

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

·nec·temere·
nec·timide·
Vandersmissen

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

LCH.

TOMUS SECUNDUS.

EDITIO NOVA EMENDATIOR.

HALAE ET BEROLINI,
IMPENSIS ORPHANOTROPHEI.
MDCCCXIX.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
TOM. II.

EPITOME LIBRI XXI.

In Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. Cum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erunt, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (cum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

LIBER XXI.

In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quae un-

quam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna, et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore aetatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis ascitus, et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit.

Bar-

Barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque cum lacceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitia dolores, ridentis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et aequum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, *Florem aetatis*, inquit, *Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, justo jure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini praetorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sed magistratibus docendum vivere aequo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, li-

neamentaque intueri. Dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi saepe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. princeps in proelium ibat; ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Carteiam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripit-

ripitque. Quo metu perculſae minores civitates, ſtipendio impoſito, imperium accepere. victor exercitus, opulentusque praeda, Carthaginem novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo praedam, ſtipendio praeterito cum fide exſolvendo, cunctis civium ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arbocala urbes vi captae. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi exſulibus Olcadum, priore aeſtate domitae gentis, cum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regreſſum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit; caſtrisque ſuper ripam poſitis, cum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hoſtes haberent, invadere eos transeuntes ſtatuit. Equitibus praecepit, ut, cum ingreſſos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque cenſum millia fuere: invicta acies, ſi aequo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem, id morari victoriam rati, quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti poſſet: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine abſumta: quidam, vorticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt: poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Carthaginienſium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum jam belli caufa certamina cum finitimis ferebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adeffet idem, qui litis erat fator, nec certamen juris, fed vim quaeri appareret; legati a Saguntinis Romam miffi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. *Confules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus: qui cum, legatis in fenatum introductis, de republica retuliffent, placuiffetque mitti legatos in Hifpaniam, ad res fociorum infpiciendas; quibus fi videretur digna caufa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, fociis populi Romani, abftineret, et Carthaginem in Africam trajicerent, ac fociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decreta, necdum miffa, omnium fpe celerius Saguntum oppugnari allatum eft. Tunc relata ex integro res ad fenatum. Alii, provincias confulibus Hifpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam cenfebant: alii totum in Hifpaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exfpectandosque ex Hifpania legatos cenferent. Haec fententia, quae tutiffima videbatur, vicit: legatique eo maturius miffi, P. Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, fi non abfifteretur bello, ad ducem ipfum in poenam foederis rupti depofcendum.

VII. Dum ea Romani parant confultantque, jam Saguntum fumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiffima ultra Iberum fuit, fita paffus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho infula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterum in tantas brevi creverant opes, feu maritimis, feu terreftribus fructibus, feu multitudinis incremento, feu fanctitate disciplinae, qua fidem focialem usque ad perniciem fuam coluerunt. Hannibal, infefto exercitu ingreffus fines, pervaftatis paffim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. adverfus eum vineas agere inftituit, per quas aries moenibus admoveri poffet.

Sed

Sed ut locus procul muro ſatis aequus agendis vineis fuit; ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, coeptis ſuccedebat. et turris ingens imminebat: et murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. Ac primo miſſilibus ſubmovere hoſtem, nec quidquam ſatis tutum munientibus pati. Deinde jam non pro moenibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat, quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Ut vero Hannibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineae deſererentur.

VIII. Obſidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum. Itaque acrius de integro obortum eſt bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus: ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam diſtineri coepti ſunt: et non ſufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quaſſataeque multae partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant; captumque oppidum ea ruina crediderant Poeni; qua, velut ſi pariter utrosque murus texiſſet, ita utrinque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariae pugnae ſimile erat, quales in oppugnationibus urbium per occaſionem partis alterius conſeri ſolent: ſed juſtae acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Poeno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paululum annitatur, credente; Saguntinis pro nudata moenibus

nibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a ſe locum hoſtem immitteret. Itaque quo acrius et conferti magis utrinque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili abiegno, et cetera tereti, praeterquam ad extremum, unde ferrum exſtabat. id, ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, liniebantque pice. Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. Sed id maxime, etiamſi haeſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat; quod, cum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus praebebat.

IX. Cum diu anceps fuiſſet certamen, et Saguntinis, quia praeter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Poenus, quia non viciſſet, pro victo eſſet; clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nuntiatum eſt. quibus obviam ad mare miſſi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma; nec Hannibali, in tanto diſcrimine rerum, operae eſſe legationes audire. Apparebat, non admiſſos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

X. Itaque, praeterquam quod admiſſi auditique ſunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſam foederis, magno ſilentio propter auctoritatem ſuam, non aſſenſum audientium, egit. *Per Deos, foederum arbitros ac teſtes, monuiſſe, praedixiſſe ſe, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non ſtirpem ejus conquieſcere viri; nec unquam, donec ſanguinis nominisque Barcini quisquam ſuperſit, quietura Romana foedera. Juvenem*

fla-

flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanae legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex foedere repetunt. publica fraus absit: auctorem culpae et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, cum coeperint, vereor, ne perseverantius saeviant. Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite; quae terra marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est, Italia, non abstinueramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut aequus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam vates sim!) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; et hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti foederis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque sollicitare quietae civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foede-

foedere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Cum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit; adeo prope omnis ſenatus Hannibalis erat: infeſtiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale eſſe. populum Romanum injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimae Carthaginienſium ſocietati praeponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia feſſum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc ira in hoſtes ſimulando, nunc ſpe praemiorum accendit. Ut vero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accenſi omnes ſunt, ut, ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta eſt: nec, qua primum aut potiſſimum parte ferrent opem, (cum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis ſuperans altitudine, agebatur, hortator aderat. quae cum admota, catapultis balliſtisque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudaſſet; tum Hannibal, occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructurae antiquae genere. Itaque latius, quam caederetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balliſtisque, ut caſtellum in ipſa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: et Saguntini murum interiorem ab nondum

dum capta urbis parte ducunt. Utrinque summa vi et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longa obsidione, et minuitur exspectatio externae opis; cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi, delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis cum praebuissent, oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum praefecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is et proelia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum utrinque caede initum, et pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Poenus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Sanguntinum (et ipse ita jubebat) est deductus. quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, submota cetera multi-

multitudine, ſenatus Alorco datus eſt. cujus talis oratio fuit:

XIII. *Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos veniſſem. Cum ille, aut veſtra, aut ſua culpa, manſerit apud hoſtem, (ſi metum ſimulavit, ſua; veſtra, ſi periculum eſt apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, eſſe aliquas et ſalutis et pacis vobis conditiones, pro vetuſto hoſpitio, quod mihi vobiscum eſt, ad vos veni. Veſtra autem cauſa me, nec ullius alterius loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides ſit, quod, neque dum veſtris viribus reſtitiſtis, neque dum auxilia ab Romanis ſperaſtis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Poſtquam nec ab Romanis vobis ulla ſpes eſt, nec veſtra jam aut arma vos, aut moenia ſatis defendunt, pacem affero ad vos magis neceſſariam, quam aequam. cujus ita aliqua ſpes eſt, ſi eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, ſic vos ut victi audiatis: ſi non id, quod amittitur, in damno, (cum omnia victoris ſint) ſed, quidquid relinquitur, pro munere habituri eſtis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum aſſignaturus, in quo novum oppidum aedificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque ad ſe jubet deferri: conjugum veſtraque corpora ac liberorum veſtrorum ſervat inviolata, ſi inermes cum binis veſtimentis velitis ab Sagunto exire. Haec victor hoſtis imperat. Haec, quanquam ſint gravia atque acerba, fortuna veſtra vobis ſuadet. Equidem haud deſpero, cum omnium poteſtas ei facta ſit, aliquid ex his rebus remiſſurum. Sed vel haec patienda cenſeo potius, quam trucidari corpora veſtra, rapi trahique ante ora veſtra conjuges ac liberos belli jure ſinatis.*

XIV. Ad haec audienda cum, circumfuſa paulatim multitudine, permixtum ſenatui eſſet populi concilium; repente primores, ſeceſſione facta, (priusquam reſpon-

ſponſum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique ſemet ipſi praecipitaverunt. Cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervaſiſſet, alius inſuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quaſſata prociderat, perque ruinam ejus cohors Poenorum impetu facto cum ſignum imperatori dediſſet, nudatam ſtationibus cuſtodiisque ſolitis hoſtium eſſe urbem; non cunctandum in tali occaſione ratus Hannibal, totis viribus aggreſſus urbem, momento cepit, ſigno dato, ut omnes puberes interficerentur: quod imperium crudele, ceterum prope neceſſarium cognitum ipſo eventu eſt. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut incluſi cum conjugibus ac liberis domos ſuper ſe ipſos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum eſt cum ingenti praeda. Quanquam pleraque ab dominis de induſtria corrupta erant, et in caedibus vix ullum diſcrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum eſſe conſtat, et multam pretioſam ſupellectilem veſtemque miſſam Carthaginem. Octavo menſe, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam ſcripſere: inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem conceſſiſſe: quinto deinde menſe, quam ab Carthagine profectus ſit, in Italiam perveniſſe. Quae ſi ita ſunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini miſſi ſint, et qui in ſuo magiſtratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto poſt ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerunt, non coeptum oppugnari eſt, ſed captum. Nam exceſſiſſe pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non poteſt: quia Flaminius Arimini conſulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio conſule; qui, poſt pugnam ad Tre-

Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est: tantusque simul moeror Patres, misericordiaque sociorum peremtorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, et Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quam exercuisse Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae jam antea consulibus provinciae erant; tum sortiri jussi., Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et sociûm quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia et quadringenti equites: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (ea quaterna millia erant peditum, et trecenti equites) et socio-

sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum: quia L. Manlius praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datae (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) et duae Romanae legiones cum suo justo equitatu, et quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, et decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad percontandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, cum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percontatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: *Praeceps vestra, Romani, et prior legatio fuit, cum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur. nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur: et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quaerendum censeam: sed utrum jure, an injuria. Nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est, nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque, quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faci-*

faciant; nobis vobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in quo cum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur: adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit; quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra foedera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus, sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret*, *utrum vellet*, succlamatum est, et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt, *et*, *quibus acciperent animis*, *iisdem se gesturos*.

XIX. Haec directa percontatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de foederum jure verbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam, si verborum disceptationis res esset, quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod mutatum est, comparandum erat? cum in Lutatii foedere diserte additum esset, *ita id ratum fore*, *si populus censuisset;* in Hasdrubalis foedere, nec exceptum tale quidquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quamquam, etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis: nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent:* nec, *ne qui postea assumerentur.* et cum assumere novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quenquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Roma-

Romani ab Carthagine, ſicut his Romae imperatum erat, in Hiſpaniam, ut adirent civitates, ut in ſocietatem perlicerent, aut averterent a Poenis, trajecerunt. Ad Bargufios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum ceteros populos ab ſocietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quae verecundia eſt, Romani, poſtulare vos, uti veſtram Carthaginienſium amicitiae praeponamus, cum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? ibi quaeratis ſocios, cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis, ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum juſſi, ab nullo deinde concilio Hiſpaniae benigniora verba tulere. itaque nequidquam peragrata Hiſpania, in Galliam transeunt.

XX. In his nova terribilisque ſpecies viſa eſt, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. cum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix a magiſtratibus majoribusque natu juventus ſedaretur. Adeo ſtolida impudensque poſtulatio viſa eſt, cenſere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agrosque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt: *Neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quae aut pro Romanis, aut adverſus Poenos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuae homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano, ſtipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec hoſpitale quidquam pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venere. Ibi omnia, ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, *praeoccupatos jam ante ab*

Hannibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae et Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Poenos transmisisse.

XXI Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna concesserat. Ibique, auditis, quae Romae, quaeque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam victoriae bonis florebunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. Itaque, cum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et quae cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis, ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et jam desiderantibus suos, et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido praesidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex

ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hiſpania, in Africa Hiſpani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, ſtipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos miſit in Africam, et funditores Baliares octingentos ſeptuaginta; equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Charthagini praeſidio eſſe, partim distribui per Africam jubet. ſimul conquiſitoribus in civitates miſſis, quatuor millia conſcripta delectae juventutis, praeſidium eosdem et obſides, duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hiſpaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad ſollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam deſtinat, firmatque eum Africis maxime praeſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis: ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti, et Numidae Maurique accolae Oceani ad mille octingentos, et parva Ilergetum manus ex Hiſpania, ducenti equites: et, ne quid terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim. claſſis praeterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem geſturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: ſed aptae inſtructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant, et triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde, profectus praeter Etoviſſam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama eſt, in quiete viſum ab eo juvenem divina ſpecie, qui *ſe ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali miſſum: proinde ſequeretur, neque usquam a ſe deflecteret oculos.* Pavidum primo, nusquam circumſpicientem aut reſpicientem, ſecutum: deinde, cura humani ingenii, cum, quidnam id eſſet, quod reſpicere vetitus eſſet, agitaret animo, temperare oculis nequiviſſe: tum vidiſſe, poſt ſeſe ſerpentem mira magnitudine cum ingenti

genti arborum ac virgultorum ſtrage ferri, ac poſt inſequi cum fragore coeli nimbum: tum, *quae moles ea, quidve prodigii eſſet*, quaerentem audiſſe: *Vaſtitatem Italiae eſſe. pergeret porro ire, nec ultra inquireret, ſineretque fata in occulto eſſe.*

XXIII. Hoc viſu laetus tripartito Iberum copias trajecit, praemiſſis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus ſpecularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Barguſiosque, et Auſetanos, et Lacetaniam, quae ſubjecta Pyrenaeis montibus eſt, ſubegit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hiſpanias Gallis jungunt, in poteſtate eſſent. Decem millia peditum Hannoni ad praeſidium obtinendae regionis data, et mille equites. Poſtquam per Pyrenaeum ſaltum traduci exercitus eſt coeptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. conſtabat, non tam bello motos, quam longinquitate viae inſuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, ſupra ſeptem millia hominum domos remiſit, quos et ipſe gravari militia ſenſerat, Carpetanos quoque ab ſe dimiſſos ſimulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos ſollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur, et ad oppidum Illiberi caſtra locat. Galli quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi ſubactos trans Pyrenaeum Hiſpanos fama erat, praeſidiaque valida impoſita, metu ſervitutis ad arma conſternati, Ruſcinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nuntiatum eſt, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum miſſit, *colloqui ſemet ipſum velle cum his; et vel illi propius Illiberi accederent, vel ſe Ruſcinonem proceſſurum, ut ex propinquo congreſſus facilior eſſet: nam et accepturum eos in caſtra ſua ſe laetum, nec cunctanter ſe ipſum ad eos venturum. Hoſpitem*

tem enim ſe Galliae, non hoſtem, adveniſſe: nec ſtrictu-rum ante gladium, ſi per Gallos liceat, quam im Italiam veniſſet. Et per nuntios quidem haec. Ut vero reguli Gallorum, caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Poenum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines ſuos praeter Ruſcinonem oppidum transmiſerunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transiſſe Hannibalem, a Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: cum perinde, ac ſi Alpes jam transiſſet, Boji, ſollicitatis Inſubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. Itaque, armis repente arreptis, in eum ipſum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agreſtis modo multitudo, ſed ipſi triumviri Romani, qui ad agrum venerant aſſignandum, diffiſi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium eſt. pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Aſinam et C. Papirium Maſonem. Id quoque dubium eſt, legati, ad expoſtulandum miſſi ad Bojos, violati ſint, an in triumviros agrum metantes impetus ſit factus. Mutinae cum obſiderentur, et gens, ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſegnis intactis aſſideret muris, ſimulari coeptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, ſed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, niſi obſides ſibi redderentur, eos dimiſſuros. Cum haec de legatis nuntiata eſſent, et Mutina praeſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius praetor, ira accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Silvae tunc circa viam erant, pleriſque incultis. ibi, inexplorato profectus, in inſidias praecipitatus, multaque cum caede ſuorum aegre in apertos campos emerſit. ibi caſtra communita; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit

 ſpes,

ſpes, refecti ſunt militum animi, quanquam acciſas res ſatis conſtabat. Iter deinde de integro coeptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hoſtis; ubi rurſus ſilvae intratae, tum poſtremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, ſex ſigna ademere. Finis et Gallis territandi, et pavendi Romanis fuit, ut e ſaltu invio atque impedito evaſere. inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendēre: ibi ſe munimento ad tempus commeatibusque fluminis et Brixianorum Gallorum auxilio, adverſus creſcentem in dies multitudinem hoſtium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens poſtquam eſt Romam perlatus, et Punicum inſuper Gallico bello auctum Patres acceperunt: C. Atilium praetorem cum una legione Romana et quinque millibus ſociorum, delectu novo a conſule conſcriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui ſine ullo certamine (abſceſſerant enim metu hoſtes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quae miſſa cum praetore fuerat, transſcripta legione nova, profectus ab urbe ſexaginta longis navibus, praeter oram Eturiae Ligurumque, et inde Salyum montes, pervenit Maſſiliam, et ad proximum oſtium Rhodani (pluribus enim diviſus amnis in mare decurrit) caſtra locat: vixdum ſatis credens, Hannibalem ſuperaſſe Pyrenaeos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit; incertus, quonam ei loco occurreret, necdum ſatis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Maſſilienſibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia viſendosque ex tuto hoſtes praemittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: ſed, diffiſi citeriori agro arceri Poenum poſſe, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, et eorum ipſorum quos ſedes tenuerant, ſimul per-

perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: ſimul et ipſi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem ſuam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium eſt lintriumque temere ad vicinalem uſum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex ſingulis arboribus: deinde et ipſi milites, ſimul copia materiae, ſimul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera poſſent, curantes) quibus ſe ſuaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus ſatis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverſo hoſtes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hiſpanis, adverſo flumine ire iter unius diei jubet; et, ubi primum poſſit, quam occultiſſime trajecto amni, circumducere agmen, ut, cum opus facto ſit, adoriatur ab tergo hoſtem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque et viginti ferme ſupra, parvae inſulae circumfuſum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum oſtendere. Ibi raptim caeſa materia, ratesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera trajicerentur. Hiſpani ſine ulla mole, in utres veſtimentis conjectis, ipſi ceteris ſuppoſitis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis, nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad conſilium opportune exſequendum. Poſtero die, profecti ex loco, prodito fumo ſignificant, ſe tranſiſſe, et haud procul abeſſe. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deeſſet, dat ſignum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. Equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adverſi impetum fluminis parte ſuperiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus praebebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, praeter eos, quos inſtructos frenatosque, ut extemplo egreſſo in ripam equiti uſui eſſent, impoſuerant in naves.

XXVIII. Galli occurſant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris ſui, quatientes ſcuta ſuper capita, vibrantesque dextris tela; quanquam et ex adverſo terrebat tanta vis navium cum ingenti ſono fluminis et clamore vario nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, et qui ex altera ripa trajicientes ſuos hortabantur. Jam ſatis paventes adverſo tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, caſtris ab Hannone captis. mox et ipſe aderat, ancepsque terror circumſtabat. et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, et ab tergo improviſa premente acie. Galli, poſtquam, ultro vim facere conati, pellebantur, qua patere viſum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certe variata memoria actae rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferociſſimum ex iis irritatum ab rectore ſuo, cum refugientem in aquam nantem ſequeretur, traxiſſe gregem, ut quemque timentem altitudinem deſtituerat vadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis conſtat, ratibus trajectos: id ut tutius conſilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne ſecunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte ſuperiore ripae religatam, pontis in modum humo injecta conſtraverunt; ut belluae audacter velut per ſolum ingrederentur. altera ratis, aeque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: et cum elephanti, per ſtabilem ratem, tanquam viam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgreſſi ſunt; extemplo reſolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. Nihil ſane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, cum, ſoluta ab ceteris rate, in altum raperentur. ibi, urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum ede-

edebant; donec quietem ipſe timor circumſpectantibus aquam feciſſet. excidere etiam ſaevientes quidam in flumen: ſed, pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadis, in terram evaſere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum, ubi, et quantae copiae eſſent, et quid pararent. Huic alae equitum miſſi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam praeter multa vulnera, caedes etiam prope par utrinque fuit: fugaque et pavor Numidarum Romanis, jam admodum feſſis, victoriam dedit. victores ad centum ſexaginta, nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium ſimul, omenque belli, ut ſummae rerum proſperum eventum, ita haud ſane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut, re ita geſta, ad utrumque ducem ſui redierunt, nec Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſiliis coeptisque hoſtis et ipſe conatus caperet: et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus ſe obtuliſſet Romanus exercitus, manus confereret, avertit a praeſenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus: qui ſe duces itinerum, ſocios periculi fore, affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam cenſent. Multitudo timebat quidem hoſtem, nondum obliterata memoria ſuperioris belli: ſed magis iter immenſum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum verſat animos caſtigando adhortandoque: *Mirari ſe, quinam pectora ſemper impavida repens terror invaſerit. per tot annos vincentes eos ſtipendia facere; neque ante Hiſpania exceſſiſſe, quam omnes gentesque et terrae eae, quas duo diverſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. Indignatos deinde, quod, quicunque* Sa-

Saguntum obſediſſent, velut ob noxam, ſibi dedi poſtularet populus Romanus, Iberum trajeciſſe ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini viſum id longum, cum ab occaſu ſolis ad exortus intenderent iter. Nunc, poſtquam multo majorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenaeum ſaltum inter ferociſſimas gentes ſuperatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipſius fluminis vi, trajectum, in conſpectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiae ſit; in ipſis portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere, quid Alpes aliud eſſe credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenaei jugis, nullas profecto terras coelum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis eſſe, exercitibus invias? eos ipſos, quos cernant, legatos non pennis ſublime elatos Alpes transgreſſos. Ne majores quidem eorum indigenas; ſed advenas Italiae cultores, has ipſas Alpes ingentibus ſaepe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmiſiſſe. Militi quidem armato, nihil ſecum praeter inſtrumenta belli portanti, quid invium aut inexſuperabile eſſe? Saguntum ut caperetur, quid per octo menſes periculi, quid laboris exhauſtum eſſe? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quidquam adeo aſperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepiſſe quondam Gallos ea, quae adiri poſſe Poenus deſperet? Proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab ſe victae: aut itineris finem ſperent campum interjacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter ſe parare jubet. Poſtero die, profectus adverſa ripa Rhodani, mediterranea Galliae petit: non quia rectior ad Alpes via eſſet, ſed, quantum a mari receſſiſſet, minus obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conſerere. Quartis caſtris ad Inſulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diverſis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum.

unum. Mediis campis Insulae nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. Major, et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, pellebatur. Hujus seditionis peroportuna disceptatio cum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes praeparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad laevam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is et ipse Albinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam, cum aquae vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (et ob eadem pediti quoque incerta via est) ad haec saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet: et tum, forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum super cetera, trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere post, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterum, ubi deserta munimenta, nec facile se tantum praegressos assecuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis co-

piis

piis, Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenfurus. Hannibal ab Druentia campeftri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri folent) praecepta res erat, tamen ex propinquo vifa montium altitudo, nivesque coelo prope immixtae, tecta informia impofita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonfi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera vifu, quam dictu, foediora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos infidentes montani: qui, fi valles occultiores infediffent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ftragemque dediffent. Hannibal confiftere figna jubet; Gallisque ad vifenda loca praemiffis, poftquam comperit, tranfitum ea non effe, caftra inter confragofa omnia praeruptaque, quam extentiffima poteft valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud fane multum lingua moribusque abhorrentes, cum fe immiscuiffent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obfideri faltum, nocte in fua quemque dilabi tecta; luce prima fubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per anguftias facturus. Die deinde fimulando aliud, quam quod parabatur, confumto, cum eodem, quo confiliterant, loco caftra communiffent, ubi primum degreffos tumulis montanos laxatasque fenfit cuftodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in fpeciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum: ipfe cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim anguftias evadit: iisque ipfis tumulis, quos hoftes tenuerant, confedit.

XXXIII. Prima deinde luce caftra mota, et agmen reliquum incedere coepit. Jam montani figno dato ex caftellis ad ftationem folitam conveniebant; cum repente confpiciunt alios, arce occupata fua, fuper caput imminentes, alios via tranfire hoftes. Utraque fimul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in anguftiis, fuoque ipfum tumultu mifceri agmen videre, equis maxime confternatis,

natis, quidquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, perverſis rupibus juxta invia ac devia aſſueti discurrunt. Tum vero ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur; plusque inter ipſos, (ſibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hoſtibus, certaminis erat. Equi maxime infeſtum agmen faciebant, qui et clamoribus disſonis, quos nemora etiam repercuſſaeque valles augebant, territi trepidabant, et icti forte aut vulnerati adeo conſternabantur, ut ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, cum praecipites deruptaeque utrinque anguſtiae eſſent, in immenſum altitudinis dejecit; quosdam et armatos. ſed ruinae maximae modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quae quanquam foeda viſu erant, ſtetit parumper tamen Hannibal, ac ſuos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumque eſſe: ne exutum impedimentis exercitum nequidquam incolumen traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco; et, cum impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis quoque tumultum auxit. ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur: nec per otium modo, ſed prope ſilentio, mox omnes traducti. Caſtellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, et captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. et quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, fraude, deinde inſidiis eſt prope circumventus. Magno natu principes caſtellorum oratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Poenorum. itaque obedienter imperata facturos. commeatum itinerisque duces, et ad fidem promiſſorum obſides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aſpernando, ne repudiati aperte hoſtes fierent, benigne cum

re-

respondiſſet; obſidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipſi detulerant, uſus, nequaquam ut inter pacatos, compoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti et equites erant: ipſe poſt cum robore peditum, circumſpectans ſollicitusque omnia, incedebat. Ubi in anguſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: ſaxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos verſa peditum acies haud dubium fecit, quin, niſi firmata extrema agminis fuiſſent, ingens in eo ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum eſt: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in anguſtias; quia non, ut ipſe equitibus praeſidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; occurſantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam inſedere; noxque una Hannibali ſine equitibus atque impedimentis acta eſt.

XXXV. Poſtero die, jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctae copiae, ſaltusque haud ſine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) ſuperatus. inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quam belli more, concurſabant: modo in primum, modo in noviſſimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti, ſicut praecipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus, quacunque incederent, (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen praebebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non eſſet, temere initae valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo ſtativa habita: feſſisque labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quae prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis in caſtra pervenere. Feſſis taedio tot malorum nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta cum, ſignis prima luce

luce motis, ſegnitter agmen incederet, pigritiaque et deſperatio in omnium vultu emineret; praegreſſus ſigna Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus Italiam oſtentat, ſubjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, ſed etiam urbis Romanae. Cetera plana, proclivia fore: uno, aut ſummum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac poteſtate habituros.* Procedere inde agmen coepit; jam nihil ne hoſtibus quidem, praeter parva furta per occaſionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in aſcenſu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia ſicut breviora, ita arrectiora ſunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via praeceps, anguſta, lubrica erat: ut neque ſustinere ſe a lapſu poſſent; nec, qui paululum titubaſſent, haerere afflicti veſtigio ſuo; aliique ſuper alios, et jumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac ſtirpes circa eminentes, demittere ſeſe poſſet. Natura locus jam ante praeceps, recenti lapſu terrae, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum, velut ad finem viae, equites conſtitiſſent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam eſſe. digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum. haud dubia res viſa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via inſuperabilis fuit. nam cum ſuper veterem nivem intactam nova modicae altitudinis eſſet, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium inſiſtebant. ut vero tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liqueſcentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente veſtigium, et in prono citius pede ſe fallente, et, ſeu manibus in aſſurgendo, ſeu genu ſe adjuviſſent, ipſis adminiculis prolapſis, iterum corruiſſent, nec ſtirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti poſſet, erant; ita in levi tantum glacie tabidaque nive

nive volutabantur. jumenta secabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, haererent in durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (cum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumentis prope fame absumtis: nuda enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles et apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, et jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque nu-

numerum equorum et aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quae Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: et vulgo credere, Penino, atque inde nomen et jugo Alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quae ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem in summo sacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximae genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, (in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida et prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, et in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars sequenda esset, Gallos praesentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, praestantem virum cre-

credebat. et auxerant inter ſe opinionem; Scipio, quod relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgreſſo Hannibali; Hannibal, et conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Ticinum amnem motis caſtris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum cauſa, talem orationem exorſus eſt;

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, ſuperſediſſem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hoſtium ad Rhodanum flumen egregie viciſſent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipſum hoſtem ſecutus, confeſſionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hiſpaniae provinciae ſcriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auſpiciis rem gerit, ubi eum gerere ſenatus populusque Romanus voluit; ego, ut conſulem ducem adverſus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipſe me huic voluntario certamini obtuli: novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda ſunt. Ne genus belli, neve hoſtem ignoretis; cum iis eſt vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello viciſtis: a quibus ſtipendium per viginti annos exegiſtis: a quibus capta belli praemia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis eſſe ſolet. Nec nunc illi, quia audent, ſed quia neceſſe eſt, pugnaturi ſunt: niſi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amiſſis, (cum plures paene perierint, quam ſuperſint) plus ſpei nactos eſſe. At enim pauci quidem ſunt, ſed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix ſuſtinere vis ulla poſſit. Effigies, immo umbrae hominum, fame, frigore, illuvie, ſqualore enecti, contuſi ac debilitati inter ſaxa rupesque. ad haec, praeuſti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quaſſata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi eſtis: reliquias extremas hoſtium, non hoſtes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos cum pugnaveritis, Alpes viciſſe Hannibalem videantur.*

Sed

Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et minorem haud dubie molem belli tamen, cum praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri proelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, cum declinarem certamen, improvisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Aegates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce duodevicenis denariis aestimatos emisistis: et utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus; quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, et foedera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus a consule nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens moerensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam tra-*

trajicere, atque intra paucos dies ſine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emiſimus ex obſidione: pacem cum victis fecimus: tutelae deinde noſtrae duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furioſum juvenem ſequentes, oppugnatum patriam noſtram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, et non pro ſalute, eſſet certamen. non de poſſeſſione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, ſed pro Italia vobis eſt pugnandum: nec eſt alius ab tergo exercitus, qui, niſi nos vincimus, hoſti obſiſtat; nec Alpes aliae ſunt, quas dum ſuperant, comparari nova poſſint praeſidia. hic eſt obſtandum, milites, velut ſi ante Romana moenia pugnemus. Unusquisque ſe non corpus ſuum, ſed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet; nec domeſticas ſolum agitet curas, ſed identidem hoc animo reputet, noſtras nunc intueri manus ſenatum populumque Romanum: qualis noſtra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Haec apud Romanos conſul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio ſtatuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, ecquis, ſi vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poſcerent, et dejecta in id ſors eſſet, ſe quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque ſors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exſultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet, concione inde advocata, ita apud eos locu-

tus

tus fertur: *Si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra laevaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hic vicendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operae pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. saepe et contemtus hostis cruentum certamen edidit, et incliti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae populos vincentes huc pervenistis: pugnantibus cum exercitu tirone, hac ipsa aestate caeso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium,*

sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis, demtis signis, Poenos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrûm, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, cum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit praeterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis; deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere aequum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis. etiam Hispanias? et inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere,*

aut,

aut, ſi fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus deſtinatumque in animo eſt, iterum dicam, viciſtis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum eſt.

XLV. His adhortationibus cum utrinque ad certamen accenſi militum animi eſſent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis cauſa caſtellum inſuper imponunt. Poenus, opere occupatis hoſtibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos ſociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos ſollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Inſubrium, quinque millia paſſuum a Victumviis conſedit. Ibi Hannibal caſtra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, cum inſtare certamen cerneret, nihil unquam ſatis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronunciat, in quorum ſpem pugnarent. *Agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quisque velit, immunem ipſi, qui accepiſſet, liberisque: qui pecuniam, quam agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent.* Servis quoque dominos proſecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum laeva manu, dextera ſilicem retinens, ſi falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet, ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in ſpem ſuam quisque acceptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, proelium uno animo et voce una poſcunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, ſuper cetera recentibus etiam territos prodigiis.

nam et lupus intraverat caſtra, laniatisque obviis, ipſe intactus evaſerat; et examen apum in arbore praetorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantae, et cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Hannibali, et ipſi cum equitibus ad exploranda circa loca progreſſo. neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrumque agmen: et proelio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, ſociorumque quod roboris fuit, in ſubſidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore ſublato, jaculatores fugerunt inter ſubſidia ad ſecundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo ſe oſtenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem conſulis vulnus, periculumque intercurſu tum primum pubeſcentis filii propulſatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaſerunt. Alius confertus equitatus conſulem in medium acceptum, non armis modo, ſed etiam corporibus ſuis, protegens, in caſtra, nusquam trepide neque effuſe cedendo, reduxit. Servati conſulis decus Coelius ad ſervum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum eſſe, quod et plures tradidere auctores, et fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile apparuit, et equitatu meliorum Poenum eſſe, et ob id campos patentes, quales ſunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non eſſe. Itaque proxima nocte, juſſis militibus vaſa ſilentio colligere, caſtra

caſtra ab Ticino mota, feſtinatumque ad Padum eſt; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum reſolutis, ſine tumultu atque inſectatione hoſtis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam ſatis ſciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad ſexcentos moratorum in citeriore ripa, ſegniter ratem ſolventes, cepit. tranſire non potuit pontem, ut extrema reſoluta erant, tota rate in ſecundam aquam labente. Coelius auctor eſt, Magonem cum equitatu et Hiſpanis peditibus flumen extemplo transnaſſe; ipſum Hannibalem per ſuperiora Padi vada exercitum traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſustinendum impetum fluminis oppoſitis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque ſalvis, tantam vim fluminis ſuperaſſe veriſimile eſt, ut jam Hiſpanos omnes inflati transvexerint utres: et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hiſpanorum expeditos praemiſſos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Hannibal paucis poſt diebus ſex millia a Placentia caſtra communivit, et poſtero die, in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnae fecit.

XLVIII. Inſequenti nocte caedes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus benigne allocutus, et ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quemque ſuas, ad ſollicitandos popularium animos dimiſit. Scipio, caedem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactosque eo ſcelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores

 equi-

equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua Romana castra Numidae devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nulla satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, et collegam (jam enim et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino praefecto praesidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saevitum est.

XLIX. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes, et a Sempronio consule, et ante adventum ejus, terra marique res gestae. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, praeter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybaei

lybaei occupandi praecipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulas dejectam. Haec sicut audita erant, rex M. Aemilio praetori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo et circa praetorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent: ante omnia Lilybaeum teneri; ad apparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum) praesensum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et in naves conscensum: pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Poenus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conferta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventae; fugam ceterae ceperunt. mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautaeque; in his tres nobiles Carthaginiensium.

Classis

Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata navi, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Meſſanae erant, Ti. Sempronius conſul Meſſanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: transgreſſusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu et navibus adveniſſe, precatusque proſperum ac felicem in Siciliam transitum; ſtatum deinde inſulae et Carthaginienſium conata expoſuit: pollicitusque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum. Frumentum veſtimentaque ſeſe legionibus conſulis ſociisque navalibus gratis praebiturum. grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus eſſe, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob haec conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybaeum claſſe peteret; et rex regiaque claſſis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum, fuſasque et captas hoſtium naves, accepere.

LI. A Lilybaeo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipſe in inſulam Melitam, quae a Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, praefectus praeſidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum inſula traditur: inde poſt paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a conſule et a praetore, praeter inſignes nobilitate viros, ſub corona venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul, ad inſulas Vulcani (quia fama erat, ſtare ibi Punicam claſſem) trajecit. nec quisquam hoſtium circa eas inſulas inventus. Jam forte transmiſerant ad vaſtandam Italiae oram: depopulatoque Vibonenſi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli exſcenſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta nuntiatur: literaeque ab ſenatu de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium, miſſae traduntur. Multis ſimul anxius curis, exercitum, extemplo in naves impoſitum, Ariminum ſupero mari miſit: Sex. Pomponio legato cum viginti

viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attribuit: M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo, profectus ad Trebiam flumen, collegae conjungitur.

LII. Jam ambo consules, et quidquid Romanarum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri proelio uno et vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, Simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriae ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terrae, ob nimiam cultorum fidem in Romanos, laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendae rei placebat: suspectaque ei gens erat, cum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos; qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos et incompositos, ad hoc graves praeda plerosque, cum inopinatos invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum

proe-

proelium reſtituere. Varia inde pugna ſequentes, quanquam ad extremum aequaſſent certamen, major tamen hoſtium Romanis fama victoriae fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major juſtiorque, quam ipſi conſuli, videri; gaudio efferri, *qua parte copiarum alter conſul victus foret, ea ſe viciſſe. reſtitutos ac refectos militibus animos: nec quenquam eſſe, practer collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam corpore, aegrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non eſſe cum aegro ſeneſcendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium conſulem, quem alium exercitum exſpectari? Caſtra Carthaginienſium in Italia, ac prope in conſpectu urbis eſſe. non Siciliam ac Sardiniam victis ademtas, nec cis Iberum Hiſpaniam peti, ſed ſolo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiſcant*, inquit, *patres noſtri, circa moenia Carthaginis bellare ſoliti, ſi videant nos, progeniem ſuam, duos conſules conſularesque exercitus, in media Italia paventes intra caſtra? Poenum, quod inter Alpes Apenninumque agri ſit, ſuae ditionis feciſſe?* Haec aſſidens aegro collegae, haec in praetorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos conſules bellum differetur, et occaſio in ſe unum vertendae gloriae, dum aeger collega erat. Itaque, nequidquam diſſentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, cum, quid optimum foret hoſti, cerneret, vix ullam ſpem habebat, temere atque improvide quidquam conſules acturos. cum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox ſciret eſſe, ferociusque factum proſpero cum praedatoribus ſuis certamine crederet; adeſſe gerendae rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod praetermitteret tempus, ſollicitus intentusque erat, dum tiro hoſtium eſſet miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem ſciebat ſegnius ſecuturam, quanto longius ab domo traherentur. Cum ob haec taliaque ſperaret propinquum certamen, et facere, ſi ceſſaretur, cuperet; ſpecu-

ſpeculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque caſtris militabant, paratos pugnae eſſe Romanos retuliſſent; locum inſidiis circumſpectare Poenus coepit.

LIV. Erat in medio rivus, praealtis utrinque clauſus ripis, et circa obſitus paluſtribus herbis, et, quibus inculta ferme veſtiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos ſatis latebroſum locum circumvectus ipſe oculis perluſtravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus eſt.* Ita praetorium miſſum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal, *ſed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, ſingulis vobis novenos ex turmis manipulisque veſtri ſimiles eligite: Mago locum monſtrabit, quem inſideatis. Hoſtem caecum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimiſſis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgreſſos Trebiam flumen, obequitare jubet hoſtium portis, jaculandoque in ſtationes elicere ad pugnam hoſtem: injecto deinde certamine, cedendo ſenſim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, inſtratisque equis, ſignum exſpectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremo omnes copias ad deſtinatum jam ante conſilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumae tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum praegelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: et quidquid aurae fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas inſequentes aquam ingreſſi ſunt, (et erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum

dorum potentia essent, et simul lassitudine, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominis Latini viginti; auxilia praeterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum majore robore legiones obsisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt. quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam cum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjecta. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus, erat; quas recentes Poenus, paulo ante curatis corporibus, in proelium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, et elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies; maxime praeter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis et avertere, et insecuti aversos sub

caudis

caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantesque prope jam in ſuos conſternatos media acie in extremam, ad ſiniſtrum cornu, adverſus Gallos auxiliares agi juſſit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fuſa auxilia ſua viderunt. Itaque, cum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alii evadere nequiſſent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hoſtium perrupere. et, cum neque in caſtra reditus eſſet flumine interclufis, neque prae imbri ſatis decernere poſſent, qua ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae: et, qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fuga ſparſi erant, veſtigia cedentis ſequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgreſſique in caſtra pervenerunt. Imber nive mixtus, et intoleranda vis frigoris, et homines multos, et jumenta, et elephantos prope omnes abſumſit. Finis inſequendi hoſtis Poenis flumen Trebia fuit: et ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix laetitiam victoriae ſentirent. Itaque nocte inſequenti; cum praeſidium caſtrorum, et quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil ſenſere Poeni, obſtrepente pluvia; aut, quia jam moveri prae laſſitudine nequibant ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimularunt: quietisque Poenis, tacito agmine ab Scipione conſule exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum; nec quidquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis moenibusque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duo-*

bus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae arcessantur? Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites (audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et, qua his impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum praesidio. ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proelium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolae mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa, armis arreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrunt; et, cum ex altera parte nihil, praeter inconditam turbam, esset, in altera et dux militi, et duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditione facta, praesidium intra moenia accepere: jussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et

et inhumanae superbiae editum in misero est exemplum. Haec fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber cum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: dein, cum jam spiritum includeret, nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus et oculis, metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, cum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente. et mox aqua levata vento, cum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosae grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumqne strage cum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, et ad decem millia progressus consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum

adverſus hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur; mox caſtra quoque oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit, intentosque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequidquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam et receſſum a caſtris vidit, extemplo equitibus dextra laevaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius caſtris erupit. pugna raro ulla magis ſaeva, et cum utriusque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concurſus fuit, quam caedes; et, ſicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, et dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et praefecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali per inſidias intercepti duo quaeſtores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, et quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hiſpaniam cum claſſe et exercitu miſſus, cum, ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenaeosque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem, expoſito ibi exercitu, orſus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanae ditionis fecit. Inde conciliata

liata clementiae fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus praesidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: et Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed et ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenaeum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundae res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna caede, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, cum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso,

 pulso,

pulso: cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quae caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Poenorum, procedit: atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, cum intrare vellent, excepit insidiis. Caesa ad duodecim millia: exuti paene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere: nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo cum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nuntiata, et temere credita sunt: in quîs ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: et navium speciem de coelo affulsisse: et aedem Spei, quae est in foro olitorio, fulmine ictam: et Lanuvii hastam se commovisse: et corvum in aedem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse: et Caere sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno; novemdiale sacrum edictum, et subinde

aliis

aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque majores, quibus editum est, Diis caesae; et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; et signum aeneum matronae Junoni in Aventino dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sortes attenuatae erant, imperatum; et supplicatio Fortunae in Algido; Romae quoque et lectisternium Juventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; et Genio majores hostiae caesae quinque; et C. Atilius Serranus praetor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Haec procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quae tribunus plebis, et quae postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quaestus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum, peperit. Ob haec ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed jam cum Diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus non paruisse; et nunc conscien-*

tia spretorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, et sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiari sollemne sacrum in monte faceret: ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum vertisset. magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romae, magistratum initurum, et in deversorio hospitali, quam apud penates suos, praetextam sumturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt; et cogendum omnibus prius praesentem in Deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et M. Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt, quam priori consulatu literae moverant ab senatu missae. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus, e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

EPITOME LIBRI XXII.

Hannibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exer-

exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Cum ad nuntium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Cum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis proeliis militem pugnae committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu aequaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, cum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo junxit, et patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, cum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aediliciis triginta. Post quam cladem cum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Praeterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum, servorum octo millia*

 arma-

armata ſunt. captivi, cum poteſtas eſſet redimendi, redemti non ſunt. Varroni obviam itum eſt, et gratiae actae, quod de republica non deſperaſſet.

LIBER XXII.

I. Jam ver appetebat, cum Hannibal ex hibernis movit, et nequidquam ante conatus tranſcendere Apenninum, intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciverat ſpes, poſtquam pro eo, ut ipſi ex alieno agro raperent agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſe, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque ſaepe principum inſidiis, ipſorum inter ſe fraude, eadem levitate, qua conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat; et, mutando nunc veſtem, nunc tegumenta capitis, errore etiam ſeſe ab inſidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor cauſa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius conſul Romae idibus Martiis magiſtratum iniit. Ibi cum de republica retuliſſet, redintegrata in C. Flaminium invidia eſt. *Duos ſe conſules creaſſe, unum habere. quod enim illi juſtum imperium, quod auſpicium eſſe? Magiſtratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, ſacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre: nec privatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpiciis profectum, in externo ea ſolo nova atque integra concipere poſſe.* Augebant metum prodigia ex pluribus ſimul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe: et litora crebris ignibus fulſiſſe: et ſcuta duo ſanguine ſudaſſe: et milites quosdam ictos fulminibus: et ſolis orbem minui viſum: et Praeneſte ardentes lapides coelo cecidiſſe: et Arpis parmas in coelo viſas, pugnantemque cum luna ſolem: et Capenae duas interdiu lunas ortas: et aquas Caeretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis: et in Antiati metentibus cruen-

cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: et Faleriis coelum findi velut magno hiatu viſum; quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſua ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: et per idem tempus Romae ſignum Martis Appia via ad ſimulacra luporum ſudaſſe: et Capuae ſpeciem coeli ardentis fuiſſe, lunaeque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His, ſicut erant nuntiata, expoſitis, auctoribusque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus, procurarentur: et uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, cum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus praefarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervaeque ex argento dona darentur; et Junoni Reginae in Aventino, Junonique Soſpitae Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur; matronaeque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginae in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret; quin et libertinae ut ipſae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent. Haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro majoribus hoſtiis ſacrificarunt. poſtremo Decembri jam menſe ad aedem Saturni Romae immolatum eſt, lectiſterniumque imperatum, (et eum lectum ſenatores ſtraverunt) et convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem feſtum habere ac ſervare in perpetuum juſſus.

II. Dum conſul placandis Romae Diis trahendoque delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium conſulem Arretium perveniſſe fama erat, cum aliud longius, ceterum commodius, oſtenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies ſolito magis inundaverat. Hiſpanos et Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) ad-

admixtis ipſorum impedimentis, necubi conſiſtere coactis neceſſaria ad uſus deeſſent, primos ire juſſit: ſequi Gallos, ut id agminis medium eſſet; noviſſimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, ſi taedio laboris longaeque viae (ut eſt mollis ad talia gens) dilaberentur aut ſubſiſterent, cohibentem. Primi, qua modo pracirent duces, per praealtas fluvii ac profundas voragines, hauſti paene limo immergentesque ſe, tamen ſigna ſequebantur. Galli neque ſustinere ſe prolapſi, neque aſſurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos ſpe ſuſtinebant; alii feſſa aegre trahentes membra; alii, ubi ſemel victis taedio animis procubuiſſent, inter jumenta, et ipſa jacentia paſſim, morientes. maximeque omnium vigiliae conficiebant, per quatriduum jam et tres noctes toleratae. Cum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inveniri poſſet, cumulatis in aquas ſarcinis inſuper incumbebant. jumentorum itinere toto proſtratorum paſſim acervi, tantum, quod exſtaret aqua, quaerentibus ad quietem, parvi temporis neceſſarium cubile dabant. Ipſe Hannibal, aeger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus ſuperfuerat, quo altius ab aqua exſtaret, vectus; vigiliis tandem et nocturno humore paluſtrique coelo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque foede amiſſis, cum tandem de paludibus emerſiſſet, ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per praemiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii moenia eſſe. conſulis deinde conſilia atque animum, et ſitum regionum, itineraque, et copias ad commeatus expediendos, et cetera, quae cognoſſe in rem erat, ſumma omnia cum cura inquirendo exſequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etruſci campi, qui Faeſulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, et non modo legum ac Patrum majeſtatis, ſed ne Deorum quidem ſatis metuens. Hanc inſi-

insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac praepropere acturum. quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat: et, laeva relicto hoste, Faesulas petens, medio Etruriae agro praedatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, caedibus incendiisque consuli procul ostendit Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Poenum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum;* iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. *Quin immo Arretii ante moenia sedeamus*, inquit: *hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia, ad Romana moenia perveniat: nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Haec simul increpans, cum ocius signa convelli juberet, et ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipiendae rei, insuper nuntiatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuntium, *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quae me rem gerere vetent? Abi, nuntia, signum effodiant, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen coepit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis

magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paulo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato, postero die, vix dum satis certa luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit: ab tergo et super caput decepere insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam montibus, densior sederat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit: et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; et, quacunque adire audirique potest, adhortatur, ac stare et pugnare jubet; *nec enim inde votis aut imploratione Deûm, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae com-

competeret animus; opprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine major uſus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, et mixtos ſtrepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati haerebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hoſtium acies claudebat, apparuitque, nullam, niſi in dextra ferroque, ſalutis ſpem eſſe; tum ſibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta eſt; non illa ordinata per principes haſtatosque ac triarios, nec ut pro ſignis anteſignani, poſt ſigna alia pugnaret acies; nec, ut in ſua legione miles, aut cohorte, aut manipulo eſſet. Fors conglobat, et animus ſuus cuique ante aut poſt pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes proſtravit, avertitque curſu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapſu ingenti proruit, nemo pugnantium ſenſerit.

VI. Tres ferme horas pugnatum eſt, et ubique atrociter. circa conſulem tamen acrior infeſtiorque pugna eſt. Eum et robora virorum ſequebantur, et ipſe, quacunque in parte premi ac laborare ſenſerat ſuos, impigre ferebat opem; inſignemque armis et hoſtes ſumma vi petebant, et tuebantur cives: donec Inſuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noſcitans, *Conſul*, *en*, inquit, *hic eſt*, popularibus ſuis; *qui legiones noſtras cecidit*, *agrosque et urbem eſt depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremtorum foede civium dabo:* ſubditisque calcaribus equo, per confertiſſimam hoſtium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui ſe infeſto venienti obviam objecerat, conſulem lancea transfixit. ſpoliare cupientem triarii objectis ſcutis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit: et jam nec lacus, nec montes obſtabant pavori.

pavori. per omnia arcta praeruptaque velut caeci evadunt: armaque et viri ſuper alium alii praecipitantur. Pars magna, ubi locus fugae deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quoad capitibus humerisque exſtare poſſunt, ſeſe immergunt. fuere, quos inconſultus pavor nando etiam capeſſere fugam impulerit. Quae ubi immenſa ac ſine ſpe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam feſſi vada retro aegerrime repetebant, atque ibi ab ingreſſis aquam hoſtium equitibus paſſim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adverſos hoſtes eruptione impigre facta, ignari omnium, quae poſt ſe agerentur, ex ſaltu evaſere. et, cum in tumulo quodam conſtitiſſent, clamorem modo ac ſonum armorum audientes, quae fortuna pugnae eſſet, neque ſcire, nec perſpicere prae caligine poterant. Inclinata denique re, cum incaleſcente ſole dispulſa nebula aperuiſſet diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res ſtratamque oſtendere foede Romanam aciem. itaque, ne in conſpectos procul immitteretur eques, ſublatis raptim ſignis, quam citatiſſimo poterant agmine, ſeſe abripuerunt. Poſtero die, cum, ſuper cetera, extrema fames etiam inſtaret; fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equeſtribus copiis nocte conſecutus erat, ſi arma tradidiſſent, abire cum ſingulis veſtimentis paſſurum, ſeſe dediderunt. quae Punica religione ſervata fides ab Hannibale eſt, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Haec eſt nobilis ad Traſimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie caeſa ſunt; decem millia, ſparſa fuga per omnem Etruriam, diverſis itineribus urbem petiere. Mille quingenti hoſtium in acie, multi poſtea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex caedes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, praeterquam quod nihil hauſtum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme ſcribentium animi, Fabium aequalem temporibus hujusce belli potiſſimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis eſſent, ſine pretio dimiſſis, Romanis in vincula datis, ſegregata ex hoſtium

coa-

coacervatorum cumulis corpora ſuorum cum ſepeliri juſſiſſet, Flaminii quoque corpus, funeris cauſa magna cum cura inquiſitum, non invenit. Romae, ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concurſus in forum populi eſt factus. Matronae vagae per vias, quae repens clades allata, quaeque fortuna exercitus eſſet, obvios percontantur. et cum frequentis concionis modo turba in comitium et curiam verſa magiſtratus vocaret; tandem haud multo ante ſolis occaſum M Pomponius praetor, *Pugna*, inquit, *magna victi ſumus:* et, quanquam nihil certius ex eo auditum eſt, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *conſulem cum magna parte copiarum caeſum: ſupereſſe paucos, aut fuga paſſim per Etruriam ſparſos, aut captos ab hoſte.* Quot caſus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui ſub C. Flaminio conſule meruerant, ignorantium, quae cujusque ſuorum fortuna eſſet. nec quisquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis ſciſcitantes; neque avelli, utique ab notis, prius quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut laeta aut triſtia nuntiabantur: gratulantesque aut conſolantes redeuntibus domos circumfuſos. Feminarum praecipue et gaudia inſignia erant, et luctus. Unam in ipſa porta, ſoſpiti filio repente oblatam, in conſpectu ejus exſpiraſſe ferunt; alteram, cui mors filii falſo nuntiata erat, moeſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis, reſiſti victoribus Poenis poſſet.

VIII. Priusquam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio propraetore miſſa ad collegam ab Servilio conſule, in Umbria, quo poſt pugnam ad Traſimenum au-

ditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars, occupatis majore aegritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per ſe aeſtimare, ſed, ut in affecto corpore quamvis levis cauſa magis, quam valido gravior, ſentiretur; ita tum aegrae et affectae civitati quodcunque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quae nihil, quod aggravaret, pati poſſent, aeſtimandum eſſe. Itaque ad remedium, jam diu neque deſideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit; et quia et conſul aberat, a quo uno dici poſſe videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magiſtrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab ſenatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et praeſidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque reſcinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiſſent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna caede ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniae haud nimis proſpere tentatae viribus, quanta moles Romanae urbis eſſet, in agrum Picenum avertit iter, non copia ſolum omnis generis frugum abundantem, ſed refertum praeda, quam effuſe avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot ſtativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac paluſtri via proelioque, magis ad eventum ſecundo, quam levi aut facili, affectus. Ubi ſatis quieti datum, praeda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, Praetutianum Hadrianumque agrum, Marſos inde Marrucinosque et Pelignos devaſtat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius conſul, levibus proeliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, poſtquam

quam de collegae exercitusque caede audivit, jam moenibus patriae metuens, ne abeſſet in diſcrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magiſtratum iniit, vocato ſenatu, ab Diis orſus, cum edocuiſſet Patres, plus negligentia caeremoniarum auſpiciorumque, quam temeritate atque inſcitia, peccatum a C. Flaminio conſule eſſe, quaeque piacula irae Deûm eſſent, ipſos Deos conſulendos eſſe; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, niſi cum tetra prodigia nuntiata ſunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inſpectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli cauſa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum eſſe: et Jovi ludos magnos, et aedes Veneri Erycinae ac Menti, vovendas eſſe, et ſupplicationem lectiſterniumque habendum, et ver ſacrum vovendum, ſi bellatum proſpere eſſet, resque publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Aemilium praetorem, ex collegii pontificum ſententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

X. His ſenatusconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, conſulente collegio praetorum, omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet: injuſſu populi voveri non poſſe. Rogatus in haec verba populus, *Velitis jubeatisne hoc ſic fieri? ſi res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut velim eam, ſalva ſervata erit hisce duellis; datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quaeque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die ſenatus populusque juſſerit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto, neque ſcelus eſto. ſi quis rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. ſi quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi atro die faxit inſciens, probe factum eſto. ſi nocte ſive*

X i. e. sacrificari.

XX fraus

ſive luce, ſi ſervus ſive liber faxit, probe factum eſto. ſi ante id ea ſenatus populusque juſſerit fieri, ac faxit, eo populus ſolutus, liber eſto. Ejusdem rei cauſa ludi magni voti aeris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: praeterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua ſua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectiſternium per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus. ſex pulvinaria in conſpectu fuere: Jovi ac Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervae; tertium Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianae; quintum Vulcano ac Veſtae; ſextum Mercurio ac Cereri. Tum aedes votae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate eſſet. Menti eadem T. Otacilius praetor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hoſti obviam eundum eſſe Patres cenſerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio conſule exercitum acciperet: ſcriberet praeterea ex civibus ſociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e re publica duceret.* Fabius duas ſe legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magiſtrum equitum ſcriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque propoſito, ut, quibus oppida caſtellaque immunita eſſent, ut ii in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal eſſet, tectis prius incenſis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia eſſet; ipſe, via Flaminia profectus obviam conſuli exercituique, cum ad Tiberim circa Ocriculum proſpexiſſet agmen, conſulemque cum equitibus ad ſe prodeuntem, viatorem miſit, qui conſuli nuntiaret, ut ſine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui cum dicto paruiſſet, congreſſusque eorum ingentem ſpeciem dictaturae apud cives ſociosque, vetuſtate

jam

jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literae ab urbe allatae sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiae tutari. Magna vis hominum conscripta Romae erat: libertini etiam, quibus liberi essent, et aetas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi praesiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto ac Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit, inde Praeneste, ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque, et concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit: ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Semproniоque simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quaesissent. et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, coepit. et modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum et ligna nec pauci pe-

petebant, nec paſſim. Equitum levisque armaturae ſtatio, compoſita inſtructaque in ſubitos tumultus, et ſuo militi tuta omnia, et infeſta effuſis hoſtium populatoribus praebebat. neque univerſo periculo ſumma rerum committebatur: et parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum, finitimo receptu, aſſuefaciebant territum priſtinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunae poenitere ſuae. Sed non Hannibalem magis infeſtum tam ſanis conſiliis habebat, quam magiſtrum equitum: qui nihil aliud, quam quod impar erat imperio, morae ad rempublicam praecipitandam habebat, ferox rapidusque in conſiliis, ac lingua immodicus; primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore ſegnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque ſuperiorum arte (quae peſſima ars nimis proſperis multorum ſucceſſibus crevit) ſeſe extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium tranſit: Beneventanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem, ſi forte accenſum tot indignitatibus cladibusque ſociorum detrahere ad aequum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Traſimenum capti ab Hannibale dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promiſſisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nuntiantes, ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuae potiendae copiam fore, cum res major, quam auctores, eſſet, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, ut etiam atque etiam promiſſa rebus affirmarent, juſſosque, cum pluribus et aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit. ipſe imperat duci, ut ſe in agrum Caſinatem ducat: edoctus a peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis intercluſurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum [prolatione], pro Caſino Caſilinum dux ut acciperet, fecit; averſusque ab ſuo itinere,

per

per Allifanum, Calatinumque, et Calenum agrum, in campum Stellatem defcendit: ubi cum montibus fluminibusque claufam regionem circumfpexiffet, vocatum ducem percontatur, ubi terrarum effet? Cum is Cafilini eo die manfurum eum dixiffet, tum demum cognitus eft error, et Cafinum longe inde alia regione effe: virgisque caefo duce, et ad reliquorum terrorem in crucem fublato, caftris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimifit. Usque ad aquas Sinueffanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide focios dimovit: videlicet quia jufto et moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eft, melioribus parere.

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen caftra funt pofita, exurebaturque amoeniffimus Italiae ager, villaeque paffim incendiis fumabant, per juga Maffici montis Fabio ducente, tum prope de integro feditio accenfa. quieverant enim per paucos dies; quia, cum celerius folito ductum agmen fuiffet, feftinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Maffici montis ventum eft, hoftesque fub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinueffae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, fociorum caedes et incendia venimus? nec fi nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinueffam colonos patres noftri miferunt, ut ab Samnite hofte tuta haec ora effet: quam nunc non vicinus Samnis urit, fed Poenus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, noftra cunctatione et focordia, jam huc progreffus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus noftris, ut, praeter quam oram illi Punicas vagari claffes, dedecus effe imperii fui duxerint, eam nos nunc plenam hoftium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, fed foedera et Deos, ciebamus, fcandentem moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti fpectamus. Fumus ex incendiis villarum*

rum agrorumque in oculos atque ora venit: ſtrepunt aures clamoribus plorantium ſociorum, ſaepius nos, quam Deorum invocantium opem. (nos hic pecorum modo per aeſtivos ſaltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus ſilvisque. Si hoc modo peragrando cacumina ſaltusque M Furius recipere a Gallis urbem voluiſſet, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus affectis quaeſitus) Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma eſſet: quam vereor, ne, ſic cunctantibus nobis, Hannibali ac Poenis toties ſervaverint majores noſtri. ſed vir, ac vere Romanus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum juſſuque populi dictum, Vejos allatum eſt, cum eſſet ſatis altum Janiculum, ubi ſedens proſpectaret hoſtem, deſcendit in aequum: atque illo ipſo die media in urbe, qua nunc buſta Gallica ſunt, et poſtero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? poſt multos annos, cum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoſte ſub jugum miſſi ſumus, utrum tandem L. Papirius Curſor juga Samnii perluſtrando, an Luceriam premendo obſidendoque, et laceſſendo victorem hoſtem, depulſum ab Romanis cervicibus jugum ſuperbo Samniti impoſuit? Modo C. Lutatio quae alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod poſtero die, quam hoſtem vidit, claſſem gravem commeatibus, impeditam ſuomet ipſam inſtrumento atque apparatu, oppreſſit. Stultitia eſt, ſedendo aut votis debellari credere poſſe. armari copias oportet, deducendas in aequum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his ſegnibus conſiliis, quae timidi cauta vocant. Haec velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, ſi militaris ſuffragii eſſet, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos.

XV. Fabius pariter, in ſuos haud minus quam in hoſtes intentus, prius ab illis invictum animum praeſtat. quamquam probe ſcit, non in caſtris modo ſuis, ſed jam etiam Romae infamem ſuam cunctationem eſſe, obſtinatus tamen eodem conſiliorum tenore aeſtatis reliquum

ex-

extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret; quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque, et consita omnia magis amoenis, quam necessariis fructibus. Haec per exploratores relata Fabio. Cum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum occupat modicis praesidiis; quae urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium saepe460 ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, exciderantque praecepta dictatoris: qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidae, alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, cum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, et delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne, immunito Appiae limite, Poenus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Poeni, quod viae inter bina castra erat, agmine complevere. Cum Romani sub ipso consti-

ſtitiſſent vallo, haud dubie aequiore loco, ſucceſſit tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad laceſſendum hoſtem carptim et procurſando recipiendoque ſeſe pugnavere. reſtitit ſuo loco Romana acies. lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hoſtium cecidere. Incluſus inde videri Hannibal, via ad Caſilinum obſeſſa: cum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum ſociorum, Romanis commeatus ſubveheret; Poenus contra inter Formiana ſaxa ac Literni arenas ſtagnaque perhorrida ſitu hibernatus eſſet. Nec Hannibalem fefellit, ſuis ſe artibus peti. itaque, cum per Caſilinum evadere non poſſet, petendique montes et jugum Calliculae ſuperandum eſſet, nec ubi Romanus incluſum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, ſpecie terribile, ad fruſtrandum hoſtem commentus, principio noctis furtim ſuccedere ad montes ſtatuit. Fallacis conſilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae, faſceſque virgarum, atque arida ſarmenta praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitoſque multos inter ceteram agreſtem praedam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Haſdrubalique negotium datum; ut primis tenebris noctis id armentum accenſis cornibus ad montes ageret; maxime, ſi poſſet, ſuper ſaltus ab hoſte inſeſſos.

XVII. Primis tenebris ſilentio mota caſtra: boves aliquanto ante ſigna acti. ubi ad radices montium viasque anguſtas ventum eſt, ſignum extemplo datur, ut accenſis cornibus armenta in adverſos concitentur montes. et metus ipſe reclucentis flammae ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repente diſcurſu, haud ſecus quam ſilvis montibuſque accenſis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quaſſatio, excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem praebebat. Qui ad tranſitum ſaltus inſidendum locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quosdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati, praeſidio exceſſere; qua minime denſae micabant flammae, velut tutiſſi-

tutiſſimum iter, petentes ſumma montium juga. tamen in quosdam boves palatos ab ſuis gregibus inciderunt. Et primo, cum procul cernerent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero inſidias rati eſſe, dum majore metu concitant ſe in fugam, levi quoque armaturae hoſtium incurrere. ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per ſaltum, et quibusdam in ipſo ſaltu hoſtium oppreſſis, in agro Allifano poſuit caſtra.

XVIII. Hunc tumultum ſenſit Fabius. ceterum et inſidias eſſe ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce prima ſub jugo montis proelium fuit: quo interclusam ab ſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praeſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors, ad id ipſum remiſſa ab Hannibale, perveniſſet. ea aſſuetior montibus, et ad concurſandum inter ſaxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campeſtrem hoſtem, gravem armis ſtatariumque, pugnae genere facile eluſit. Ita haudquaquam pari certamine digreſſi, Hiſpani fere omnes incolumes, Romani, aliquot ſuis amiſſis, in caſtra contenderunt. Fabius quoque movit caſtra: transgreſſusque ſaltum ſuper Allifas, loco alto ac munito conſedit. Tum, per Samnium Romam ſe petere ſimulans, Hannibal usque in Pelignos pupulabundus rediit. Fabius medius inter hoſtium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec abſiſtens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia collapſa ruinis pars moenium erat, ab ſuis deſertam. Dictator in Larinate agro caſtra communiit. inde ſacrorum cauſa Romam revocatus, non imperio modo, ſed conſilio etiam, ac prope precibus agens cum magiſtro equitum, *ut plus conſilio, quam fortunae, confidat: et ſe potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur. ne nihil actum cenſeret, extracta prope aeſtate per ludificationem hoſtis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo at-*

-que

que agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab continuis cladibus respirasse. Haec nequidquam praemonito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio aestatis, qua haec gerebantur, in Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: cum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet. classem Romanam jam haud procul portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant,

cum

cum alii refolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt; raptimque omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica minifteria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma iniles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, fed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hofte et proelio magis Poeni, quam fuomet ipfi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt claffem. et cum adverfi amnis os lato agmine ac tam multis fimul venientibus haud fane intrabile effet, in litus paffim naves egerunt: atque alii vadis, alii ficco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad inftructam per litus aciem fuorum perfugere. Duae tamen primo concurfu captae erant Punicae naves, quatuor fuppreffae.

XX. Romani, quanquam terra hoftium erat, armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunctanter infecuti trepidam hoftium claffem, naves omnes, quae non aut perfregerant proras litore illifas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque et viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriae fuit, fed quod una levi pugna toto ejus orae mari potiti erant. itaque ad Honofcam claffe provecti, exfcenfione ab navibus in terram facta, cum urbem vi cepiffent, captamque diripuiffent, Carthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, poftremo tecta quoque conjuncta muro portisque incenderunt. Inde jam praeda gravis ad Longunticam pervenit claffis: ubi vis magna fparti ad rem nauticam congefta ab Hasdrubale. quod fatis in ufum fuit, fublato, ceterum omne incenfum eft. Nec continentis modo projectas oras praetervecta, fed in Ebufum infulam transmiffum. ubi urbe, quae caput infulae eft, biduum nequidquam fummo labore oppugnata, ubi in fpem irritam fruftra teri tempus animadverfum eft, ad populationem agri verfi, direptis aliquot incenfisque vicis, majore, quam ex continenti, praeda parta, cum in naves fe recepiffent, ex Baliaribus infulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt.

Inde

Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciae: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed, qui vero ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis tempus, fuissetque per Poenum hostem; sed, praeterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerant. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, cum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde, cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, et octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna laetitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit: ac deinde communi animo consilioque

que gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae custodiae traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poënis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum, transfugam, sine magnae rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. Sed cum, injussu Bostaris praefecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari precontantique, quodnam id subitum tantae rei donum possit esse? *Obsides*, inquit, *in civitates remitte. id et privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, et rei suapte natura gratae, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, con-

conventis quibusdam auxiliaribus Hiſpanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco et tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit: diem inſequentem abſumſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimiſſus, cum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas ſua fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eundem ordinem, quaſi Carthaginienſium nomine ſic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginienſium fuerat. illos enim, graves ſuperbosque in rebus ſecundis expertos, fortuna et timor mitigaſſe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux, vir prudens, haud fruſtra videbatur ſocios mutaſſe. itaque ingenti conſenſu defectionem omnes ſpectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quae Romanos quoque et Carthaginienſes concedere in tecta coëgit, interveniſſet.

XXIII. Haec in Hiſpania quoque ſecunda aeſtate Punici belli geſta, cum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis ſolers cunctatio Fabii feciſſet: quae ut Hannibalem non mediocri ſollicitum cura habebat, tandem eum militiae magiſtrum delegiſſe Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contemta erat inter cives, armatos pariter togatosque: utique poſtquam, abſente eo, temeritate magiſtri equitum, laeto verius dixerim, quam proſpero eventu, pugnatum fuerat. Acceſſerant duae res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, cum a perfugis ei monſtratus ager dictatoris eſſet, omnibus circa ſolo aequatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hoſtium abſtineri juſſit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri poſſet: altera ipſius facto, primo forſitan dubio, quia non exſpectata in eo ſenatus auctoritas eſt; ad extremum haud ambigue in maximam laudem

verſo,

verſo, in permutandis captivis: quod, ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina et ſelibras in militem praeſtaret. Ducentos quadraginta ſeptem cum plures Romanus, quam Poenus, recepiſſet, argentumque pro eis debitum, ſaepe jactata in ſenatu re, quoniam non conſuluiſſet Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoſte agrum, miſſo Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exſolvit. Hannibal pro Geronii moenibus, cujus urbis, captae atque incenſae ab ſe, in uſum horreorum pauca reliquerat tecta, in ſtativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipſe expedita in ſtatione erat, ſimul caſtris praeſidio, et circumſpectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. praeerat Minucius magiſter equitum, profecto, ſicut ante dictum eſt, ad urbem dictatore. Ceterum caſtra, quae in monte alto, ac tuto loco poſita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis conſilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in caſtra, relicta cum levi praeſidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam eſſe belli rationem, et ferocius, quam conſultius, rem hoſtes geſturos. Ipſe autem, (quod minime quis crederet) cum hoſtis propius eſſet, tertiam partem militum frumentatum, duabus in caſtris retentis, dimiſit: dein caſtra ipſa propius hoſtem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hoſti conſpectum; ut intentum ſciret eſſe ad frumentatores, ſi qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipſis imminens Romanorum caſtris tumulus apparuit: ad quem capiendum ſi luce palam iretur, quia haud dubie hoſtis breviore via praeventurus erat, nocte clam miſſi Numidae ceperunt. quos tenentes locum, contemta paucitate, Romani poſtero die cum ejeciſſent, ipſi eo transferunt caſtra. Tum itaque, ut exiguum ſpatii vallum a vallo aberat, et id ipſum totum prope compleverat Romana acies, ſimul et per averſa

caſtra a caſtris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emiſſus in frumentatores, late caedem fugamque hoſtium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal auſus; quia tanta paucitate vix caſtra, ſi oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme ſedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque ſuos in priora caſtra, quae pro Geronii moenibus erant. Juſta quoque acie et collatis ſignis dimicatum, quidam auctores ſunt. primo concurſu Poenum usque ad caſtra fuſum, inde eruptione facta repente verſum terrorem in Romanos; Numerii Decimii Samnitis deinde interventu proelium reſtitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, ſed toto Samnio, juſſu dictatoris octo millia peditum, et equites quingentos ducentem in caſtra, ab tergo cum apparuiſſet Hannibali, ſpeciem parti utrique praebuiſſe novi praeſidii, cum Q. Fabio a Roma venientis: Hannibalem inſidiarum quoque aliquid timentem recepiſſe ſuos: Romanum inſecutum, adjuvante Samnite, duo caſtella eo die expugnaſſe: ſex millia hoſtium caeſa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiae victoriae cum vanioribus literis magiſtri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus perſaepe et in ſenatu et in concione actum eſt. Cum, laeta civitate, dictator unus nihil nec famae, nec literis crederet; ut vera omnia eſſent, ſecunda ſe magis, quam adverſa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum eſſe* negat. *Non praeſentem ſolum dictatorem obſtitiſſe rei bene gerendae, ſed abſentem etiam geſtae obſtare: et in ducendo bello ſedulo tempus terere, quo diutius in magiſtratu ſit, ſolusque et Romae et in exercitu imperium habeat. Quippe conſulum alterum in acie cecidiſſe; alterum, ſpecie claſſis Punicae perſequendae, procul ab Italia ablegatum. Duos praetores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia praetore egeat. M. Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicae gereret, prope in cuſtodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modo, quo*

jam,

jam, tanquam trans Iberum agro, Poenis concessum sit, et Campanum, Calenumque, et Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma ademta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur, tunc, cum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quod contra dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines; bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in tempore et sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse.* Huius generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: et, favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quaeſtus pecunia a patre relicta animos ad ſpem liberalioris fortunae fecit, togaque et forum placuere, proclamando pro ſordidis hominibus cauſisque adverſus rem et famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quaeſtura quoque et duabus aedilitatibus, plebeja et curuli, poſtremo et praetura perfunctus, jam ad conſulatus ſpem cum attolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoris invidia petiit, ſcitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romae, quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipſum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipſe, qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in ſe ſaevientis injuriam tulit: acceptisque in ipſo itinere literis ſenatusconſulti de aequato imperio, ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi aequatam, cumque invicto a civibus hoſtibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, cum jam ante vix tolerabilis fuiſſet ſecundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodice immodeſteque, non Hannibale magis victo ab ſe, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus aſperis unicum ducem ac parem quaeſitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi aequatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint. In tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe. Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictator in cunctatione ac ſegnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perſtaret.* Itaque, quo die primum congreſſus eſt cum Q. Fabio, *ſtatuendum omnium primum,* ait, *eſſe, quemadmodum imperio aequato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius ſummum jus imperiumque eſſe: ut par hoſti non ſolum conſilio, ſed viribus etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendae habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram,*

quae-

quaecunque temeritas collegae habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademtum imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque et Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quidquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem. nam et liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, et solertiae Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Poenorumque. eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quamquam id operae pretium erat) quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret; missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contemta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, et vanis animis et minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine

mittit equites: poſtremo, cum hoſtibus quoque ſubſidia mitti videret, inſtructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus ſuis alia atque alia, creſcente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam juſtam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, praeoccupatum inferiore loco ſuccedens tumulum, pulſa detruſaque terrorem in ſuccedentem intulit equitem, et ad ſigna legionum refugit. peditum acies inter perculſos impavida sola erat, videbaturque, ſi juſta aut ſi recta pugna eſſet, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat proſpere ante paucos dies res geſta. Sed exorti repente inſidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incurſantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam ſpes cuiquam ſupereſſet.

XXIX. Tum Fabius, primo clamore paventium audito, dein conſpecta procul turbata acie, *Ita eſt*, inquit, *non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio Hannibalem et virtute et fortuna ſuperiorem videt. Sed aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit. nunc ſigna extra vallum proferte. Victoriam hoſti extorqueamus, confeſſionem erroris civibus.* Jam magna ex parte caeſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam, Fabiana ſe acies repente, velut coelo demiſſa, ad auxilium oſtendit. Itaque, priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum conſereret, et ſuos a fuga effuſa, et ab nimis feroci pugna hoſtes continuit. qui ſolutis ordinibus vage diſſipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, volventesque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtem; cum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab ſe Minucium, ſe a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, cum in caſtra reditum eſſet, Minucius, convocatis militibus, *Saepe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum eſſe virum, qui ipſe conſulat, quid in rem*

ſit;

fit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad praetorium ejus signa cum tulerimus, ubi ego eum parentem *appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexteraeque texerunt,* patronos *salutabitis: et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum *patrem* Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalutasset, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextrae interjunctae, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies, ex admodum tristi paulo ante ac prope exsecrabili, factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus od coelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent.

Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quae sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrinque acceptis in Africam transmisit: et, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere illati, cum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amissum: classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur; ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii accitus et ipse, et collega ejus M. Atilius, ut exercitus ab se, exacto jam prope semestri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Coelium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallica provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facile obtinuisse.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumen-

mentatum exeunti Hannibali diverſis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in caſum univerſae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hoſtis, non veniebant. adeoque inopia eſt coactus Hannibal, ut, niſi tum fugae ſpeciem abeundo timuiſſet, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta ſpe alendi exercitus in eis locis, ſi inſequentes conſules eisdem artibus bellum gererent. Cum ad Geronium jam hieme impediente conſtitiſſet bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam illatae, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire ſeſe, Romani populi aerarium bello exhauriri: et, cum juxta pro urbibus agrisque ſociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio geratur, aequum cenſuiſſe Neapolitanos, quod auri ſibi cum ad templorum ornatum, tum ad ſubſidium fortunae a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in ſeſe crederent, eodem ſtudio fuiſſe oblaturos. gratum ſibi Patres Romanos populumque facturum, ſi omnes res Neapolitanorum ſuas duxiſſent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiae actae pro munificentia curaque. patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies ſpeculator Carthaginienſis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehenſus, praeciſisque manibus dimiſſus: et ſervi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjuraſſent. indici data libertas et aeris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem miſſi ad depoſcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugiſſet: et alii in Ligures ad expoſtulandum, quod Poenum opibus auxiliisque ſuis juviſſent: ſimul ad viſendum ex propinquo, quae in Bojis atque Inſubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati miſſi ad ſtipendium, cujus dies exierat, poſcendum; aut, ſi diem proferre vellet, obſides accipiendos. adeo, etſi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In

religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per ſeditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia voviſſet, locatam ad id tempus non eſſe. itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio praetore urbis, Cn. Pupius et Caeſo Quinctius Flaminius, aedem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem praetore ex ſenatusconſulto literae ad conſules miſſae, ut, ſi iis videretur, alter eorum ad conſules creandos Romam veniret: ſe in eam diem, quam juſſiſſent, comitia edicturum. Ad haec a conſulibus reſcriptum, *Sine detrimento reipublicae abscedi non poſſe ab hoſte. itaque per interregem comitia habenda eſſe potius, quam conſulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius viſum eſt, dictatorem a conſule dici comitiorum habendorum cauſa. dictus L. Veturius Philo, M'. Pomponium Mathonem magiſtrum equitum dixit. His vitio creatis, juſſisque die quartodecimo ſe magiſtratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. *Conſulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a Patribus C. Claudius, Appii filius, Centho; inde P. Cornelius Aſina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, ſui generis hominem, plebei inſectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concuſſis, aliena invidia ſplendentem, vulgus et extrahere ad conſulatum nitebatur, Patres ſumma ope obſtabant, ne ſe inſectando ſibi aequari aſſueſcerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non ſenatum modo, ſed etiam augures, quod dictatorem prohibuiſſent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato ſuo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quaerentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, cum debellari poſſit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus univerſis pugnari poſſe apparuiſſe eo, quod M. Minucius, abſente Fabio, proſpere pugnaſſet; duas legiones hoſti ad caedem objectas, deinde ex ipſa caede ereptas, ut* pater patronusque *appellaretur, qui prius vincere prohibuiſſet Romanos, quam vinci. Conſules deinde*

Fabianis

Fabianis artibus, cum debellare possent, bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebejum, id est, hominem novum, fecissent. nam plebejos nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui non id apparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quaesisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanae esse; populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.

XXXV. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et damnatione collegae, et sua prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae juri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum, praeter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo et nu-

numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, cum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator praebuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam, et Romae in Aventino et Ariciae, nuntiatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat: et in via Fornicata, quae ad Campum erat, aliquot homines de coelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt: *Caedem C. Flaminii consulis exercitusque allatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quae ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese. acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum praeterea*

opus

opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam allatum, gratia rei acceptu, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divae dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanae sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, et frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quae cum T. Octacilio propraetore in Sicilia erant, quinque et viginti additae, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, et aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Var-

Varronis multae ac feroces fuere, denuntiantes, *bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum.* Collegae ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo: *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et diem quoque praedicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Id sua sponte apparebat, tuta celeribus consiliis praepositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Aemili, haberes, aut tu collegae tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis; et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequidquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat. cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est; Varro dux, tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, coepit furere: hic, priusquam peteret consula-*

ſulatum, deinde in petendo conſulatu, nunc quoque conſul, priusquam caſtra videat aut hoſtem, inſanit. et, qui tantas jam nunc procellas, proelia atque acies jactando inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem cenſes facturum, et ubi extemplo verba res ſequitur? Atqui ſi hic, quod facturum ſe denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hoſtem hunc ignoro, aut nobilior alius Traſimeno locus noſtris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adverſus unum eſt; ut ego, contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum exceſſerim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adverſus Hannibalem eſt, qua ego geſſi. nec eventus modo hoc docet, (ſtultorum iſte magiſter eſt) ſed eadem ratio, quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis eſt. In Italia bellum gerimus, in ſede ac ſolo noſtro. omnia circa plena civium ac ſociorum ſunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. id jam fidei documentum in adverſis rebus noſtris dederunt. meliores, prudentiores, conſtantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hoſtili eſt terra, inter omnia inimica infeſtaque, procul ab domo, procul ab patria. neque illi terra, neque mari eſt pax: nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia: nihil usquam ſui videt: in diem rapto vivit. partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum, abſumſit: nec his paucis jam victus ſuppeditat. Dubitas ergo, quin ſedendo ſuperaturi ſimus eum, qui ſeneſcat in dies? non commeatus, non ſupplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii, caſtelli Apuliae inopis, tanquam pro Carthaginis moenibus? Sed ne adverſus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi conſules, vide, quemadmodum eum ludificati ſint. Haec una ſalutis eſt via, L. Paulle, quam difficilem infeſtamque cives ſibi magis, quam hoſtes, facient. Idem enim tui, quod hoſtium milites, volent: idem Varro, conſul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. duobus ducibus unus reſiſtas, oportet: reſiſtes autem, adverſus famam rumoresque hominum ſi ſatis firmus ſteteris: ſi te neque collegae vana gloria, neque tua falſa infamia moverit. Veritatem laborare nimis ſaepe, ajunt, exſtingui

nun-

nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est et caeca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebejum consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars et omne robur virium esset: tum consulum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et sociûm peditum equitumque duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti caesi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit; transque proximos montes laeva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi illuxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad praetoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum praecavendumque esse. postremo, cum

aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renuntiat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promtu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad praedam, vidisse. Quae ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, cum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnuntiari jam efferenti porta signa collegae jussit. quod quanquam Varro aegre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut, cum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent: servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, cum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem;

et

et mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Cum haec consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca: simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, cum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Cum utriusque consulis eadem, quae semper ante, fuisset sententia: ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, praeter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id cum ipsis castris percommodum fuit; tum salutare praecipue futurum erat, cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in obcaecatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana ca-

ſtra: cum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplum, Fabium objiceret: teſtareturque Deos hominesque hic, *nullam penes ſe culpam eſſe, quod Hannibal jam velut uſucepiſſet Italiam; ſe conſtrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus:* ille, *ſi quid projectis ac proditis ad inconſultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, ſe omnis culpae exſortem, omnis eventus participem fore* diceret. *videret, ut quibus lingua tam promta ac temeraria, aeque in pugna vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quam conſiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat inſtructam, cum in caſtra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus caſtris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egreſſi clamore ac tumultu fugaſſent, in ſtationem quoque pro vallo locatam atque ipſas prope portas evecti ſunt. Id vero indignum viſum, ab tumultuario auxilio jam etiam caſtra Romana terreri: ut ea modo una cauſſa, ne extemplo tranſirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod ſumma imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro poſtero die, cui ſors ejus diei imperii erat, nihil conſulto collega, ſignum pugnae propoſuit, inſtructasque copias flumen traduxit, ſequente Paullo; quia magis non probare, quam non adjuvare conſilium poterat. Tranſgreſſi flumen, eas quoque, quas in caſtris minoribus habuerant, copias ſuis adjungunt: atque ita inſtructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: laevum cornu extremi equites ſociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Conſulas cornua tenuerunt; Terentius laevum, Aemilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI.

XLVI. Hannibal luce prima, Balearibus levique alia armatura praemiſſa, transgreſſus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanosque equites prope ripam laevo in cornu adverſus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita, ut Afrorum utraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Traſimenum captis. Gallis Hiſpanisque ſcuta ejusdem formae fere erant: dispares ac disſimiles gladii: Gallis praelongi ac ſine mucronibus: Hiſpano, punctim magis, quam caeſim asſueto petere hoſtem, brevitate habiles et cum mucronibus. ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum ſpecie terribilis erat. Galli ſuper umbilicum erant nudi: Hiſpani linteis praetextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, conſtiterant. Numerus omnium peditum, qui tum ſteterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant: ſiniſtro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipſe cum fratre Magone tenuit. Sol, ſeu de induſtria ita locatis, ſeu quod forte ita ſtarent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in ſeptentrionem verſis. ventus, (Vulturnum incolae regionis vocant) adverſus Romanis coortus, multo pulvere in ipſa ora volvendo proſpectum ademit.

XLVII. Clamore ſublato, procurſum ab auxiliis, et pugna levibus primum armis commiſſa: deinde equitum Gallorum Hiſpanorumque laevum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equeſtris more pugnae: frontibus enim adverſis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto ſpatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis poſtremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedeſtre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum eſt; pulſique Romani equites terga vertunt.

Sub equeſtris finem certaminis coorta eſt peditum pugna. primo et viribus et animis pares conſtabant ordines Gallis Hiſpanisque: tandem Romani, diu ac ſaepe conniſi, aequa fronte acieque denſa impulere hoſtium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. impulſis deinde ac trepide referentibus pedem inſiſtere: ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, poſtremo, nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt; qui utrinque reductis alis conſtiterant, media, qua Galli Hiſpanique ſteterant, aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulſus aequavit frontem primum, deinde nitendo etiam ſinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; irruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clauſere et ab tergo hoſtes. Hinc Romani, defuncti nequidquam proelio uno, omiſſis Gallis Hiſpanisque, quorum terga ceciderant, etiam adverſus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod incluſi adverſus circumfuſos, ſed etiam quod feſſi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam et in ſiniſtro cornu Romano, ubi ſociorum equites adverſus Numidas ſteterant, conſertum proelium erat: ſegne primo, et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter ſolita arma telaque, gladios occultos ſub loricis habentes, ſpecie transfugarum cum ab ſuis, parmas poſt terga habentes, adequitaſſent, repente ex equis deſiliunt; parmisque et jaculis ante pedes hoſtium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, conſidere ab tergo jubentur; ac, dum proelium ab omni parte conſeritur, quieti manſerunt. poſtquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis ſcutis, quae paſſim inter acervos caeſorum corporum ſtrata erant, averſam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes ac poplites caedentes, ſtragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam ſpe proelium eſſet; Hasdrubal, qui ea parte praeerat, ſubductos ex media

acie

acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam Afris prope fessis, caede magis quam pugna, adjungit.

XLIX Parte altera pugnae Paullus, quanquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibali, et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant, tum denuntianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum pedestre proelium, quale jam haud dubia hostium victoria, fuit; cum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, cum, praetervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Aemili*, inquit, *quem unum insontem culpae cladis hodiernae Dii respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.* Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! Sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publice Patribus, urbem Romanam muniant, ac prius, quam hostis victor adveniat, praesidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum ejus memorem et vixisse, et adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegae existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Haec exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in ma-

jora, duo ferme in vicum ipſum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi ſunt. Conſul alter, ſeu forte, ſeu conſilio, nulli fugientium infeſtus agmini, cum ſeptuaginta fere equitibus Venuſiam perfugit. Quadraginta millia peditum, duo millia ſeptingenti equites, et tanta prope civium ſociorumque pars, caeſi dicuntur; in his ambo conſulum quaeſtores L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; conſulares quidam praetoriique et aedilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magiſter equitum priore anno, aliquot ante conſul fuerat: octoginta praeterea aut ſenatores, aut qui eos magiſtratus geſſiſſent, unde in ſenatum legi deberent, cum ſua voluntate milites in legionibus facti eſſent. Capta eo proelio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

L. Haec eſt pugna Cannenſis, Allienſi cladi nobilitate par; ceterum ut illis, quae poſt pugnam accidere, levior, quia ab hoſte ceſſatum eſt; ſic ſtrage exercitus gravior foediorque. fuga namque ad Alliam ſicut urbem prodidit, ita exercitum ſervavit; ad Cannas fugientem conſulem vix ſeptuaginta ſecuti ſunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in caſtris cum multitudo ſemiermis ſine ducibus eſſet, nuntium, qui in majoribus erant, mittunt; *dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hoſtes premeret, ut ad ſe tranſirent: uno agmine Canuſium abituros eſſe.* Eam ſententiam alii totam aſpernari: *Cur enim illos, qui ſe arceſſant, ipſos non venire, quum aeque conjungi poſſent? quia videlicet plena hoſtium omnia in medio eſſent: et aliorum, quam ſua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam ſententia diſplicere, quam animus deeſſe. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avariſſimo et crudeliſſimo hoſte, aeſtimarique capita veſtra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis ſis, an Latinus ſocius, ut ex tua contumelia et miſeria alteri honos quaeratur? Non tu: ſi quidem L. Aemilii conſulis, qui ſe*

se bene mori, quam turpiter vivere, maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed antequam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt, iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmetipsos et rempublicam salvam vultis. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. et, cum in latus dextrum, quod patebat, Numidae jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Haec apud victos magis impetu animorum, quod ingenium suum cuique aut sors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori cum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei, quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto,* inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, praecedam.* Hannibali nimis laeta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis,* ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis, Hannibal: victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem

 jugu-

jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis; cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem, exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, et omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, cum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater prio-

priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consulantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, ad regem aliquem transfugiant.* Quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, non consultandum*, ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli. et, cum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia*, inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias. In haec verba, L. Caecili, jures, postulo, ceterique! qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt, ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne

ne a muliere Canufina populus Venufinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Bufae multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, poftquam incolumem effe alterum confulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae fecum peditum equitumque copiae effent: fcifcitatumque fimul, utrum Venufiam adduci exercitum, an manere juberet Canufii? Varro ipfe Canufium copias traduxit. et jam aliqua fpecies confularis exercitus erat; moenibusque fe certe, fi non armis, ab hofte videbantur defenfuri. Romam, ne has quidem reliquias fupereffe civium fociorumque, fed occidione occifos cum duobus exercitibus confules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, falva urbe, tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit. itaque fuccumbam oneri, neque aggrediar narrare, quae edisfertando minora vero fecero. Confule exercituque ad Trafimenum priore anno amiffo, non vulnus fuper vulnus, fed multiplex clades, cum duobus confulibus duo confulares exercitus amiffi nuntiabantur: nec ulla jam caftra Romana, nec ducem, nec militem effe: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta effet. Comparem cladem ad Aegates infulas Carthaginienfium proelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia ceffere, hinc vectigales ac ftipendiarios fieri fe paffi funt? aut pugnam adverfam in Africa, cui poftea hic ipfe Hannibal fuccubuit? nulla ex parte comparandae funt, nifi quod minore animo latae funt.

LV. P. Furius Philus et Man. Pomponius praetores fenatum in curiam Hoftiliam vocaverunt, ut de urbis cuftodia confulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hoftem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli reftaret, venturum. Cum in malis, ficut ingentibus, ita ignotis, ne confilium quidem fatis expedirent, obftreperetque clamor lamentantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes pene domos promifcue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus cenfuit, *equites expeditos et Appia*

et

et Latina via mittendos, qui, obvios percontando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit; et si quid Dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint: ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Haec exploranda noscendaque per impigros juvenes esse. illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuntios rerum omnium ad praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem exspectent, custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi urbem; cogantque homines, nullam, nisi urbe ac moenibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literae a Terentio consule allatae sunt: *L. Aemilium consulem exercitumque caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem caussam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum cum sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliae insuper ex Sicilia literae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui cum opem imploranti ferre*

vel-

vellet, nuntiatum ſibi eſſe, aliam claſſem ad Aegates inſulas ſtare, paratam inſtructamque; ut, ubi ſe verſum ad tuendam Syracuſanam oram Poeni ſenſiſſent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque claſſe opus eſſe, ſi regem ſocium Siciliamque tueri vellent.

LVII. Literis conſulis propraetorisque lectis, M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti praeeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum, ſcribendumque conſuli, ut, cum praetori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicae fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, cum ceteris prodigiis, tum quod duae Veſtales eo anno, Opimia atque Floronia, ſtupri compertae, et altera ſub terram, ut mos eſt, ad portam Collinam necata fuerat; altera ſibimet ipſa mortem conſciverat. L. Cantilius, ſcriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia ſtuprum fecerat, a pontifice maximo eo uſque virgis in comitio caeſus erat, ut inter verbera exſpiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium verſum eſſet, decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum miſſus eſt, ſciſcitatum, quibus precibus ſuppliciisque Deos poſſent placare, et quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca, in foro boario ſub terra vivi demiſſi ſunt in locum ſaxo conſeptum, jam ante hoſtiis humanis, minime Romano ſacro, imbutum. Placatis ſatis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Oſtia mille et quingentos milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi praeſidio eſſent, mittit; ipſe, legione claſſis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum praemiſſa, claſſe tradita P. Furio Philo collegae, paucos poſt dies Canuſium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, et Ti. Sempronius magiſter equitum, delectu edicto, juniores ab annis ſeptemdecim, et quosdam praetextatos, ſcribunt. quatuor ex his legiones et mille equi-

tes

tes effecti. Item ad ſocios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. arma, tela, alia parari jubent: et vetera hoſtium ſpolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac neceſſitas dedit: octo millia juvenum validorum ex ſervitiis, prius ſciſcitantes ſingulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, ſecundum tam proſperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, cum, captivis productis ſegregatisque, ſocios, ſicut ante ad Trebiam Traſimenumque lacum, benigne allocutus, ſine pretio dimiſiſſet; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) ſatis miti ſermone alloquitur: *Non internecinum ſibi eſſe cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae ceſſiſſe: et ſe id anniti, ut ſuae invicem ſimul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi ſe captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, ſervo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes ſe; laeti tamen quamcunque conditionem paciſcendi acceperunt. Placuit ſuffragio ipſorum decem deligi, qui Romam ad ſenatum irent: nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent ſe redituros, acceptum. Miſſus cum his Carthalo nobilis Carthaginienſis: qui, ſi forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cum egreſſi caſtris eſſent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi ſolvendi cauſſa cum in caſtra rediſſet, ante noctem comites aſſequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum eſt, Carthaloni obviam lictor miſſus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum ſenatus ab dictatore datus eſt. Quorum princeps M. Junius, *Patres conſcripti,* inquit, *nemo noſtrum ignorat, nulli unquam civitati vilio-*

liores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet caussa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redemti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: et patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui, et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt; nec superfumus pugnae, nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, praesidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis fortunae aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum et cursus aliquid praemium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito praetulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii reipublicae esse. Sed illis et bonis ac fortibus militibus utemini: et nobis etiam promtioribus pro patria, quod beneficio vestro redemti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate et fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quam hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis cen-

censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Poeno, qui utrum avarior an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. cum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me Dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, cum indigni, ut a vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non aestimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famae periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbae huic virorum immiscuerat. Senatus, submotis arbitris, consuli coeptus. Ibi cum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusque ac praediis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro*

iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cujusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent. Sed cum, fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis, et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere adhortarique eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa jacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla*

faciet

faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio reduturi estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, cum scelus possim accusare? Non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes submovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, cum incolumitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, cum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae caussam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, cum omnia subsidia vitae abessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Haec vobis ipsorum per biduum militia fuit. cum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: cum pro vallo pugnandum erat,

castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: cum manere, castra tutari armis necesse est; et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriae restituerunt.

LXI. Posteaquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit: quia nec aerarium exhauriri, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Cum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est et alia de captivis fama, decem primos venisse. de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consci-

ſciverint: ceteri non foro ſolum omni deinde vita, ſed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri ſit, discernere queas. Quanto autem major ea clades ſuperioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio eſt, quod, qui ſociorum ad eam diem firmi ſteterant, tum labare coeperunt, nulla profecto alia de re, quam quod deſperaverant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Brutii omnes, Lucani. praeter hos Surrentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienſes, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hae clades defectionesque ſociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret; neque ante conſulis Romam adventum, nec poſtquam is rediit, renovavitque memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipſo adeo magno animo civitas fuit, ut conſuli, ex tanta clade, cujus ipſe cauſa maxima fuiſſet, redeunti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus ſit, et gratiae actae, quod de republica non deſperaſſet: cui, ſi Carthaginienſium ductor fuiſſet, nihil recuſandum ſupplicii foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

Campani ad Hannibalem defecerunt. Nuntius Cannenſis victoriae Mago Carthaginem miſſus, annulos aureos, a digitis occiſorum Romanorum detractos, in veſtibulo curiae effudit: quos exceſſiſſe modii menſuram traditur. Poſt quem nuntium Hanno, vir ex Poenis nobiliſſimus, ſuadebat ſenatui Carthaginienſium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obſtrepente Barcina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam, eruptione adverſus Hannibalem ex oppido facta, proſpere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus eſt, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Caſilinum a Poenis obſeſſum,

fessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt, ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas juncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus praetor, Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

LIBER XXIII.

Hannibal, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, cum Mopsiani urbe excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occulti) quacunque apte poterat, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, cum turma equitum erupisset,

ab

ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul litore naves piscatoriae pleraeque conspectae peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles juvenes capti caesique sunt: inter quos et Hegeas praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam promta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunae, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quam eversa, republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet: rationem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatus esset; *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset; ceterum majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per caedem senatus vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Poenis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in republica obliti, credant.* Cum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos,* inquit, *et tanquam et ipse cogitati facinoris particeps, adprobando consilia, quibus nequidquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiam jubet, praesidiumque in

vestibulo reliquit; ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod saepe*, inquit, *optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiae dicendae faciam, ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita vos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur.* Inde consedit, et, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum forte nomen excidit, ipsumque e curia produci, jussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare, et supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quae de hoc sententia sit data. Eligite pro malo atque improbo bonum senatorem et justum.* Primo silentium erat inopia potioris subjiciundi; deinde, cum aliquis, omissa verecundia, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaestus genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut ipsius poenitere homines appareret; quem autem in ejus substituerent locum, deesse; quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque

que ceteri erant eis, qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notiſſimum quodque malum maxime tolerabile dicentes eſſe, jubentesque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitae beneficio ſenatum multo ſibi magis, quam plebi, feciſſet, ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari, ſalutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, eas cauſas ſuſcipere, ei ſemper parti adeſſe, ſecundum eam litem judices dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam vero nihil in ſenatu actum aliter, quam ſi plebis ibi eſſet concilium. Prona ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, ſed affluenti copia voluptatum, et illecebris omnis amoenitatis maritimae terreſtrisque; tum vero ita obſequio principum et licentia plebei laſcivire, ut nec libidini nec ſumtibus modus eſſet. ad contemtum legum, magiſtratuum, ſenatus, acceſſit tum poſt Cannenſem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium ſpernerent. id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetuſtum multas familias claras ac potentes Romanis miſcuerat: et quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobiliſſimus quisque Campanorum, in praeſidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac miſſi.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut legati ad conſulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canuſium profectum, ſed Venuſiae cum paucis ac ſemiermibus conſulem invenerunt, quam poterat maxime miſerabilem bonis ſociis; ſuperbis atque infidelibus, ut erant Campani, ſpernendum. Et auxit rerum ſuarum ſuique contemtum conſul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam cum legati, aegre ferre ſenatum populumque Campanum, adverſi quidquam eveniſſe Romanis, nuntiaſſent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus eſſent; *Morem magis*, inquit, *loquendi*

cum sociis servastis, Campani, jubentes, quae opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna evertum, tulerimus. Adjicite ad haec, quod foedus aequum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnae parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Poenus hostis, ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris et conditionis et linguae prope humanae, militem trahit. Hunc, natura et moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et ex Africa a Carthagine jura petere, et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. Jam pecuniae affatim est, frumentique. Si parem fortunae

vestrae

vestrae fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademtum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri possint. Foedus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controversiam fore, quin, cum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur.* Haec Virrio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatus spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione orta, submoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Coeliusque et alii id haud sine causa praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Poenorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suae leges, sui magistratus Capuae essent. ut trecentos ex Romanis captivis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Haec pacta: illa insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam praefectos socium civesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos,

tos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehenſos, velut cuſtodiae cauſa, balneis includi juſſit: ubi, fervore atque aeſtu anima intercluſa, foedum in modum exſpirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, ſumma ope Decius Magius, vir, cui ad ſummam auctoritatem nihil, praeter ſanam civium mentem, defuit, reſtiterat./ut vero praeſidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi ſuperbam dominationem, miſerabilemque Tarentinorum ſervitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praeſidium, palam vociferatus eſt: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, ſi malum facinus, quod a vetuſtiſſimis ſociis cònſanguineisque defeciſſent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico praeſidio, reſtituerent ſe Romanis. Haec (neque enim occulte agebantur) cum relata Hannibali eſſent, primo miſit, qui vocarent Magium ad ſeſe in caſtra: deinde, cum is ferociter negaſſet ſe iturum, (nec enim Hannibali jus eſſe in civem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad ſe juſſit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconſulti certaminis oriretur, ipſe, praemiſſo nuntio ad Marium Bloſium praetorem Campanum, poſtero die ſe Capuae futurum, proficiſcitur e caſtris cum modico praeſidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab univerſis id non obedienter modo, ſed enixe, favore etiam vulgi, et ſtudio viſendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum eſt. Decius Magius nec obviam egreſſus eſt, nec, quo timorem aliquem ex conſcientia ſignificare poſſet, privatim ſe tenuit; in foro cum filio clientibusque paucis otioſe inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum viſendumque. Hannibal, ingreſſus urbem, ſenatum extemplo poſtulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die ſeriae rei gereret, diemque ut ipſe adventu ſuo feſtum laetus ac libens celebraret; quanquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, viſenda urbe magnam diei partem conſumſit.

VIII.

VIII. Deverſatus eſt apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, incitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum eſt, princeps factionis ejus, quae traxerat rem ad Poenos, filium juvenem adduxit, abstractum ab Decii Magii latere, cum quo ferociſſime pro Romana ſocietate adverſus Punicum foedus ſteterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majeſtas ſententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad coenam eum cum patre vocari juſſit: cui convivio neminem Campanum, praeterquam hoſpites, Jubelliumque Tauream, inſignem bello virum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina eſſe; ſed, ut in civitate atque etiam domo luxurioſa, omnibus voluptatum illecebris inſtructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipſius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipſe valetudinem excuſans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem cauſante. Solis ferme occaſu patrem Calavinum, ex convivio egreſſum, ſecutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis aedium partibus) pervenerunt, *Conſilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam ſolum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, ſed in multo majore dignitate et gratia ſimus Campani, quam umquam fuimus.* Cum mirabundus pater, *quidnam id eſſet conſilii*, quaereret; toga rejecta ab humero, latus ſuccinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *ſanguine Hannibalis ſanciam Romanum foedus. te id prius ſcire volui, ſi forte abeſſe, dum facinus patratur, malles.*

IX. Quae ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis, quae audiebat, intereſſet, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quaecunque jura liberos jungunt parentibus, precor quaeſoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae ſunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum eſt, dextrae dextras jungentes, fidem obſtrinximus, ut ſacratas fide manus, digreſſi*

digreſſi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hoſpitali menſa ſurgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipſam menſam cruentares hoſpitis ſanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non poſſum? Sed ſit nihil ſancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, ſi non perniciem nobis cum ſcelere afferunt. Unus aggreſſurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum ſervorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpeſcentne in amentia illa? Vultum ipſius Hannibalis, quem armati exercitus ſuſtinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu ſuſtinebis? et, alia auxilia deſint, me ipſum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, ſuſtinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque eſt. deterreri hic ſine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meae, ſicut pro te hodie valuerunt. Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, oſculo haerens, non ante precibus abſtitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem*, inquit, *quam patriae debeo, pietatem exſolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditae patriae ſuſtinendum eſt crimen: ſemel, cum defectionis ab Romanis; iterum, cum pacis cum Hannibale fuiſti auctor: tertio hodie, cum reſtituendae Romanis Capuae mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hoſti minime parcens, quando parens extorquet, recipe.* Haec cum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: et, quo minus res ſuſpecta eſſet, ſe ipſe convivio reddidit.

X. Poſtero die ſenatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam ſuam Romanae ſocietati praepoſuiſſent: et inter cetera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum eſſe exſortem Punicae amicitiae foederisque ſecum facti, quem neque eſſe Campanum, neque dici debe-

debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnae parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret lege foederis id cogi posse, tum injectae catenae, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Haec vociferanti, cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, et Carthaginem missus; ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis: et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, cum eum docuisset, contra jus foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. Nec Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis, quam hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo

sup-

ſupplicaretur. tum, *Si ita faxitis, Romani, veſtrae res meliores facilioresque erunt: magisque ex ſententia respublica veſtra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republica veſtra bene geſta ſervataque, lucris meritis donum mittitote, deque praeda, manubiis, ſpoliisque honorem habetote: laſciviam a vobis prohibetote.* Haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *ſe oraculo egreſſum extemplo his omnibus Divis rem divinam ture ac vino feciſſe: juſſumque ab templi antiſtite, ſicut coronatus laurea corona et oraculum adiſſet, et rem divinam feciſſet; ita coronatum navim aſcendere, nec ante deponere eam, quam Romam perveniſſet. Se, quaecunque imperata ſint, cum ſumma religione ac diligentia exſecutum; coronam Romae in ara Apollinis depoſuiſſe.* Senatus decrevit, ut eae res divinae ſupplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius victoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipſa acie a fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quaeque deficiebant. Is, cum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italia a fratre exponit: *Cum ſex imperatoribus eum, quorum quatuor conſules, duo dictator ac magiſter equitum fuerint, cum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe: occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium: ſupra quinquaginta millia cepiſſe. Ex quatuor conſulibus duos occidiſſe; ex duobus ſaucium alterum, alterum, toto exercitu amiſſo, vix cum quinquaginta hominibus effugiſſe. Magiſtrum equitum, quae conſularis poteſtas ſit, fuſum fugatumque: dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum defeciſſe ad Poenos. Capuam, quod caput, non Campaniae modo, ſed, poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiae ſit, Hannibali ſe tradidiſſe. Pro his tantis totque victoriis, verum eſſe, grates Deis immortalibus agi haberique.*

XII. Ad fidem deinde tam laetarum rerum, effundi in veſtibulo curiae juſſit annulos aureos, qui tantus acervus

vus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quae propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniae, absumi: et tot acies, ut hostium exercitus delesse; ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *etiam nunc poenitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, poeniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti; alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non desisse poenitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quae modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam laeta sunt. mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et commeatuum: frumentum*

tum et pecuniam date. quid aliud, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et, ne omnia ipſe mirer, (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus fasque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat; cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetque in defectione totam Italiam eſſe; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit? Cum utrumque Mago negaſſet: *Hoſtium quidem ergo,* inquit, *adhuc nimis multum ſupereſt. ſed, multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire velim.*

XIII. Cum, id neſcire, Mago diceret; *Nihil facilius ſcitu eſt,* inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miſerunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Cum id quoque negaſſet, *Bellum igitur,* inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam eſt transgreſſus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, ſuperſumus. nunquam terra marique magis proſperae res noſtrae viſae ſunt, quam ante conſules C. Lutatium et A. Poſtumium fuerunt. Lutatio et Poſtumio conſulibus, devicti ad Aegates inſulas ſumus. Quodſi (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem ſperatis, cum vincemur, quam nunc, cum vincimus, dat nemo? Ego, ſi quis de pace conſulet, ſeu deferenda hoſtibus, ſeu accipienda, habeo, quid ſententiae dicam: ſi de iis, quae Mago poſtulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et fruſtrantibus nos falſa atque inani ſpe multo minus cenſeo mittenda eſſe.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam et ſimultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et occupati animi praeſenti laetitia, nihil, quo vanius fieret gaudium ſuum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, ſi anniti paululum voluiſſent, rebantur. Itaque ingenti conſenſu fit ſenatusconſultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in ſupplementum mitterentur, et quadraginta elephanti, et argenti multa talenta. Dictator-

torque cum Magone in Hispaniam praemissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, praeter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat: et dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant, et servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum prope desperatae reipublicae auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniae judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: et, ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metumque agrorum populationis, et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem conditionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt,

 docent-

docentque, quanto in discrimine ſit Nolana res: agrum Hannibalis eſſe et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni ſubveniatur. concedendo plebei ſenatum, ubi velint, defecturos ſe, ne deficere praefeſtinarent, effeciſſe. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit: interim celari, quae ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe a Caſilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro Nolano exceſſit, et ad mare proxime Neapolim deſcendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo curſus navibus tutus ex Africa eſſet. Ceterum, poſtquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, ſicut Nola, omiſſa, petit Nuceriam. eam cum aliquamdiu circumſediſſet, ſaepe vi, ſaepe ſollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, videri vellet, praemia atque honores, qui remanerent, ac militare ſecum voluiſſent, propoſuit. Nec ea ſpe quenquam tenuit. dilapſi omnes, quocunque hoſpitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. Cum ferme triginta ſenatores, ac forte primus quisque, Capuam petiſſent; excluſi inde, quod portas Hannibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriae praeda militi data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia praeſidii, quam voluntate principum, habebat. plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, ſi ad id fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, et ſociorum ea tempeſtate prope nobiliſſimus eques. ſeminecem eum ad Cannas in acervo caeſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum re-

remiſerat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Poeno: anxiumque eum et ſollicitum cura novandi res praetor cernebat. Ceterum, cum aut poena cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus, ſibi aſſumſiſſe, quam hoſti ademiſſe, fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat: *Multos eum invidos inter populares habere; inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed, qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. multos ſibi, qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quaeque et quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet; utique Cannenſi proelio non prius pugna abſtiterit, quam prope exſanguis ruina ſuperincidentium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus. Itaque macte virtute eſto*, inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne praemium erit: et, quo frequentior mecum fueris, ſenties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe.* laetoque juveni promiſſis, equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quaeſtorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum ſe adire, quoties velit, patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Cum Hannibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus a Nuceria moverat caſtra) plebesque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus ſub adventum hoſtium intra muros ſe recepit; non caſtris metuens, ſed ne prodendae urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrinque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante caſtra ſua. proelia hinc parva inter urbem caſtraque, et vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare ſignum univerſae pugnae volebant. In hac quotidiana duorum exercituum ſtatione principes Nolanorum nuntiant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri; ſtatutumque eſſe, ut, cum Romana*

 acies

acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nuntiata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit: calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne, occupatis proelio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem afferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, et alia turba custodiae impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium caesos: non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

XVII.

XVII. Hannibal, ſpe potiundae Nolae ademta, cum Acerras receſſiſſet; Marcellus extemplo, clauſis portis cuſtodibusque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quaeſtionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit publica populi Romani eſſe: et, ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus, ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Poenus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, poſtquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. itaque, deſperata tutela urbis, ut cicumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hoſtium opera; per intermiſſa munimenta neglectasque cuſtodias ſilentio noctis dilapſi, per vias inviaque, qua quemque aut conſilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incenſis, cum a Caſilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nuntiaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Praeneſtini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. hi, non confecto Praeneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo, cum Caſilinum ante adverſae pugnae famam veniſſent, et aliis aggregarent ſeſe Romanis ſociisque, profecti a Caſilino cum ſatis magno agmine irent; avertit eos retro Caſilinum nuntius Cannenſis pugnae. ibi cum dies aliquot, ſuſpecti Campanis timentesque, cavendis ac ſtruendis invicem inſidiis traduxiſſent, jamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem ſatis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quae cis Vulturnum eſt, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque praeſidium Caſilini habebant Romani. Additur et Peruſina cohors, homines quadringenti ſexaginta, eodem nuntio, quo Praeneſtini paucos ante dies, Caſilinum compulſi. et ſatis ferme armatorum ad tam exigua moenia, et flumine

altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal cum jam inde haud procul esset, Gaetūlos cum praefecto, nomine Isalca, praemittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas praesidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas et claustra refringere parat: cum, patefactis repente portis, cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal, castris ante ipsa moenia oppositis, parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promtissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiae singulos admonens universosque. Inde vineae quoque coeptae agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: castrisque communitis, ac praesidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. itaque

que, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicae; et eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulae, et scorta, balineaque, et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos, quam praesentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam et redierunt plerique scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne aestivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam, quae facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino. nam et, praecipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat; et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, cum neque pugnam conferere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam im-

portandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, cum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: aequaliter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte et mittebantur et perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis transverso vortice dolia impulit ad ripam quam hostes servabant. ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusae ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiae est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; et, cum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite; et tria signa cum titulo lamnae aeneae inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subjectus.

XX.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio; ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. Quibus cum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque (in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum a M'. Pomponio praetore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum praesenti fortuna jusserunt. Haec postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente moeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: *L. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur,*

ex

ex novis praetoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur: jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque, propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Cum cetera, quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiae, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Cum de ea re Manius Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset: tum Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatus causa, et jungendi arctius Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, cum fremitus indignantium tota curia esset,

et

et praecipue Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum;* Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.* ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, cum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam rediisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se*, dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium. Quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent: transscribi tantum recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaestoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent.

ſent. Ita centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione hominum in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatusque de Roſtris deſcendit lictoribus abire juſſis. turbaeque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſa in urbe retineretur.

XXIV. Poſtero die conſultus a Manio Pomponio praetore ſenatus decrevit, dictatori ſcribendum, uti, ſi e republica cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum et praetore M. Marcello, ut ex his praeſentibus noſcere Patres poſſent, quo ſtatu respublica eſſet, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus praeeſſent. Dictator, de ſe pauca ac modice locutus, in magiſtrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius tertium abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum et aedilis curulis erat, conſules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laevinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mutius Scaevola. Dictator, creatis magiſtratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magiſtro equitum Romae: qui, cum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandisque in annum Patres conſuleret. Cum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam ſuper aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Poſtumium, conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque exercitum deletos. Silva erat vaſta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat. ejus ſilvae dextra laevaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotae ſtarent, momento levi impulſae occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſtumius, ſociûmque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut viginti quinque millia armatorum in agros ho-

hostium induxerit. Galli oram extremae silvae cum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quae, alia in aliam, instabilem per se ac male haerentem, incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam cum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. spolia corporis caputque ducis praecisum Boji ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere. idque sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem jacentis agminis ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nuntiata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, et moestitiae publicae speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, et adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque attinet, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est, nec, unde

unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci; atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae tempore, nisi qui stipendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretae sunt: eumque, cum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanae evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C Terentio consuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quidquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnaeus terra, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Poenorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: quoad multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, et quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum praefectorum navium transitio: qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugae motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, agre-

gredi ſtatuit. Praemiſſa igitur levi armatura, quae eliceret hoſtes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent. Simul et ad caſtra tumultus erat, et per agros fugaque et caedes; deinde undique diverſis itineribus cum in caſtra ſe recepiſſent, adeo repente deceſſit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda ſatis animorum eſſet, ſed etiam ad laceſſendum hoſtem proelio. Erumpunt igitur agmine e caſtris, tripudiantes more ſuo; repentinaque eorum audacia terrorem hoſti, paulo ante ultro laceſſenti, incuſſit. itaque et ipſe Hasdrubal in collem ſatis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum copias ſubducit, et praemiſſam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini ſatis fidens, vallo caſtra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot ſunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praeſtanti.

XXVII. Poſtquam neque elicere Poenum ad certamen obverſati caſtris poterant, neque caſtrorum oppugnatio facilis erat; urbem Aſcuam, quo, fines hoſtium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in caſtris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene geſta oriri ſenſerat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos ſine ſignis hoſtes aggrederentur, degreſſus colle, pergit ire acie inſtructa ad caſtra. quem ut adeſſe tumultuoſe nuntiavere fugientes ex ſpeculis ſtationibusque, ad arma conclamatum eſt. Ut quisque arma ceperat, ſine imperio, ſine ſigno, incompoſiti, inordinati in proelium ruunt. Jam primi conſeruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum e caſtris exiſſent. tamen primo ipſa audacia terruere hoſtem. deinde, rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta eſſet, reſpicere alii alios, et undique pulſi coire in orbem; et dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulſi, cum vix movendis armis ſatis ſpatii eſſet, corona hoſtium cincti, ad multum diei caeduntur. Exi-

gua pars, eruptione facta, ſilvas ac montes petit: parique terrore et caſtra ſunt deſerta, et univerſa gens poſtero die in deditionem venit Nec diu in pacato manſit. nam ſubinde ab Carthagine allatum eſt, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis ſuae damno fuiſſet. *Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hiſpaniam fore. Nam, praeterquam quod nec praeſidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro ſe; eos imperatores eſſe Romanos, quibus vix aequis viribus reſiſti poſſit. Itaque ſi ulla Hispaniae cura eſſet, ſucceſſorem ſibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia proſpere evenirent, non tamen otioſam provinciam fore.*

XXVIII. Hae literae quanquam primo admodum moverunt ſenatum; tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus mutatum eſt. Himilco, cum exercitu juſto et aucta claſſe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, eſt miſſus; qui, ut pedeſtres navalesque copias trajecit, caſtris communitis, navibusque ſubductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipſe, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infeſtosque populos juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Cum decreta ſenatus mandataque expoſuiſſet, atque edidiciſſet ipſe invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in ſua caſtra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam conſentirent. Hasdrubal, priusquam moveret caſtra, pecunias imperat populis omnibus ſuae ditionis, ſatis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuiſſe; inopem, tantum iter ingreſſum, vix penetraturum ad Alpes fuiſſe. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum deſcendit. Decreta Carthaginienſium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos ſunt perlata, omnibus omiſſis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam coeptis atque obſiſtere parant; rati

rati, ſi Hannibali, vix per ſe ipſi tolerando Italiae hoſti, Hasdrubal dux atque Hiſpanienſis exercitus eſſet junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, tranſito amne, cum diu conſultaſſent, utrum caſtra caſtris conferrent, an ſatis haberent, ſociis Carthaginienſium oppugnandis, morari ab itinere propoſito hoſtem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentiſſimam ea tempeſtate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi ſenſit Hasdrubal, pro ope ferenda ſociis, pergit ipſe ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam coepta obſidio omiſſa ab Romanis eſt, et in ipſum Hasdrubalem verſum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo caſtra diſtantia habuere paucos dies: nec ſine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex compoſito utrinque ſignum pugnae propoſitum eſt, atque omnibus copiis in campum deſcenſum. Triplex ſtetit Romana acies. velitum pars inter anteſignanos locata, pars poſt ſigna accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, ſed quibus, deſultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam ſaepe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis transſultare mos erat: tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Cum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriusque partis haud ferme diſpares ſpes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi praeſtabant. Militibus longe diſpar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile perſuaſerant duces, pro Italia atque urbe Roma eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnae verteretur, obſtinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hiſpani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi malebant. Primo

igitur concursu, cum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget: et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. Sed cum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa proelia erant: utroque Romani, ut qui, pulsis tandem mediis, et numero et robore virorum praestarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa. et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quae postquam literis Scipionum Romae vulgata sunt, non tam victoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam coepta oppugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. absumtis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinae postremo coriis, herbisque et radicibus, et corticibus teneris, strictisque rubis vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Poenus ad Consentiam copias traducit: quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnis-

que

que cladibus afflictam, ut omnis aetatis minus viginti millia civium superessent. itaque urbe a defensoribus vasta facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Poenosque, prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, et in fide erga Romanos, et potestatis suae ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Poenos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum primum honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent aedis dedicandae causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius, et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeji ludi aedilium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, *Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum eſt in Capitolio conſultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, ſimplex confeſtim exigeretur, ex quo ſtipendium praeſens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuiſſent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius conſul Cales ad conveniendum diem ediceret; inde ſex legiones in caſtra Claudiana ſupra Sueſſulam deducerentur, quae ibi legiones eſſent, (erant autem Cannenſis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam trajiceret; quaeque in Sicilia eſſent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus miſſus: isque juſſus in caſtra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio eſt miſſus. Taciti primo exſpectaverant homines, uti conſul comitia collegae creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de induſtria, M. Marcellum viderunt, quem maxime conſulem in eum annum ob egregie in praetura res geſtas creari volebant, fremitus in curia eſt ortus. Quod ubi ſenſit conſul, *Utrumque*, inquit, *e republica fuit*, *Patres conſcripti*, *et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficiſci*, *et comitia non prius edici*, *quam is inde*, *confecto*, *quod mandatum eſt*, *negotio*, *revertiſſet*; *ut vos conſulem*, *quem tempus reipublicae poſtularet*, *quem maxime vultis*, *haberetis*. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, ſilentium fuit. Interea dumviri creati ſunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Craſſus, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Utraque in Capitolio eſt; canali uno diſcretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide ſtipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani eſſent: item, uti municipes Cumani eſſent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defeciſſet. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum eſſent, ſcire ſe ipſi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adſciti. Poſtquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni conſuli

ro-

rogando in locum L. Poſtumii edicuntur. Creatur ingenti conſenſu Marcellus, qui extemplo magiſtratum occiperet. cui ineunti conſulatum cum tonuiſſet, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeji conſules facti eſſent, id Deis cordi non eſſe. In locum Marcelli, ubi is ſe magiſtratu abdicavit, ſuffectus Fabius Maximus tertium. Mare arſit eo anno: ad Sinueſſam bos equuleum peperit: ſigna Lanuvii ad Junonis Soſpitae cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut aſſolet, ſacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Conſules exercitus inter ſeſe diviſerunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator praefuerat, evenit; Sempronio volones, qui ſierent, et ſociorum viginti quinque millia; M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia rediſſent, decretae; M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolae praeſideret, miſſus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Conſules edixerunt, quoties in ſenatum vocaſſent, uti ſenatores, quibusque in ſenatu dicere ſententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Praetores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piſcinam publicam poſuerunt. eo vadimonia ſieri juſſerunt: ibique eo anno jus dictum eſt. Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum, et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmiſſurus erat, cum praeſidio ſexaginta navium longarum, nuntius affertur, in Hispania rem male geſtam, omnesque ferme ejus provinciae populos ad Romanos defeciſſe. Erant, qui Magonem cum claſſe ea copiisque, omiſſa Italia, in Hispaniam averterent; cum Sardiniae recipiendae repentina ſpes affulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe: veterem praetorem inde A. Cornelium provinciae peritum decedere, novum exſpectari. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et collatione iniqua frumenti preſſos. nihil deeſſe aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.* Haec clan-

destina legatio per principes missa erat, maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agendae erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Calendas Junias primas, in urbes munitas convcherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne praetoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus praesidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datae sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano decretus ad urbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praeesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. Inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiae, ac mari tantum Jonio discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinum-

numque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in praesidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Laevinum praetorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes, legationis princeps, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, nova societate tam clari regis laetus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset, praedaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Graeciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent. quae civitates continentis, quae insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique ejus essent,*

XXXIV. In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Macedonum ictum foedus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, et Bostar, et Mago, eodem ad Junonis Laciniae, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, cum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae litoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis, et ad praefectum classis adducti, cum quaereret, *qui, et unde, et quo tenderent cursum?* Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, *a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit,*

fuerit, perveniſſe. Campaniam ſuperare nequiſſe, ſeptam hoſtium praeſidiis. Deinde, ut Punicus cultus habi usque ſuſpectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque ſermo prodidit: tum, comitibus eorum ſeductis, ac metu territis, literae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae, et pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. Quibus ſatis cognitis, optimum viſum eſt, captivos comitesque eorum Romam ad ſenatum, aut ad conſules, ubicunque eſſent, quam primum deportare. ad id celerrimae quinque naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui praeeſſet, miſſus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos ſeparatim cuſtodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter ſe, neve quae communicatio conſilii eſſet. Per idem tempus Romae cum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retuliſſet, qui ſtatus rerum in inſula eſſet, bellum ac defectionem omnes ſpectare; Q. Mucium, qui ſucceſſiſſet ſibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculoſum, quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſustinendam inutilem fore; exercitumque ibi ut ſatis firmum pacatae provinciae praeſidio eſſe, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipſi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluiſſet. Ad eam rem miſſus eſt T. Manlius Torquatus, qui bis conſul cenſorque fuerat, ſubegeratque in conſulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam claſſis miſſa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foeda tempeſtate vexata, ad Baliares inſulas dejicitur: ibique (adeo non armamenta modo, ſed etiam alvei navium quaſſati erant) ſubductae naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia cum poſt Cannenſem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, ſegnius bellum eſſet: Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuae ditionis facere; primo ſollicitantes, ut ab Ro-

Romanis deficerent, ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum, certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos. inter quae concordiae maxima inerat cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exaequari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quae fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio apparando, et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrifica-

catum ad Hamas. Nocturnum erat ſacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus inſidiandum tempori ratus; cuſtodibus ad portas poſitis, ne quis enuntiare poſſet coepta; et ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, ſomnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad ſignum poſſent, vigilia ferme prima tolli juſſit ſigna; ſilentique profectus agmine, cum ad Hamas media nocte perveniſſet, caſtra Campana, ut in pervigilio neglecta, ſimul omnibus portis invadit: alios ſomno ſtratos, alios perpetrato ſacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno caeſa plus duo millia, cum ipſo duce Mario Alfio. capta ſunt ſigna militaria quatuor et triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactura caſtris hoſtium potitus, Cumas ſe propere recepit, ab Hannibale metuens, qui ſuper Capuam in Tifatis habebat caſtra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam ſimul Capuam ea clades eſt nuntiata, ratus Hannibal, ab re bene geſta inſolenter laetum exercitum tironum, magna ex parte, ſervorumque, ſpoliantem victos, praedasque agentem, ad Hamas ſe inventurum, citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum, dato praeſidio, Capuam duci, ſaucios vehiculis portari jubet. ipſe Hamis vacua ab hoſtibus caſtra, nec quidquam praeter recentis veſtigia caedis, ſtrataque paſſim corpora ſociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas ſaltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia praeter arma nihil ſecum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in caſtra ſupra Tifata ſe recepit. inde, fatigatus Campanorum precibus, ſequenti die cum omni apparatu oppugnandae urbis Cumas redit; perpopulatoque agro Cumano, mille paſſus ab urbe caſtra locat; cum Gracchus magis verecundia in tali neceſſitate deſerendi ſocios, implorantes fidem ſuam populique Romani, ſubſtitiſſet, quam ſatis fidens exercitui. Nec alter conſul Fabius, qui ad Cales caſtra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum;

tum: occupatus primo auſpiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia ſuper alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruſpices reſpondebant.

XXXVII. Hae cauſae cum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat; et jam operibus oppugnabatur. adverſus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipſo muro excitavit conſul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat. inde primum ſaxis, ſudibusque, et ceteris miſſilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur: poſtremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre ſeſe praecipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis ſtationes hoſtium fudit, fugavitque in caſtra; ut eo die obſeſſo, quam obſidenti, ſimilior eſſet Poenus. Ad mille trecenti Carthaginienſium caeſi, et undeſexaginta vivi capti; qui, circa muros et in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, cum nihil minus, quam eruptionem timuiſſent, ex improviſo oppreſſi fuerant. Gracchus, priusquam ſe hoſtes ab repentino pavore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Hannibal, laetum ſecunda re conſulem juſto proelio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. ceterum poſtquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariae ſpei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumae liberatae ſunt obſidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno proſpere pugnat. Supra duo millia hoſtium occidit, et ducentos octoginta milites amiſit: ſigna militaria ad quadraginta unum cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, ſecuri percuſſi. ſupra mille captivorum ſub haſta venierunt: praeda alia militi conceſſa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Cum percontando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsae, captivique ad consulem deducti, et literae datae. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Cum eodem fere die literae legatique Romam venissent, et, percontatione facta, dicta cum scriptis congruerent; primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici, et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quae Romam missae erant,

erant, ex curſu refugit: inde ſcitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quae cum Hannibale legatis ſuis conveniſſent, quaeque legati ejus ad ſe allaturi fuiſſent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem miſſi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Beroeaeus, et Soſitheus Magnes. Hi proſpere tulerunt ac retulerunt mandata. ſed prius ſe aeſtas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex poſſet: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgreſſo Vulturnum Fabio, poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praeſidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolae, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Hannibalis erat; conſiliaque occulta de caede principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam caſtraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius ſuper Veſuvium in caſtris Claudianis conſedit, inde M. Marcellum proconſulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praeſidium miſit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem adminiſtrari coeptae, quae omiſſae erant, poſtquam Q. Mucius praetor gravi morbo eſt implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales ſubductis, navalibus ſociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab Hampſicorae caſtris caſtra poſuit. Hampſicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hioſtus, caſtris praeerat: is, adoleſcentia ferox, temere proelio inito fuſus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo proelio caeſa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros ſilvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis,

nis, confugit. debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsae Punicae classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicorae data Poeno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis, justo proelio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo et ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. caedes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium caesa Sardorum simul Poenorumque, ferme tria millia et septingenti capti, et signa militaria septem et viginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam et filius Hampsicorae Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujusquam interventus coepta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quae ante, fugae receptaculum fuit. quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque civitates, quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam

na-

navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus; et ſtipendium quaeſtoribus, frumentum aedilibus captivosque Fulvio praetori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybaeo claſſe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginienſem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajeciſſe, claſſi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commiſſo, ſeptem inde naves cum ſociis navalibus cepit: ceteras metus haud ſecus, quam tempeſtas, paſſim disjecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus, ad ſupplementum Carthagine miſſis, elephantisque, et commeatu, Locros acceſſit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per ſimulationem provinciae circumeundae Meſſanam raptim exercitu ducto, aeſtu ſecundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat; et Locrenſes portas Romanis clauſerunt. Appius magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit. Eadem aeſtate Marcellus ab Nola, quam praeſidio obtinebat, crebras excurſiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vaſtavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem miſſi ſimul ex utraque gente, ita Poenum allocuti ſunt: *Hoſtes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipſi, quoad noſtra arma, noſtrae vires nos tutari poterant. poſtquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; a quo relicti pacem neceſſariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam veniſti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives noſtros, quos captos nobis remiſiſti, ita conciliavit tibi, ut, te ſalvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, ſed ne Deos quidem iratos (ſi dici fas eſt) timeremus. At, Hercule, non ſolum incolumi et victore, ſed praeſente te, (comploratum prope conjugum ac liberorum noſtrorum exaudire, et flagrantia tecta poſſes conſpicere) ita ſumus aliquoties hac aeſtate devaſtati, ut*

M. Marcellus, non Hannibal, viciſſe ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emiſſo, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum geſſimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: niſi quod per biennium Pyrrhus noſtro magis milite ſuas auxit vires, quam ſuis viribus nos defendit. Non ego ſecundis rebus noſtris gloriabor, duos conſules, ac duos conſulares exercitus a nobis ſub jugum miſſos, et ſi qua alia aut laeta aut glorioſa nobis evenerunt. quae aſpera adverſaque tunc acciderunt, minore indignatione referre poſſumus, quam quae hodie eveniunt. Magni dictatores cum magiſtris equitum, bini conſules cum binis conſularibus exercitibus ingrediebantur fines noſtros; ante explorato, et ſubſidiis poſitis, et ſub ſignis ad populandum ducebant. nunc proprii unius et parvi ad tuendam Nolam praeſidii praeda ſumus. Jam ne manipulatim quidem, ſed latronum modo, percurſant totis finibus noſtris negligentius, quam ſi in Romano vagarentur agro. Cauſa autem haec eſt, quod neque tu defendis, et noſtra juventus, quae, ſi domi eſſet, tutaretur, omnis ſub ſignis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, niſi, a quo tot Romanas acies fuſas ſtratasque eſſe ſciam, ei facile eſſe ducam opprimere populatores noſtros vagos, ſine ſignis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, praedae ſpes. Numidarum paucorum illi quidem praeda erunt, praeſidiumque miſſum nobis et Nolae ademeris: ſi modo, quos, ut ſocios haberes, dignos duxiſti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal reſpondit: *Omnia ſimul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades ſuas, et petere praeſidium, et queri indefenſos ſe neglectosque. Indicandum autem fuiſſe primum, dein petendum praeſidium: poſtremo, ni impetraretur, tum denique querendum, fruſtra opem imploratam. Exercitum ſeſe non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipſe oneri eſſet, ſed in proxima loca ſociorum populi Romani adducturum. iis populandis et militem ſuum repleturum ſe, et metu procul ab iis ſubmoturum hoſtes. Quod ad bellum Romanum*

X. a. f. 70. 412–420.

num attineret, si Trasimeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoria facturum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. ipse, praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque praesidiis, tuto receptu praedatum ierat: omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, et omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset. Punicam Romanae societatem atque amicitiam praeoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent; tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit. ipsorum magis, quam Hannibalis, interesse, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuae Nuceriaeque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quae captae urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Baſſus reſpondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam eſſe, cujus neutros ad eam diem poenitere; et ſibi ſi cum fortuna mutanda fides fuerat, ſero jam eſſe mutare eam. dedituris ſe Hannibali non fuiſſe arceſſendum Romanum praeſidium: cum iis, qui ad ſe tuendos veniſſent, omnia ſibi et eſſe conſociata, et ad ultimum fore.* Hoc colloquium abſtulit ſpem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae. itaque oppidum corona circumdedit, ut ſimul ab omni parte moenia aggrederetur. Quem ut ſucceſſiſſe muris Marcellus vidit, inſtructa intra portam acie, cum magno tumulto erupit. aliquot primo impetu perculſi caeſique ſunt; dein, concurſu ad pugnam facto, aequatisque viribus, atrox coepit eſſe pugna: memorabilisque inter paucas fuiſſet, ni ingentibus procellis effuſus imber diremiſſet pugnantes. Eo die commiſſo modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in caſtra ſeſe receperunt. tamen Poenorum prima eruptione perculſi ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei inſequentis tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt ſeſe tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum miſit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Hannibal detrectavit. Mille fere paſſuum inter urbem erant caſtraque. eo ſpatio (et ſunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque ſublatus, proximos ex cohortibus iis, quae in agros praedatum exierant, ad proelium jam commiſſum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in ſubſidiis ſtare, et ſaucios ex acie efferre juſſit; pugna abſtinere, ni ab ſe ſignum accepiſſent.

XLV. Proelium erat anceps: ſumma vi et duces hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulſis priore anno ab Nola ab eodem ſe duce, milite alio, inſtare jubet. *Non omnes eſſe in acie: praedantes vagari in*

in agro: sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Cum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam, quos binae acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua, jactabatis. En nunc minor est res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quae oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti, et duo elephanti: quatuor in acie occisi. Romanorum

 minus

minus mille interfecti. posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo utrinque caesos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus. Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiae) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. Hunc Taurea cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quaesivit: *et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Haec ubi Asello nuntiata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percontaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: et Campani, non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleverant.

rant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc*, *non equitum*, *erit certamen*, *nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minime sis*, inquit, *cantherium in fossa.* quae vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, cum ex via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum, per álteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, et sumtui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium, cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu aestatis ejus, qua haec gesta perscripsimus, literae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. ce era utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum

aut

aut provinciam retineri poſſe. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera ſcribi, et poſtulari aequa, fateretur: ſed occurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navalesque tuerentur; quantaque nova claſſis mox paranda eſſet, ſi bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuiſſent, vix praeſides provinciarum exercitus alere: tributo ſumtus ſuppeditari. eum ipſum tributum conferentium numerum tantis exercituum ſtragibus, et ad Traſimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; tum, qui ſupereſſent pauci, ſi multiplici gravarentur ſtipendio, alia perituros peſte. Itaque, niſi fide ſtaret respublica, opibus non ſtaturam. Prodeundum in concionem Fulvio praetori eſſe, indicandas populo publicas neceſſitates, cohortandosque, qui redemturis auxiſſent patrimonia, ut reipublicae, ex qua creviſſent, ad tempus commodarent: conducerentque ea lege praebenda, quae ad exercitum Hispanienſem opus eſſent, ut, cum pecunia in aerario eſſet, iis primis ſolveretur.* Haec praetor in concione edixit, qua die veſtimenta, frumentum, Hispanienſi exercitui praebenda, quaeque alia opus eſſent navalibus ſociis, eſſet locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres ſocietates aderant hominum undeviginti, quorum duo poſtulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico eſſent: alterum, ut, quae in naves impoſuiſſent, ab hoſtium tempeſtatisque vi publico periculo eſſent. Utroque impetrato, conduxerunt: privataque pecunia respublica adminiſtrata eſt. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo ſunt, ſic ſumma fide praebita, nec ſecus quam ſi ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter haec trina caſtra hoſtium Sciones, cum in urbem ſociorum magno certamine ac ſtrage obſiſtentium perveniſſent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem ani-

animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo duces, et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in proelio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum juventute abundante. Iterum signis collatis, eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium caesa, supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

EPITOME LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Vale-

Valerius praetor missus est. Res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissa, rege Massylorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

LIBER XXIV.

Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium aetatum ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus equites emisit; qui, violare quenquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ád urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocataque extemplo concione, cum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent ani-

animos, pauci magis taciti probarent conſtantem ſidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in ſpeciem conſenſu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto praeſidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impoſitis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea conditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non ſervata fides deditis eſt, cum Poenus dolo dimiſſum Romanum incuſaret; Locrenſes profugiſſe ipſum cauſarentur. Inſecuti etiam equites ſunt, ſi quo caſu in freto aeſtus morari, aut deferre naves in terram poſſet. et eos quidem, quos ſequebantur, non ſunt adepti: alias a Meſſana trajicientes freto Rhegium naves conſpexerunt. Milites erant Romani a Claudio praetore miſſi ad obtinendam urbem praeſidio. itaque Rhegio extemplo abſceſſum eſt. Locrenſibus juſſu Hannibalis data pax, *ut liberi ſuis legibus viverent: urbs pateret Poenis, portus in poteſtate Locrenſium eſſet: ſocietas eo jure ſtaret, ut Poenus Locrenſem, Locrenſisque Poenum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos ſe deſtinaverant, intactas reliquiſſent. Itaque per ſe ipſi, conſcriptis armatisque juventutis ſuae quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipſam urbem, et maritimam; plurimum acceſſurum opibus, ſi in ora maris urbem portu ac moenibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arceſſere ad auxilium Poenos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: et, ſi Poenus rurſus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum eſſet. Hannibal cum praeſentium eam conſultationem eſſe reſpondiſſet, et ad Hannonem eos rejeciſſet, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et ſperabant, cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare, nec juvare

juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Cotrone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis; tradendaeque auctorem urbis: et in vasta urbe lateque omnibus disjectis moenibus, raras et stationes custodiasque senatorum esse. quacunque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, praeparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tanquam Poenis, non Bruttiis, auctor urbis tradendae fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat: et arx procul iis, quae habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilius), Laciniae Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus septus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deae pascebatur pecus sine ullo pastore; separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, et sacrata est: inclitumque templum; divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte imminens mari, altera, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam,

tam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, praeter Aristomachum, movit. morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat Inter eos levia proelia, ex occasione aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Laete id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt: quae ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoïppum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum,

cir-

circumſeſſo dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos precatus eſt moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab ſe cultam, inviolatam ſervarent, juvenemque ſuis potiſſimum veſtigiis inſiſtere vellent diſciplinaeque, in qua edoctus eſſet. Haec mandata. Cum exſpiraſſet, per tutores teſtamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores diſpoſiti erant, approbantibus teſtamentum, ceteris velut patre amiſſo in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura ſuorum, celebre. Deinde ceteros tutores ſubmovet Andrandorus, juvenem jam eſſe dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipſe, quae cum pluribus communis erat, in ſe unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracuſanos, ſuccedenti tantae caritati Hieronis. verum enimvero Hieronymus, velut ſuis vitiis deſiderabilem efficere vellet avum, primo ſtatim conſpectu, omnia quam diſparia eſſent, oſtendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec veſtis habitu, nec alio ullo inſigni differentes a ceteris civibus vidiſſent, conſpexere purpuram, ac diadema, ac ſatellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionyſii tyranni. Hunc tam ſuperbum apparatum habitumque convenientes ſequebantur contemtus omnium hominum, ſuperbae aures, contumelioſa dicta, rari aditus, non alienis modo, ſed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaſerat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga praeverterent metum ſuppliciorum. Tres ex iis, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoïppus, generi Hieronis, et Thraſo quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam,

cer-

certamine ac ſtudiis interdum in ſe convertebant animum adoleſcentis: cum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per calonem quendam, aequalem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura aſſuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipſe appellatus erat, nominare potuit. qui comprehenſus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat. Poſtremo, cum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis ſe ſimulans, avertit ab conſciis in inſontes indicium (Thraſonem eſſe auctorem conſilii mentitus, nec, niſi tam potenti duce confiſos, rem tantam auſuros) ab latere tyranni, quorum capita viliſſima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraſo nominatus fecit. Ita extemplo traditur ad ſupplicium: adjecique poenae ceteri juxta inſontes. Conſciorum nemo, cum diu ſocius conſilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit: tantumque ipſi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis ſocietatis erat, Thraſone ſublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res ſpectabat. legatique ad Hannibalem miſſi, ac remiſſi ab eo cum Hannibale nobili adoleſcente Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine, ſed oriundi ab Syracuſis exſule avo, Poeni ipſi materno genere. Per hos juncta ſocietas Hannibali ac Syracuſano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manſerunt. Appius Claudius praetor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum miſit: qui, cum ſeſe ad renovandam ſocietatem, quae cum avo fuiſſet, veniſſe dicerent, per ludibrium auditi dimiſſique ſunt ab quaerente per jocum Hieronymo, *quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuiſſet? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, [1] quid veri ſit, ſcire, ut ex eo, utram ſpem ſequatur, conſilium capiat.* Romani, cum ſerio legationes audire coepiſſet, redituros ſe ad eum dicentes eſſe, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiſcuntur. Hieronymi-

rony-

ronymus legatos Carthaginem misit, ad foedus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, qua aequum censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam cum, praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas aedes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. ibi, cum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, cum appropinquaret januae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter quae tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt, ad praeoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthagi-

nienſi populo et Hannibali conciliari. ipſe adverſus Syracuſana conſilia, provinciam, regnique fines omnia convertit praeſidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate ſenatûs Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit, praeſidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſa veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere praeter urbem in campum deſcendit. Eo die cum ſors praerogativae Anienſi juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fabius, ſilentio facto, tali oratione eſt uſus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiae laxior locus eſſet; qui veſtris ſtudiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminiſſe videretur veſtrae libertatis. ſed cum in hoc bello, in hoc hoſte, nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade erratum ſit, eadem vos cura, qua in aciem armati deſcenditis, inire ſuffragium ad creandos conſules decet, et ſibi ſic quemque dicere: Hannibali imperatori parem conſulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureae Campano ſummo equiti provocanti ſummus Romanus eques Aſellus Claudius eſt oppoſitus. Adverſus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, miſere majores noſtri. Ob eandem cauſam haud multis annis poſt fuiſſe non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adverſus ſimiliter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, ſi minus, ut pares hoſti habeamus; ita duci hoſtium parem imperatorem quaeramus. Cum, qui eſt ſummus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adverſus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris incluſum anguſtiis, quo minus ita omnia gerat adminiſtretque, ut tempora poſtulabunt belli. nobis autem in apparatu ipſo, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos conſules deceat, ſatis eſt dictum; reſtat, ut*

pauca de eis, in quos praerogativae favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet. ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi paene sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africae oram popularetur; ut tuta nobis Italiae litora essent; ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec, sed si aliquid eorum reipublicae praestitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus; nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannae tristia ad recordationem exempla, sed ad praecavendum simile utili documento sunt. Praeco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.

IX. Cum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit. et, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praeferri. Iterum praerogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset.* Aquae magnae bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites, Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, cum summo imperatore esse opus reipublicae sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicae, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde impe-

 rium

rium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico. ex praetoribus prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus creta, et Romae in foro boario sanguine pluisse: et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de coelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriae aram in coelo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negarunt, quemquam ibi, praeter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Haec prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex haruspicum responso: et supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quae ad pacem Deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardi-

Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas urbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae: eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare: ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit: creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Cum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Cum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, millibus aeris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

XII. Hic major solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad

lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimae orae reique navali praeesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti. et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinae*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad coepta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, cum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi

ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundae urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis, et infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praevenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit: et uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequidquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit; et ipse, egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, *en unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: *bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quidquam eis, praeter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronuntiat: *tempus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, potiundae. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri*

res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres, quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse. Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu. quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat; deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat; segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunt averunt, *neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse:* signum dari propere jussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse. nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidae concurrissent, nec segnior equitum, quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res. Cum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Poenus mancipia

pia Romana et ex ergaſtulo militem, verbis obtereret; poſtremo pronuntiat Gracchus, *eſſe nihil, quod de libertate ſperarent, niſi eo die fuſi fugatique hoſtes eſſent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi ſe in hoſtem intulerunt, ut ſuſtineri ultra non poſſent. Primo antesignani Poenorum, deinde ſigna perturbata, poſtremo tota impulſa acies: inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in caſtra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam reſtiterit, ac prope continenti agmine Romani inſecuti, novum de integro proelium incluſi hoſtium vallo ediderint. Ibi ſicut pugna impeditior in anguſtiis, ita caedes atrocior fuit: et adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipſo duce effugerunt: alii omnes caeſi aut capti, capta et ſigna duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. praeda omnis (praeterquam hominum captorum) militi conceſſa eſt: et pecus exceptum eſt, quod intra dies triginta domini cognoviſſent. Cum praeda onuſti in caſtra rediſſent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant ſegnius, nec in caſtra irruperant ſimul, metu poenae collem haud procul caſtris ceperunt. poſtero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, ſuperveniunt. Ubi cum proconſul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donaſſet, tunc quod ad volones attineret, *omnes*, ait, *malle laudatos a ſe, dignos indignosque, quam quemquam eo die caſtigatum eſſe. Quod bonum, fauſtum, felixque reipublicae ipſisque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet, ac nunc complexi inter ſe gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipſi precarentur; tum Gracchus: *Priusquam omnes jure libertatis aequaſſem*, inquit, *neminem nota ſtrenui aut ignavi militis no-*

tasse volui. Nunc, exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviae nota leviore vos designari potuisse. Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque praedam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus: Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in aede Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo exercitu, qui semper Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, cum coortum proelium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositae

rei

rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Poenus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei nunquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiae, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. princeps eorum L. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat. Jusso deinde eo ceterisque ejusdem noxae reis caussam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo conjuratio deserendae Italiae causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverantredituros, rebantur. His superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiae, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti censoriae notae triste senatusconsultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus

ercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulſus Italia hoſtis eſſet, finitum ſtipendiorum tempus erat. Cum cenſores, ob inopiam aerarii, ſe jam locationibus abstinerent aedium ſacrarum tuendarum curuliumque equorum praebendorum, ac ſimilium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui haſtae hujus generis aſſueverant: hortatique cenſores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac ſi pecunia in aerario eſſet. Neminem, niſi bello confecto, pecuniam ab aerario petiturum eſſe. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiſerat: arceſſitosque ſe ab triumviris menſariis eſſe dixerunt, ut pretia ſervorum acciperent. ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos eſſe. Cum haec inclinatio animorum plebis ad ſustinendam inopiam aerarii fieret; pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum, coeptae conferri: nusquam eas tutius ſanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde, ſi quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaeſtore perſcribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut non eques, non centurio ſtipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepiſſet.

XIX. Q. Fabius Conſul ad Caſilinum caſtra habebat, quod duum millium Campanorum, et ſeptingentorum militum Hannibalis tenebatur praeſidio. Praeerat Statius Metius, miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, ſervitiaque et plebem promiſcue armabat, ut caſtra Romana invaderet, intento conſule ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Caſilinum oppugnatur, opus eſſe, qui Campanis opponatur. Vel ipſe, relicto Nolae praeſidio modico, veniret: vel, ſi eum Nola teneret, et necdum ſecurae res ab Hannibale eſſent, ſe Ti. Gracchum proconſulem a Benevento acciturum.* Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praeſidio relictis, cum cetero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes ſeſe, quieverunt. Ita a duobus conſulibus Caſilinum

num oppugnari coeptum. ubi cum multa, ſuccedentes temere moenibus, Romani milites acciperent vulnera, neque ſatis inceptis ſuccederet; Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde cenſebat, cum res majores inſtarent. Marcellus, multa magnis ducibus ſicut non aggredienda, ita ſemel aggreſſis non dimittenda eſſe, dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egreſſis, Marcellus portam qua egrediebantur, occupavit, caedesque promiſcue, omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta eſt. Quinquaginta fere primo egreſſi Campanorum, cum ad Fabium confugiſſent, praeſidio ejus Capuam pervenerunt. Caſilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occaſionem captum eſt. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam miſſi, atque ibi in carcere incluſi ſunt: oppidanorum turba per finitimos populos in cuſtodiam diviſa.

XX. Quibus diebus a Caſilino, re bene geſta, receſſum eſt, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conſcriptas, cum praefecto ſociorum in agros hoſtium praedatum miſit. eos effuſe palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hoſti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus aſſequeretur, conceſſit. Conſules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quae defecerant, urbes proceſſit. Caudinus Samnis gravius devaſtatus; peruſti late agri; praedae pecudum hominumque actae. oppida vi capta, Compulteria, Teleſia, Compſa, Melae, Fulſulae et Orbitanium. ex Lucanis Blandae. Apulorum Aecae oppugnatae. Millia hoſtium in his urbibus viginti quinque capta, aut occiſa: et recepti perfugae trecenti ſeptuaginta: quos cum Romam miſiſſet conſul, virgis in comitio caeſi omnes, ac de

de saxo dejecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum; stativaque ad Ardoneas communita. Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Cetrum cum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius, primore juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quidquam praebuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumtis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quanquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi. unde ceterae praedae haud multum; equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi caedem primo tumul-

tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutae dulce auditum nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungendae potioris ducibus, et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum praevenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quae poterat, quaeque opportuna erant, praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, cum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius praebeat sacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quae praesidio ejus loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus concionem et liberam et moderatam

ratam habuit: *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In praesentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit: portae Insulae pateant; recedat praesidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi coeptus est. quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et cum aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae, velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysii tyranni vocis: qua, *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem,* dixerit, *debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae: facere et parare eam, difficile atque arduum esse. Paulum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Haec muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulae portis, in forum Achradinae venit. ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis caedibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti, nece tyranni essent,*

an,

an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam libertatem velle, atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriae restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur respublica.*

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione laeti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam, quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: et ea, quae in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti observarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* praedicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterum, cum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur.*

cantur. gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in ditione Romanorum sint; dein factio et pauci auctores foederis renovati dominentur.*

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta,* cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere assueverat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset; et principium conjurationis factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronuntiatum; jam mer-

mercenariorum manum aſſuetam imperiis Andranodori paratam fuiſſe ad Inſulam rurſus occupandam; ſingula deinde, quae per quosque agerentur, totamque viris armisque inſtructam conjurationem ante oculos poſuiſſent; ſenatui quidem tam jure caeſi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam, ferociter minitantem in veſtibulo curiae, corpora conjuratorum eo metu compreſſerunt, ut ſilentes integram plebem in concionem ſequerentur. Sopatro mandatum ab ſenatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tanquam reos ageret, ab anteacta vita orſus, quaecunque poſt Hieronis mortem ſceleſte atque impie facta eſſent, Andranodorum ac Themiſtum arguit feciſſe. *Quid enim ſua ſponte feciſſe Hieronymum puerum, ac vixdum pubeſcentem ſatere potuiſſe? Tutores ac magiſtros ejus ſub aliena invidia regnaſſe. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuiſſe. At illos, debitos jam morti deſtinatosque, alia nova ſcelera poſt mortem tyranni molitos; palam primo, cum clauſis Andranodorus Inſulae portis hereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat, pro domino poſſederit; proditus deinde ab eis, qui in Inſula erant, circumſeſſus ab univerſa civitate, quae Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam et dolo affectare conatus ſit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum inter liberatores patriae inſidiator ipſe libertatis creatus eſſet praetor. Sed animos eis regios conjuges regias feciſſe, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quenquam ſupereſſe tyrannorum ſtirpis. Haec natura multitudinis eſt; aut ſervit humiliter, aut ſuperbe dominatur: libertatem, quae media eſt, nec ſpernere modice, nec habere ſciunt: et non ferme deſunt irarum indulgentes miniſtri, qui avidos atque intemperantes plebejorum animos ad ſanguinem et caedes irritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt: acceptaque paene prius, quam

promulgata eſt, ut omnis regia ſtirps interficeretur. miſſique a praetoribus Damaratam Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori et Themiſti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoïppi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum miſſus, voluntarium conſciverat exſilium. Ea cum ad ſe quoque venire praeſciſſet, in ſacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, reſolutis crinibus, miſerabilique alio habitu; et ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne ſe innoxiam invidia Hieronymi conflagrare ſinerent. Nihil ſe ex regno illius, praeter exſilium viri, habere: neque fortunam ſuam eandem vivo Hieronymo fuiſſe, quam ſororis; neque interfecto eo cauſam eandem eſſe. Quid? quod, ſi Andranodoro conſilia proceſſiſſent, illa cum viro fuerit regnatura; ſibi cum ceteris ſerviendum. Si quis Zoïppo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas, cui dubium eſſe, quin extemplo conſcenſurus ſit navim, atque in patriam rediturus? Quantum ſpes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obſtantes libertati, aut legibus? Quod ab ſe cuiquam periculum, a ſola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, eſſe? At enim periculi quidem nihil ab ſe timeri: inviſam tamen regiam ſtirpem eſſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis Siciliaque, et asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* Averſis auribus animisque, caſſe ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omiſſis pro ſe precibus, *puellis ut ſaltem parcerent*, orare inſtitit: *a qua aetate etiam hoſtes iratos abstinere, ne, tyrannos ulciſcendo, quae odiſſent, ſcelera imitarentur.* Inter haec abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, reſperſas matris cruore, impetum faciunt. quae, alienata mente ſimul luctu metuque, velut captae furore, eo curſu ſe ex ſacrario proripuerunt, ut, ſi effugium patuiſſet in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium ſpatio, inter medios tot armatos,

ali-

aliquoties integro corpore evaſerunt: tenentibusque, cum tot ac tam validae eluctandae manus eſſent, ſeſe eripuerunt. tandem, vulneribus confectae, cum omnia repleſſent ſanguine, exanimes corruerunt; caedemque per ſe miſerabilem miſerabiliorem caſus fecit, quod paulo poſt nuntius venit, mutatis repente ad miſericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex miſericordia orta, quod adeo feſtinatum ad ſupplicium, neque locus poenitendi, aut regreſſus ab ira relictus eſſet. itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themiſti (nam ambo praetores fuerant) comitia poſcere: quae nequaquam ex ſententia praetorum futura eſſent.

XXVII. Statutus eſt comitiis dies: quo, nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eae voces, et cum haud dubio aſſenſu multitudinis eſſe. Et erat confuſa concio, non populari modo, ſed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores diſſimulare primo, et trahenda re eſſe; poſtremo victi conſenſu; et ſeditionem metuentes, pronuntiant eos praetores. Nec illi primo ſtatim creati nudare, quid vellent: quanquam aegre ferebant, et de induciis dierum decem legatos iſſe ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, miſſos. Ad Murgantiam tum claſſem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracuſis, quove eos ageret nova atque inſolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracuſani miſſi ab Appio eſſent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, poſſe rem convenire ratus, et ipſe legatos Syracuſas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, miſit. Et jam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. poſtquam Punicam claſſem acceſſiſſe Pachynum allatum eſt, demto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracuſas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad oſtium portus, quo

 aliae

aliae partis hominibus animus accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: cum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum iis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. jussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Cum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt: quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas jussus:

jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit. nam et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quandam urbis rati exhaustam, laetabantur. ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit. *Nam ita eas pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicunque populi sub regibus fuissent, et suae ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam.* Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de caede stationis Romanae querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis foederibus.* Haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suae rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectae stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere, inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens; caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem; bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio praebuerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis absumserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent: exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magna ex parte sibi, et tum fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes,

ramos

ramos oleae ac velamenta alia ſupplicum porrigentes, orare, *ut reciperent ſeſe, receptosque tutarentur, neu proderent Syracuſanis, a quibus mox ipſi trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. *Enimvero*, conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem ſe cum illis fortunam ſubituros.* Inter hoc colloquium ſigna conſtiterant, tenebaturque agmen: necdum, quae morae cauſa foret, pervenerat ad duces. poſtquam Hippocraten atque Epicyden adeſſe pervaſit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo praetores citatis equis ad prima ſigna perrexerunt. *Qui mos ille, quae licentia Cretenſium eſſet*, rogitantes, *colloquia ſerendi cum hoſte, injuſſuque praetorum miſcendi eos agmini ſuo?* Comprehendi injicique catenas juſſerunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretenſibus clamor eſt ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, ſi ultra tenderent, appareret, eis timendum eſſe. Solliciti incertique rerum ſuarum Megaram, unde profecti erant, referri ſigna jubent, nuntiosque de ſtatu praeſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: et, Cretenſium quibusdam ad itinera inſidenda miſſis, velut interceptas literas, quas ipſe compoſuerat, recitat: *Praetores Syracuſani conſuli Marcello.* ſecundum ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat: *Recte eum atque ordine feciſſe, quod in Leontinis nulli pepercifſet. Sed omnium mercenariorum militum eandem eſſe cauſam, nec unquam Syracuſas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu ſuo, eſſet. itaque daret operam, ut eos, qui cum ſuis praetoribus caſtra ad Megaram haberent, in ſuam poteſtatem redigeret, ac ſupplicio eorum liberaret tandem Syracuſas.* Haec cum recitata eſſent, cum tanto clamore ad arma discurſum eſt, ut praetores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracuſas: et ne fuga quidem eorum ſeditio compreſſa eſt, impetusque in Syracuſanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam iſſent: non a miſericordia aut

humano confilio, fed ne fpem reditus praeciderent fibi, et cum ipfos fimul milites fidos haberent, fimul obfides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore fibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus effet, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumfeffi erant, fubornant, ut Syracufas perferret nuntium convenientem eis, quae ad Mylam falfo nuntiata erant; auctoremque fe exhibendo, ac velut vifa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, fed fenatum quoque in curiam introductus movit. haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis effe avaritiam et crudelitatem Romanorum. eadem, fi intraffent Syracufas, aut foediora etiam, quo majus ibi avaritiae praemium effet, facturos fuiffe.* Itaque claudendas cuncti portas, et cuftodiendam urbem cenfere. fed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odiffe. ad militare genus omne partemque magnam plebis invifum effe nomen Romanum. Praetores optimatiumque pauci, quanquam inflammati vano nuntio erant, tamen ad propius praefentiusque malum cautiores effe. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, finerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, poftremo, ut omnia vania erant, obliti majeftatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante fatellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed furdae ad haec omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque omnibus, tuto in Hexapylo agmen receptum eft. Praetores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugaeque, et quidquid regiorum militum Syracufis erat, agmen hoftium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorum-

que

que (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque haec omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant praetores: Syracusaeque cum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis, cum intrasset fauces portus; capitur: legati aegre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille et quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre*, ait, *et eis, qui, ex media caede elapsi, perfugerint ad se, et eis qui, metu oppressi, foediorem, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam, et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quenquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. junctae aliae binae ad quinqueremes, demtis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Achimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmae catenae illigata cum injecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebant, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam juva-

juvabat loci, quod ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolum miſſa tormento, ſed etiam quae pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. eadem cauſa ad ſubeundum arduum aditum inſtabilemque ingreſſum praebebat. Ita, conſilio habito, cum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant, Helorum atque Herbeſſum, dedentibus ipſis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracuſanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos expoſuit: nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem. Sed, poſtquam ab Hippocrate occupatae Syracuſae erant, profectus Carthaginem, adjutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui veniſſe tempus ajebat Siciliae per ſummum decus repetendae, et ipſe haud vanus praeſens monitor facile perpulerat, ut, quantae maximae poſſent, peditum equitumque copiae in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quae partis Carthaginienſium erant, adeo accenſae ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos, ut poſtremo etiam, qui obſidebantur Syracuſis, animos ſuſtulerint; et, parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſint, ut Epicydes praeeſſet cuſtodiae urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adverſus conſulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus, nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus ſupervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum fruſtra eo praevenire hoſtem feſtinans tetendiſſet, rediens; nihil minus ratus, quam illo

tem-

tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quae erat adversus Poenos praeparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis praefecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt, et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocunque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis

prae-

praeſidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti ſunt et aliarum civitatum animi: praeſidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelſo loco ac praerupto undique ſita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praeſidium in arce validum, praefectumque praeſidii haud ſane opportunum inſidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne poſſet decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium, et clades praeſidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata inſtructaque omnia cuſtodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco ſuo miles abscedebat. Quod ubi Hennenſium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione praeſidii, animadverterunt, nulli occaſioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque ſuae poteſtatis*, ajunt, *debere eſſe*, *ſi liberi in ſocietatem*, *non ſervi in cuſtodiam*, *traditi eſſent Romanis. itaque claves portarum reddi ſibi* aequum cenſent. *Bonis ſociis fidem ſuam maximum vinculum eſſe: et ita ſibi populum Romanum ſenatumque gratias habiturum*, *ſi volentes*, *ac non coacti*, *manſiſſent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in praeſidio impoſitum eſſe*, dicere, *ab imperatore ſuo: clavesque portarum et cuſtodiam arcis ab eo accepiſſe*, *quae nec ſuo nec Hennenſium arbitrio haberet*, *ſed ejus*, *qui commiſiſſet. praeſidio decedere apud Romanos capitale eſſe: et nece liberorum etiam ſuorum eam legem parentes ſanxiſſe. Conſulem Marcellum haud procul eſſe: ad eum mitterent legatos*, *cujus juris atque arbitrii eſſet.* Se vero negare illi miſſuros: teſtarique, ſi verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis ſuae quaeſituros. Tum Pinarius: *at illi*, *ſi ad conſulem gravarentur mittere*, *ſibi ſaltem darent populi concilium: ut ſciretur*, *utrum paucorum ea denuntiata*, *an univerſae civitatis*, *eſſent.* Conſenſu in poſterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Poſtquam ab eo colloquio in arcem ſeſe recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audiſſe, milites,* inquit, *quemadmodum praeſidia Romana ab Siculis circumventa et oppreſſa ſint per hos dies. Eam vos fraudem, Deûm primo benignitate, dein veſtra ipſi virtute, dies noctesque perſtando ac pervigilando in armis, vitaſtis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci poſſit! Haec occulta in fraude cautio eſt, qua uſi adhuc ſumus: cui quoniam parum ſuccedit, aperte ac propalam claves portarum repoſcunt; quas ſimul tradiderimus, Carthaginienſium extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam Murgantiae praeſidium interfectum eſt. Noctem unam aegre ad conſultandum ſumſi, qua vos certiores periculi inſtantis facerem. Orta luce concionem habituri ſunt, ad criminandum me, concitandumque in vos populum. itaque craſtino die, aut veſtro, aut Hennenſium ſanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati ſpem ullam, nec occupantes periculi quidquam habebitis. qui prior ſtrinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique ſignum exſpectabitis. ego in concione ero: et tempus, quoad omnia inſtructa ſint, loquendo altercandoque traham. Cum toga ſignum dedero, tum mihi undique clamore ſublato turbam invadite, ac ſternite omnia ferro: et cavete, quisquam ſuperſit, a quibus aut vis, aut fraus timeri poſſit. Vos, Ceres mater ac Proſerpina, precor, ceteri ſuperi infernique Dii, qui hanc urbem, hos ſacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adſitis, ſi vitandae, non ferendae, fraudis cauſa hoc conſilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, ſi cum armatis dimicatio futura eſſet. inermes, incautos ad ſatietatem trucidabitis. Et conſulis caſtra in propinquo ſunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginienſibus timeri poſſit.*

XXXIX. Ab hac adhortatione dimiſſi corpora curant. Poſtero die alii aliis locis, ad obſidenda itinera claudendosque oppidanis exitus, pars maxima ſuper theatrum circaque, aſſueti et ante ſpectaculis concionum, conſiſtunt. Productus ad populum a magiſtratibus praefectus Romanus, cum conſulis ea de re jus

ac

ac poteſtatem eſſe, non ſuam, et pleraque eadem, quae pridie, dixiſſet; primo ſenſim, ac plures, reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum praefectus toga ſignum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii ſuperne in averſam concionem clamore ſublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obſiſtunt. Caeduntur Hennenſes cavea incluſi, coacervanturque, non caede ſolum, ſed etiam fuga; cum alii ſuper aliorum capita ruerent, atque integri ſauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde paſſim discurritur, et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet: nihilo remiſſiore militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam ſi periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, aut malo, aut neceſſario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, et praedam Hennenſium militibus conceſſit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus praeſidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia ſitae, claraeque vel ob inſignem munimento naturali locum, vel ob ſacrata omnia veſtigiis raptae quondam Proſerpinae, prope uno die omnem Siciliam pervaſit. Et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, ſed etiam Deorum ſedem violatam eſſe, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum ſeſe recepit: cum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admoviſſent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et commeatibus aliis in caſtra convectis, praeſidio modico ibi relicto, ad Syracuſas obſidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad conſulatum petendum miſſo, T. Quinctium Criſpinum in ejus locum claſſi caſtrisque praefecit veteribus. ipſe hibernacula quinque millia paſſuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, aedificavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis geſta.

XL. Eadem aeſtate et cum Philippo rege, quod jam ante ſuſpectum fuerat, motum bellum eſt. Legati

ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Haec nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, et, quod longae naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum praefecto sociûm, Q. Naevio Crista, viro impigro et perito militiae. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum praefectus juventutem Apolloniatium, armaque et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac, si caede abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitavit hostes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed

etiam

etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hominum aliquanto captum, quam caesum est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas, tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent. ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. primo ad castrum Altum (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo con-

juncta ſocietate Poenis, ut uxor inde Hannibali eſſet, ad Romanos defecit. Carthaginienſes Illiturgin oppugnare adorti, quia praeſidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime oppugnaturi. Cn. Scipio, ut ſociis praeſidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina caſtra cum magna caede hoſtium urbem eſt ingreſſus, et poſtero die eruptione aeque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum caeſa duobus proeliis: plus mille capti, cum ſex et triginta militaribus ſignis. ita ab Illiturgi receſſum eſt. Bigerra inde urbs (ſocia et haec Romanorum erat) a Carthaginienſibus oppugnari coepta eſt. Eam obſidionem ſine certamine adveniens Cn. Scipio ſolvit.

XLII. Ad Mundam exinde caſtra Punica mota: et Romani eo confeſtim ſecuti ſunt. Ibi ſignis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis ſignum receptui eſt datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum eſſet vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, niſi ea mora intervenisſet, caſtra eo die Punica capi potuerint. jam non milites ſolum, ſed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, ſuperque ipſo novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominum dicuntur caeſa, prope tria capta, cum ſignis militaribus ſeptem et quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Poeni receſſere; et, ut territis inſtaret, ſecutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hoſtium, quam antea, quia pauciores ſuperfuerant, qui pugnarent, occiſum. Sed gens nata inſtaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquiſitionem militum fratre miſſo, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, ſicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum caeſa: haud multo minus quam mille captum, et ſigna militaria quinquaginta octo; et ſpolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillaeque, magnus

magnus numerus. duo etiam infigues reguli Gallorum (Moenicapto et Civismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occifi. Cum jam res profperae in Hispania effent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod caufa belli effet, octavum jam annum fub hoftium poteftate effe. Itaque id oppidum, vi pulfo praefidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, reftituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginienfibus bellum, in poteftatem redactos fub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio confulibus, gefta. Romae cum tribuni plebis novi magiftratum iniffent, extemplo cenforibus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum eft. quaeftorem eum proximo anno, ademto equo, tribu moverant, atque aerarium fecerant, propter conjurationem deferendae Italiae ad Cannas factam. fed novem tribunorum auxilio vetiti caufam in magiftratu dicere, dimiffique fuerant. Ne luftrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magiftratu fe abdicavit. Confularia comitia habita a Q. Fabio Maximo confule. creati confules ambo abfentes, Q. Fabius Maximus confulis filius, et T. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M. Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Aemilius Lepidus. Ludos fcenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hoftes evafit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio confule, defignati confules Romam arceffiti magiftratum inierunt: fenatumque de bello ac provinciis fuis praetorumque, et de exercitibus, quibus quinque praeeffent, confuluerunt.

XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divifi. Bellum cum Hannibale confulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipfe Sempronius habuerat; alter, quem Fabius conful. eae binae erant legiones. M. Aemilius

 prae-

praetor, cujus peregrina ſors erat, jurisdictione M. Atilio collegae praetori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum conſul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Sueſſula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a Manio Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuiſſet; Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio claſſis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et claſſe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam praeerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae juſſae, et viginti millia ſociorum. His ducibus, his copiis, adverſus multa ſimul, aut mota aut ſuſpecta bella, munierunt Romanum imperium. Conſules, duabus urbanis legionibus ſcriptis, ſupplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. Murus ac portae tactae, et Ariciae etiam Jovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum ſpecies in flumine Tarracinae, quae nullae erant, viſae; et in Jovis Vicilini templo, quod in Compſano agro eſt, arma concrepuiſſe: et flumen Amiterni cruentum fluxiſſe. His procuratis ex decreto pontificum, profecti conſules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sueſſulam in caſtra venit. cum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majeſtatis ejus taciti anteirent; praeter undecim faſces equo praevectus ſenex, ut conſul animadvertere proximum lictorem juſſit, et is, ut deſcenderet ex equo, inclamavit; tum demum deſiliens, *Experiri*, inquit, *volui, fili, ſatin' ſcires, conſulem te eſſe.*

XLV. In ea caſtra Daſius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus ſervis venit, promittens, ſi ſibi praemio foret, ſe Arpos proditurum eſſe. Cum eam rem ad conſilium retuliſſet Fabius, aliis *pro transfuga verbe-*

berandus necandusque videri, *ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos: cumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium, transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere,* ajebat: *qui, cum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent: documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, foederibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus; perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus veniae.* Fabio assensum est. catenisque ligatus, traditur et ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum ut irae magis, quam avaritiae, datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quan-

tum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. ubi cum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis praefecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere jubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coëgit: sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde aequaliorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: cum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portae, occupassent, ne peti superne ac vul-

vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani: atque inde colloquia coepta fieri, percontantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persaepe respublica usa est. Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postularent, audivit, (nihil autem aliud tenebant, quam ut: Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Aequimelio Jugarioque vico. in templis Fortunae ac matris Matutae et Spei extra portam, late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperae essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; et pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et annisuros, ut in tempore, et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatae disciplinae, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si aequari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia, velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse.* Facturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum, instruendo et decurrendo signa sequi, et servare ordines docuit: et operi aliisque justis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque aequo campo signis, justo proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus

magno

magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiae (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, ceterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam accepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset*, docent: *melius fore Galae quoque, Carthaginiensibus jungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno proelio Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum adversus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremtam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberûm juventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. A. Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. in quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captae Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam iverant. amissaque ejus provinciae possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia caesa, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

LIBER

LIBER XXV.

Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino aestatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Vejentanus praefectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est: minimumque jacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et reipublicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit: et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii, repente alii viderentur facti. nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa; et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. Primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius

tius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio praetori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatusconsultum recitavit, et edixit: *Ut, quicunque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Caepio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus: sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset: *Si me*, inquit, *omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilitia largitio haec fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles plebeji, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeji

plebeji per biduum inſtaurati; et Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius conſulatum ineunt. Et praetores provincias ſortiti ſunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante ſors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Sueſſulam, M. Junius Silanus Tuſcos. Conſulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae; alter a. Q. Fabio ſuperioris anni conſule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Praetorum, Fulvii Flacci, quae Luceriae ſub Aemilio praetore; Neronis Claudii, quae in Piceno ſub C. Terentio fuiſſent, legiones eſſent. ſupplementum in eas quisque ſcriberet ſibi. M. Junio in Tuſcos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Galliae cum ſuis exercitibus prorogatae: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia eſſet; M. Marcello Syracuſae, et qua Hieronis regnum fuiſſet: T. Otacilio claſſis: Graecia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scaevolae: Hispaniae P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duae urbanae legiones a conſulibus ſcriptae, ſummaque trium et viginti legionum eo anno effecta eſt. Delectum conſulum M. Poſtumii Pyrgenſis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Poſtumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, praeter T. Pomponium Vejentanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienſes. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempeſtatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falſa naufragia, et ea ipſa, quae vera renuntiaverant, fraude ipſorum facta erant, non caſu. in veteres quaſſatasque naves paucis et parvi pretii rebus impoſitis, cum merſiſſent eas in alto, exceptis in praeparatas ſcaphas nautis, multiplices fuiſſe merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad ſenatum delata, nec tamen ullo ſenatusconſulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offenſum nolebant. Populus ſeverior vindex fraudis erat, excitatique

tatique tandem duo tribuni plebis Sp. et L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm millium aeris multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summoverunt; sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Cum in eo parum praesidii esset, turbandae rei causa publicani per vacuum in submoto locum cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: et comitia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso ex-

exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa mulctae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si M. Postumius ante Kalendas Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere coeperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat: et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis: et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo praeter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum aegre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, *et triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatus-

consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est; nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Poenosque mitti: et sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicae et nostra fortuna esset. Sine, quaeso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in haec vilia capita saevi? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas,*

dinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Vejos transfugerat, recuperaretur; et Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? Cum captivis redemtio negabatur. nos vulgo homines laudabant, quod reipublicae nos reservassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quae tamen, semel navata reipublicae opera, et uno felici proelio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae finem, nec virtutis praemium petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere liceat. laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Poenus, alias Romanus expugnat: peditum et equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operae pretium habent, libertatem civitatemque.

que. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. congredi cum hoste liceat, et pugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est.

VII. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suae esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hae literae ad novos consules allatae, ac per eos in senatu recitatae sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: et triumviri bini; uni sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumtae fuerant. Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de coelo multa: duae in Capitolio aedes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. murus turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandae ejus intervenit: Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romae cum

cum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis aedituis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, approbante populo, caesi de saxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatum animos irritavit, cum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi prius, qum aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad eum proficiscuntur. et, cum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum et causas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda juvenum est: minusque, iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fides sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros, praesidiumve invitos recepturos: prodita praesidia Carthaginiensium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (et erat venandi studio insignis) canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex praeparato ablatum

reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare, propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur; tempus agendae rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obvios occiderent, ut praedonum magis, quam exercitus, accolis species esset. ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quae vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est; ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captae venationis onere. ceteri proditores ea, quae composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula assueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret

Hanni-

Hannibal. Ea mediterranea regione orientem ſpectabat. aliquantum intra moenia includuntur. Cum portae appropinquaret, editus ex compoſito ignis ab Hannibale eſt, refulſitque. idem redditum ab Nicone ſignum: exſtinctae deinde utrinque flammae ſunt. Hannibal ſilentio ducebat ad portam. Nico ex improviſo adortus ſopitos vigiles in cubilibus ſuis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites ſubſiſtere jubet: ut, quo res poſtulet, occurrere libero campo poſſent. Et Philemenus portulae parte alia, qua commeare aſſuerat, appropinquabat. nota vox ejus et familiare jam ſignum cum excitaſſet vigilem, dicentis, vix ſuſtinere grandis beſtiae onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes ſecutus ipſe cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, verſum, venabulo trajicit. ingreſſi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: et agmen ſub ſignis confeſtim irrupit. inde cum ſilentio in forum ducti, Hannibali ſeſe conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Poenus, in tres diviſis partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos paſſim caedi, oppidanis parci. ſed, ut fieri id poſſet, praecipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem ſuorum procul vidiſſent, quieſcere et ſilere, ac bono animo eſſe juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis eſſe in capta urbe ſolet: ſed, quid rei eſſet, nemo ſatis pro certo ſcire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis ſeditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus ſcapha, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat. nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipſum praeparata; et inſcienter a Graeco inflata, quis, aut quibus ſignum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: et Graeci, Romanos paſſim caede ſtratos cernentes, ab Hannibale captam urbem ſenſerunt.

Poſtquam lux certior erat, et Romani, qui caedibus ſuperfuerant, in arcem confugerant, conticeſcebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos ſine armis convocare jubet. Convenere omnes, praeterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam ſimul fortunam proſecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne allocutus Tarentinos, teſtatusque, quae praeſtitiſſet civibus eorum, quos ad Traſimenum aut ad Cannas cepiſſet, ſimul in dominationem ſuperbam Romanorum invectus, recipere ſe in domos ſuas quemque juſſit, et foribus nomen ſuum inſcribere: ſe domos eas, quae inſcriptae non eſſent, ſigno extemplo dato, diripi juſſurum. Si quis in hoſpitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inſcripſiſſet, eum ſe pro hoſte habiturum. Concione dimiſſa, cum titulis notatae fores diſcrimen pacatae ab hoſtili domo feciſſent, ſigno dato, ad diripienda hoſpitia Romana paſſim diſcurſum eſt. et fuit praedae aliquantum.

XI. Poſtero die ad oppugnandam arcem ducit: quam cum et mari, quo in peninſulae modum pars major circumluitur, praealtis rupibus, et ab ipſa urbe muro et foſſa ingenti ſeptam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem eſſe; ne aut ſe ipſum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos ſine valido praeſidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce interſepire ſtatuit: non ſine illa etiam ſpe, cum prohibentibus opus Romanis manum poſſe conſeri; et, ſi ferocius procucurriſſent, magna caede ita attenuari praeſidii vires, ut facile per ſe ipſi Tarentini urbem ab iis tueri poſſent. Ubi coeptum opus eſt, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique ſe ſtatio paſſa eſt, quae pro opere erat, ut ſucceſſu creſceret audacia, pluresque et longius pulſos perſequerentur. Tum ſigno dato coorti undique Poeni ſunt, quos inſtructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec ſuſtinere impetum Romani, ſed ab effuſa fuga loci anguſtiae eos, impeditaque alia opere jam coepto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in foſſam praecipitavere,

tavere, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galaesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Cum jam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes praesentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitae expugnandae viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere; suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent*, inquit Hannibal. *Multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis. planae et satis latae viae patent in omnes partes. Via, quae in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur:*

et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. Haec oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: et machinae ad subducendas naves admotae, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus impigre coeptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque aetate memoriae rerum hoc anno tradunt factum.

XII. Romae consules praetoresque usque ante diem quintum Calendas Majas Latinae tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, et cum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo praetori Sullae tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi: donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, iis fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae genere. *Hostem, Romani, si expellere*

pellere vultis, vomicamque, quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide. Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt, postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundosque: et, quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Graeco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata.* Ludos praetor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Haec est origo ludorum Apollinarium, victoriae, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit: matronae supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni caeremoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnae obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra

castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque a Campanis actum. paulo plus quadraginta vehicula missa; et pauca praeterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quaestorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima proelium ingens accensum est; nec vallum modo tutantur Poeni, sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt; ſed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum conſul, *abſiſtendum temerario incepto*, ait: *tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus ſe acciturum, totumque eo verſuros bellum.* haec conſilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aſpernantium tam ſegne imperium disjecit. Proxima portae hoſtium erat cohors Peligna: cujus praefectus Vibius Accuaeus arreptum vexillum trans vallum hoſtium trajecit. Exſecratus inde ſeque et cohortem, ſi ejus vexilii hoſtes potiti eſſent, princeps ipſe per foſſam vallumque in caſtra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui ſociis captorum caſtrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, cum ſignifero ſignum ademiſſet, *Jam hoc ſignum, et hic centurio*, inquit, *intra vallum hoſtium erit. Sequantur, qui capi ſignum ab hoſte prohibituri ſunt.* Manipulares ſui primum transſcendentem foſſam, dein legio tota ſecuta eſt. Jam et conſul, ad conſpectum transgredientium vallum mutato conſilio, ab revocando ad incitandos hortandosque verſus milites, oſtendere, in quanto diſcrimine ac periculo fortiſſima cohors ſociorum et civium legio eſſet. Itaque pro ſe quisque omnes per aequa atqua iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hoſtes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires ſanguisque deſereret, ut intra vallum hoſtium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano ſita, nec permunita caſtra. Caedes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. ſupra ſex millia hoſtium occiſa, ſupra ſeptem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plauſtrorum et jumentorum apparatu, capta. et alia ingens praeda fuit, quam Hanno,

no, populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, praedamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque, et donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accuaeus Pelignus, et T. Pedanius princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Hannibal, curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae, praesidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque, et erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaja oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui

qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat. quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinae. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinae, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; cum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunae, et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam;

dam; nobilem ſe conſulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, ſimul et ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio eſſet. Ceterum, ne Beneventum ſine praeſidio eſſet, et ut ad ſubita belli, ſi Hannibal (quod facturum haud dubitàbant) ad opem ferendam ſociis Capuam veniſſet, equites vim ſuſtinere poſſent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus ſtativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, ſacrificanti triſte prodigium factum eſt. ad exta, ſacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapſi, edere jecur, conſpectique repente ex oculis abierunt. id cum haruſpicum monitu ſacrificium inſtauraretur, atque intentius exta reſerata ſervarentur: iterum ac tertium veniſſe tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiiſſe. Cum haruſpices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuiſſent, et ab occultis cavendum hominibus conſultisque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Hannibalem defeciſſet, quae cum Romanis ſtabat: et jam anno in magiſtratu erat, ab eisdem illis creatus praetor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque tranſire ipſe, neque trahere ad defectionem Lucanos ſatis habuit, niſi imperatoris et ejusdem hoſpitis proditi capite ac ſanguine foedus cum hoſtibus ſanxiſſet. ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, ſi Romanum ſibi imperatorem tradidiſſet, liberos cum ſuis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Poenum in locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco ſatis inſpecto atque undique explorato, dies compoſita gerendae rei eſt. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem ſe*, ait, *magnam inchoaſſe, ad quam perficiendam ipſius Gracchi opera opus eſſe. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi*

Italiae

Italiae motu desciissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem promtioremque veniae dandae fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Haec ab se, ait, *dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos, praesentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias praecipitatur. Hostes subito exorti: et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, praeter mortem? id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suae morti inventurum.* Inter haec dicta, paludamento circum laevum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum praesidio, vivum capere Poeni nituntur. ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invalit, ut parci ei sine

ſine multorum pernicie non poſſet. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem miſit, ponique cum captis ſimul faſcibus ante tribunal imperatoris juſſit. Haec vera fama eſt. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, oſtendant, a caſtris cum lictoribus ac tribus ſervis lavandi cauſa progreſſum, cum forte inter ſalicta innata ripis laterent hoſtes, nudum atque inermem, ſaxisque, quae volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruſpicum monitu quingentos paſſus a caſtris progreſſum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia ſunt, procuraret, ab inſidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum ſcribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et inſigni conſtat. Funeris quoque Gracchi varia eſt fama. Alii in caſtris Romanis ſepultum ab ſuis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama eſt) tradunt in veſtibulo Punicorum caſtrorum rogum exſtructum eſſe. armatum exercitum decucurriſſe cum tripudiis Hiſpanorum, motibusque armorum et corporum ſuae cuique genti aſſuetis, ipſo Hannibale omni rerum verborumque honore exſequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei geſtae auctores ſunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. eo delato ad Hannibalem, miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad Cn. Cornelium quaeſtorem deferret. is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Conſules, agrum Campanum ingreſſi, cum paſſim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad ſigna milites palatos paſſim revocarunt: et, vixdum inſtructa acie fuſi, ſupra mille et quingentos milites amiſerunt. Inde ingens ferocia ſuperbae ſuopte ingenio genti crevit, multisque proeliis laceſſebant Romanos: ſed intentiores ad cavendum conſules una pugna fecerat, incaute atque
-in-

inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quae pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, etiam in discidio publicorum foederum, privati juris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, ait, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali caede dextram violet.* conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. si parum publicis foederibus ruptis diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et

cruentam cuſpidem inſignis ſpoliis ostentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad conſules eſt deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano caſtra ad Capuam cum moviſſet, tertio poſt die, quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis, abſente ſe, paucos ante dies ſecunda fuiſſet pugna, quin multo minus ſe ſuumque toties victorem exercitum ſustinere Romani poſſent. Ceterum, poſtquam pugnari coeptum eſt, equitum maxime incurſu, cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos. ita equeſtre proelium erat, cum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaeſtor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrinque ſignum receptui datum: reductique in caſtra prope aequo Marte diſceſſerunt. plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quae ſecuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abierunt. Poſtero die, cum vacua caſtra eſſe Romanorum nuntiatum Hannibali eſſet, et duobus agminibus diverſos abiiſſe; incertus primo, utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille, circumducto hoſte, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Penula, inſignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo. is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam praetorem in ſenatum introductus, petit a Patribus, uti ſibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum et hoſtis et regionum, brevi operae pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum noſtri et duces et exercitus capti forent, iis adverſus inventorem uſurum.* Id non promiſſum magis ſtolide, quam ſtolide creditum: tanquam eaedem militares et imperatoriae artes eſſent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars ſocii: et ipſe aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit,

ac,

ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit, ubi Hannibal, nequidquam fecutus Claudium, fubftiterat. Haud dubia res eft, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac femiermem. Ut confpecta inter fe agmina funt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo inftructae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et, donec dux ftetiffet, Romana acie. Poftquam is, non pro vetere fama folum, fed etiam metu futuri dedecoris, fi fua temeritate contractae cladi fupereffet, objectans fe hoftium telis, cecidit: fufa extemplo eft Romana acies. fed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infeffis, ut ex tanta multitudine vix mille evaferint; ceteri paffim, alii alia pefte, abfumti fint.

XX. Capua a confulibus iterum fumma vi obfideri coepta eft: quaeque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Cafilinum frumentum convectum: ad Vulturni oftium, ubi nunc urbs eft, caftellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) praefidium impofitum, ut mare proximum et flumen in poteftate effent. In ea duo maritima caftella frumentum, quod ex Sardinia nuper miffum erat, quodque M. Junius praetor ex Etruria coëmerat, ab Oftia convectum eft, ut exercitui per hiemem copia effet. Ceterum fuper eam cladem, quae in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, fumma fide ftipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab fignis difceffit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto difcrimine, defertos volebat focios: fed, profpero ex temeritate unius Romani ducis fucceffu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occafionem imminebat. Cn. Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem defciviffent, oppugnaret, intentius rem egiffe: poftea nimio fucceffu et ipfum et milites, praeda impletos, in tantam licentiam focordiamque effufos, ut nulla difciplina militiae effet. Cum faepe alias, tum paucis die-

bus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoniam Romanae legiones et praetor Fulvius erant. quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu praetoris signis convulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque, et silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris existerent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte praeparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus; non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio et sinistra ala in primo instructae, et in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse*, et, *quacunque impetum fecisset hostis, perrupturos;* nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa acies, eo usque est caesa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII.

XXII. Hae clades, ſuper aliam alia, Romam cum eſſent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. ſed tamen, quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Laetorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent, (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) et ut deſertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquiſitio volonum fieret, iique ad ſigna reducerentur. Haec omnia intentiſſima cura acta. Ap. Claudius conſul, D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praepoſito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia acceſſiſſent, extemplo in caſtra mitterent frumentum, ipſe ad Capuam regreſſus, Q. Fulvium collegam invenit Caſilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumſederunt urbem, et Claudium Neronem praetorem ab Sueſſula ex Claudianis caſtris exciverunt. Is quoque, modico ibi praeſidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam deſcendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres et exercitus diverſis partibus opus aggreſſi, foſſa valloque circumdare urbem parant, et caſtella excitant modicis intervallis: multisque ſimul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut poſtremo portis muroque ſe contineret Campanus. Prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem miſſi, qui quererentur, deſertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obteſtarenturque, ut tunc ſaltem opem non circumſeſſis modo, ſed etiam circumvallatis, ferret. Conſulibus literae a P. Cornelio praetore miſſae, *Ut priusquam clauderent Capuam operibus, poteſtatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, ſuasque res ſecum auferrent. Liberos fore, ſuaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exiſſent. poſt eam diem quique exiſſent, quique ibi manſiſſent, hoſtium futuros numero.* ea pronuntiata Cam-

panis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo[1], arcis Tarentinae potiundae. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suae partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: et idem saepius eodem modo alii atque alii. postremo ad octoginta facti. Et, cum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philip-

Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi et Epicydae cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Aetolorum, cujus gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemtione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo cum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse, et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. sed, cum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, diem festum Dianae per triduum agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, et ab Epicyde praebito universae plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent; nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, cum ceterae admotae, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi

 coepta;

coepta; et e muro ex compoſito tuba datum ſignum erat. Et jam undique, non furtim, ſed vi aperta, gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, perventum erat, terrendique magis hoſtes erant, quam fallendi; ſicut territi ſunt. nam ſimul ac tubarum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, praecipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino ſomnoque, et, in vaſtae magnitudinis urbe, partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captae prope urbi ferendam. Epicydes, ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam cuſtodum transgreſſos murum, expulſurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero afferre, poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hoſtium metuens, quam ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſasque inter tumultum Achradinae atque Inſulae inveniret portas. Marcellus, ut, moenia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium ferme illa tempeſtate pulcherrimam, ſubjectam oculis vidit, illacrimaſſe dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetuſta gloria urbis. Athenienſium claſſes demerſae, et duo ingentes exercitus cum duobus clariſſimis ducibus deleti, occurrebant, et tot bella cum Carthaginienſibus tanto cum discrimine geſta; tot tam opulenti tyranni regesque; praeter ceteros Hiero, cum recentiſſimae memoriae rex, tum ante omnia, quae virtus ei fortunaque ſua dederat, beneficiis in populum Romanum inſignis. ea cum univerſa occurrerent animo, ſubiretque cogitatio, jam illa momento horae arſura omnia, et ad cineres reditura: priusquam ſigna Achradinam admoveret, praemittit Syracuſanos, qui intra praeſidia Romana, ut ante dictum

ctum eſt, ſuerant, ut alloquio leni perlicerent hoſtes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat per conditiones veniae ſpes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam paſſi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum ſigna referri juſſit. tumulus eſt in extrema parte urbis verſus a mari, viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque inſulae, percommode ſitus ad commeatus excipiendos. Praeerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impoſitus, ad quem miſſus a Marcello Soſis, unus ex interfectoribus tyranni, cum, longo ſermone habito, dilatus per fruſtrationem eſſet, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum ſumſiſſe. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent caſtra legionesque, haud dubius, ſi in arcem accepiſſet eos, deleri Romanum exercitum incluſum muris poſſe: Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit poſſe, inter Neapolim et Tycham (nomina partium urbis, et inſtar urbium ſunt) poſuit caſtra, timens, ne, ſi frequentia intraſſet loca, contineri ab discurſu miles avidus praedae non poſſet. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a caedibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam poſtulatis, magis conſilio habito, Marcellus ex omnium ſententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. cetera praedae futura.* caſtraque tectis parietum pro muro ſepta. portis regione platearum patentibus ſtationes praeſidiaque diſpoſuit, ne quis in discurſu militum impetus in caſtra fieri poſſet. Inde, ſigno dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, cum omnia terrore ac tumultu ſtreperent, a caedibus tamen temperatum eſt. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egeſſere. Inter haec et Philodemus, cum ſpes auxilii nulla eſſet, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praeſidio, tradidit tumulum Romanis. Averſis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter

parietibus tectorum

propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto praesidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Cum per aliquot dies quietae stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, appulsa est; ne quid praesidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes praebuerunt, quam certamen, nam et Crispinus Hippocratem non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: et Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni, et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et aegri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus aegrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique

dies

dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique aegros, aegri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Poenorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, coelo aquisque assuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverunt. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syraculis, alterum quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein praeter spem mora, cum gaudium et metum invicem Romanis Syracusanisque praebuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent sidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina merce-

cena-

mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendae urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditae res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum*, ajunt, *ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloqueren-

tur,

tur, expolitis, quae pacta jam cum Marcello haberent, oblata ſpe ſalutis perpulere eos, ut ſecum praefectos Epicydis, Polyclitum, et Philiſtionem, et Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, et multitudine ad concionem vocata, et inopiam, qua ipſi inter ſe fremere occulte ſoliti erant, conqueſti, *quanquam tot mala urgerent*, negarunt, *fortunam accuſandam eſſe, quod in ipſorum eſſet poteſtate, quamdiu ea paterentur. Romanis cauſam oppugnandi Syracuſas fuiſſe caritatem Syracuſanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab ſatellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum moviſſe, et obſidere urbem coepiſſe, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde interclufo ab Syracuſis, et praefectis ejus occiſis, Carthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliae terra marique pulſis, quam ſupereſſe cauſam Romanis, cur non, perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, unius Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab ſemet ipſis, eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romanis praetermiſiſſent. eam autem, qualis illo momento horae ſit, nullam deinde fore, ſimul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuiſſet.*

XXIX. Omnium ingenti aſſenſu audita ea oratio eſt. Praetores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipſorum deinde praetorum numero miſſi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primo*, inquit, *Syracuſani a vobis defecimus, ſed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec poſtea pacem, tyranni caede compoſitam, Syracuſanus quisquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe caede eorum, qui oppreſſas tenebant Syracuſas, cum primum noſtri arbitrii eſſe coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, moenia: nullam recuſandam fortunam, quae impoſita a vobis fuerit. Gloriam*

riam captae nobilissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum Dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, (quo quisque terra, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: et illius etiam benefacta persensistis: hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit. Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quae in promtu erant, diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex praefectos creavere ut terni Achradinae ac Naso praeessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus scissitando mercenariis, quae acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum

Hispa-

Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quenquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiae serventur, opportuna loca dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariae naves, instructae jam ante circumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum. neque ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri, Mericumque cum praesidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiae opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana erant, respondit: *Non plura per annos quinqua-*

ginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracuſas tenuerint, erga populum Romanum eſſe. ſed pleraque eorum, quo debuerint, recidiſſe; foederumque ruptorum ipſos ab ſe graviores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegiſſe. Se quidem tertium annum circumſedere Syracuſas: non ut populus Romanus ſervam civitatem haberet, ſed ne transfugarum duces captam et oppreſſam tenerent. Quod potuerint Syracuſani facere, exemplo vel eos Syracuſanorum eſſe, qui intra praeſidia Romana fuerint, vel Hiſpanum ducem Mericum, qui praeſidium tradiderit, vel ipſorum Syracuſanorum poſtremo, ſerum quidem, ſed forte conſilium. Omnium ſibi laborum periculorumque, circa moenia Syracuſana terra marique tam diu exhauſtorum, nequaquam tantum fructum eſſe, quam capere Syracuſas potuiſſe. Inde quaeſtor cum praeſidio ad Naſum ad accipiendam pecuniam regiam cuſtodiendamque miſſus. urbs diripienda militi data eſt, cuſtodibus diviſis per domos eorum, qui intra praeſidia Romana fuerant. Cum multa irae, multa avaritiae, foeda exempla ederentur; Archimeden, memoriae proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere deſcripſerat, ab ignaro milite, quis eſſet, interfectum. aegre id Marcellum tuliſſe, ſepulturaeque curam habitam: et propinquis etiam inquiſitis honori praeſidioque nomen ac memoriam ejus fuiſſe. Hoc maxime modo Syracuſae captae: in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuiſſet, cum qua viribus aequis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracuſae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybaeo transmiſit: et, cum ante lucem portum intraſſet, onerarias frumento onuſtas cepit: egreſſusque in terram, depopulatus eſt aliquantum agri circa Uticam, praedamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento praedaque onuſtis rediit: idque frumentum extemplo Syracuſas miſit. quod ni tam in tempore ſubveniſſet, victoribus victisque pariter pernicioſa fames inſtabat.

XXXII.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal, Gisgonis filius, et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricae, et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. Non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quanta vel pro bello satis

esset, dabatur, ne bellum gererent: et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus caussam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias saepe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, cum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis conjunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: et, quocunque occurrisset loco, proelium consereret. Relicto

igitur

igitur modico praesidio in castris, praepositoque T Fontejo legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Poeni assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque proelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, aequantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: caesique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni praecipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim e proelio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum juncti essent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti laetos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed moestum quoddam silentium erat, et tacita divinatio; qualis jam praesagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam

 et

et ratione ad ſuſpicionem acceptae cladis, quam ad ullam bonam ſpem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, niſi defunctos ſuo bello, ſine certamine adducere exercitum potuiſſe? Quomodo autem non obſtitiſſe, aut ab tergo ſecutum fratrem? ut, ſi prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hoſtium, non poſſet, ipſe certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis id modo eſſe ſalutare in praeſens credebat, cedere inde, quantum poſſet: et inde una nocte, ignaris hoſtibus, et ob id quietis, aliquantum emenſus eſt iter. Luce, ut ſenſerunt profectos hoſtes, praemiſſis Numidis, quam poterant maxime citato agmine ſequi coeperunt: ante noctem aſſecuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera incurſantes. Conſiſtere coeperunt, ac tutari agmen, quantum poſſent; tamen, tuto ut ſimul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedeſtres copiae aſſequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc ſuſtinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, et nox jam inſtaret, revocat e proelio ſuos Scipio: et collectos in tumulum quendam, non quidem ſatis tutum, (praeſertim agmini perculſo) editiorem tamen, quam cetera circa erant, ſubducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incurſantium Numidarum arcebant: dein, poſtquam toto agmine tres imperatores cum tribus juſtis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum ſine munimento valituras eſſe; circumſpectare atque agitare dux coepit, ſi quo modo poſſet vallum circuminjicere. ſed erat adeo nudus tumulus et aſperi ſoli, ut nec virgulta vallo caedendo, nec terra ceſpiti faciendo, aut ducendae foſſae, aliive ulli operi apta inveniri poſſet: nec natura quidquam ſatis arduum aut abſciſum erat, quod hoſti aditum aſcenſumve difficilem praeberet; omnia faſtigio leni ſubvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam, circumdabant: cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant.

Punici

Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, *Quid ſtarent? et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis ſatis validum, distraherent diriperentque? Captum hoſtem teneri latentem poſt ſarcinas.* Haec contemtim duces increpabant. ceterum, neque transſilire, neque moliri onera objecta, nec caedere ſtipatas clitellas, ipſisque obrutas ſarcinis, facile erat. Tardatis diu cum amolita objecta onera armatis dediſſent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique a victoribus paſſim caedebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugiſſet ſilvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium caeſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno octavo, poſtquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem, eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae major, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amiſſi, et alienata provincia, et publica trahebat clades. Hispaniae ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnaeum tamen magis, quo diutius praefuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et ſpecimen juſtitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

XXXVII. Cum deletus exercitus amiſſaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga collectis militibus, et quibusdam de praeſidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, jun-

xeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum praeſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, caſtris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuiſſet, ſubeuntes alii aliis in cuſtodiam valli ſtationesque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L. Marcium cuncti ſummam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis caſtris convehendisque commeatibus conſumtum: et omnia imperia milites, cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo, exſequebantur. Ceterum poſtquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transiſſe Iberum, et appropinquare allatum eſt, ſignumque pugnae propoſitum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuiſſent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam ſoliti eſſent, flere omnes repente et offenſare capita: et alii manus ad coelum tendere, Deos incuſantes: alii, ſtrati humi, ſuum quisque nominatim ducem implorare. neque ſedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipſo mulcente et increpante Marcio, *quid in muliebres et inutiles ſe projeciſſent fletus potius, quam ad tutandos ſemet ipſos et rempublicam ſecum acuerent animos, et ne inultos imperatores ſuos jacere ſinerent?* Cum ſubito clamor tubarumque ſonus (jam enim prope vallum hoſtes erant) exauditur, inde, verſo repente in iram luctu, discurrere ad arma: ac, velut accenſi rabie, discurrunt ad portas, et in hoſtem, negligenter atque incompoſite venientem, incurrunt. Extemplo improviſa res pavorem incutit Poenis: mirabundique unde tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia ſui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caeſis exſtitiſſet, quis caſtris praeeſſet, quis ſignum dediſſet pugnae, ad haec tot tam necopinata, primo omnium incerti ſtupentesque referunt pedem: dein, valida impreſſione pulſi, terga vertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuiſſet, aut temerarius perículoſusque ſequentium impetus, ni Marcius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtensque ad prima ſigna, quosdam et ipſe reti-

retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset coeptis, recepturum se afflictas res: aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemtum sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror etiam non suae fortunae consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus moerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo moerore libet. Praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant saepe somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi jubent: et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque*

velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque fama rerum gestarum) sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumquè dantes videatis eos, ita proelia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit proelium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Ramanum: et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui: ut postmodo praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis oppressos, illa caedes edatur, a qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt. quia, si in occasionis momento, cujus praetervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequidquam mox omissam quaeras. Unus exercitus in propinquo est:

duo

duo haud procul absunt. nunc aggredientibus spes aliqua est: et jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternae eruptionis fama contemni desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnes copiae conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil, praeter noctis proximae opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et major pars noctis quieti data est. quarta vigilia movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. in hujus silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. et, cum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex oculto procurrentibus circumventi, caesique ad unum omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum, lignatum, et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis

magis omnia ac ſoluta invenere: arma tantum in ſtationibus poſita: milites inermes, aut humi ſedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam ſecuris ſolutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna; ferocesque victoria, proelium ineunt. Itaque nequaquam reſiſti in portis potuit. intra portas, concurſu ex totis caſtris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox proelium oritur: diuque tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum viſa, indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem injeciſſent. Hic terror in fugam avertit omnes: effuſique, qua iter eſt, niſi quos caedes oppreſſit, exuuntur caſtris. Ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta ſeptem millia hoſtium caeſa, auctor eſt Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: praedam ingentem partam. in ea fuiſſe clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit, ſeptem millia caeſa hoſtium: altero proelio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia occiſa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piſo quinque millia hominum, cum Mago cedentes noſtros effuſe ſequeretur, caeſa ex inſidiis ſcribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis eſt. et verae gloriae ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fuſam e capite, ſine ipſius ſenſu, cum magno pavore circumſtantium militum. monumentumque victoriae ejus de Poenis, usque ad incenſum Capitolium, fuiſſe in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, poſt tantas acceptas invicem illatasque clades, cunctantibus periculum ſummae rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracuſis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate compoſuiſſet, ut non modo ſuam gloriam, ſed etiam majeſtatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, ſigna, tabulasque, quibus abundabant Syracuſae, Romam devexit. Hoſtium quidem illa ſpolia,

et

et parta belli jure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeque huic ſacra profanaque omnia vulgo ſpoliandi factum eſt: quae poſtremo in Romanos Deos, templum id ipſum primum, quod a Marcello eximie ornatum eſt, vertit. Viſebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliae ad eum conveniebant. Diſpar ut cauſa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracuſas aut non deſciverant, aut redierant in amicitiam, ut ſocii fideles accepti cultique; quos metus poſt captas Syracuſas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphoenicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, et ſub Hannibale magiſtro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis ſui, ne ſpes alia major apud faventes rebus Carthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracuſanusque, non conſilio Mutinis, quam fiducia magis auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias movit; et ab hoſte quatuor ferme millium intervallo conſedit, quid agerent pararentve exſpectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi conſiliove dedit Mutines, transgreſſus amnem, ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Poſtero die prope juſto proelio compulit hoſtem intra munimenta. inde revocatus ſeditione Numidarum in caſtris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur, ne abſente ſe cum hoſte manus conſererent. Id ambo aegre paſſi duces,

magis

magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, et efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidae, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae ejus, sub ipsam certaminis diem, allegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem praestitit. itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, praeterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidae, cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum caesa captaque, et octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullam antea curulem

lem magiſtratum geſſiſſet. Praetores deinde creati L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piſo. Piſoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Conſulibus prorogatum in annum imperium eſt.

EPITOME LIBRI XXVI.

Hannibal ad tertium ab urbe Roma lapidem ſuper Anienem caſtra poſuit. ipſe vero cum duobus millibus equitum usque ad ipſam Capenam portam, ut urbis ſitum exploraret, obequitavit. et cum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis deſcendiſſet, certamen tempeſtas diremit: nam cum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta eſt a Q. Fulvio et Ap. Claudio conſulibus. Principes Campanorum veneno ſibi conſciverunt mortem. Cum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri feriretur; literas a ſenatu miſſas Q. Fulvius conſul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in ſinu poſuit, et lege agi juſſit, et ſupplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium; nullo id volente ſuscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum: et, ſuffragio populi conſenſuque omnium miſſus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret viceſimum quartum annum, videreturque divina ſtirpe creatus; quoniam et ipſe poſtquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus anguis ſaepenumero videbatur. Res praeterea in Sicilia geſtas continet, et amicitiam cum Aetolis junctam, bellumque geſtum adverſus Acarnanas et Philippum Macedoniae regem.

LIBER

LIBER XXVI.

Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, cum Idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti, adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum, quae in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae: additum etiam utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus

et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique eſt geſtum.

II. Principio ejus anni cum de literis L. Marcii referretur, res geſtae magnificae ſenatui viſae: titulus honoris (quod imperio, non populi juſſu, non ex auctoritate Patrum dato, *Propraetor ſenatui*, ſcripſerat) magnam partem hominum offendebat. *Rem mali exempli eſſe, imperatores legi ab exercitibus: et ſollemne auſpicatorum comitiorum in caſtra et provincias, procul ab legibus magiſtratibusque, ad militarem temeritatem transferri.* et, cum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Reſcribi de frumento et veſtimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curae fore ſenatui.* adſcribi autem, *Propraetori L. Marcio*, non placuit: ne id ipſum, quod conſultationi reliquerant, pro praejudicato ferret. Dimiſſis equitibus, de nulla re prius conſules retulerunt, omniumque in unum ſententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis eſſe, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuiſſet. Ea res cum tribunis acta promulgataque eſt. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blaeſus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amiſſum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inſcientia exercitum in locum praecipitem perduxiſſe* dictitans: *neminem, praeter Cn. Fulvium, ante corrupiſſe omnibus vitiis legiones ſuas, quam proderet. itaque vere dici poſſe, prius eos periſſe, quam viderent hoſtem; nec ab Hannibale, ſed ab imperatore ſuo, victos eſſe. Neminem, cum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter Ti. Sempronium? Cum ei ſervorum exercitus datus eſſet, brevi effeciſſe disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet, praeſidio ſociis, hoſtibus terrori eſſent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano reſtituiſſe. Cn. Fulvium Quiri-*

tium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret: magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Sciriones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse; et eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, et tempore et loco aequo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicae, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse; suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum. tertio, testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, *fugae pavorisque initium a praetore ortum; ab eo deser-*

desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, cum tribunis bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis appellati, *collegae*, negarunt, *se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniae judicasset privato.* Tum Sempronius, *perduellionis se judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuae potiundae. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum praestaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam laetum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmae breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, praefixo ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est

 fieri,

ſieri, in campum, qui medius inter caſtra murumque erat, adverſus inſtructos Campanorum equites proceſſerunt, et, ubi ad conjectum teli ventum eſt, ſigno dato velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repente in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt. Quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum eſt: et in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana res fuit. Inſtitutum, ut velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

V. Cum in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Hannibalem diverſum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. vicit tamen reſpectus Capuae, in quam omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos; documento futurae, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. ſecuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occulta poſt Tifata montem imminentem Capuae conſedit. Adveniens cum caſtellum Galatiam, praeſidio vi pulſo, cepiſſet, in circumſedentes Capuam ſe vertit. praemiſſis ante nuntiis Capuam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus ſeſe effunderent, ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipſe adortus eſt; alia Campani omnes, pedites equiteſque, et cum iis Punicum praeſidium, cui Boſtar et Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali eſt oppoſitus. C. Nero propraetor cum equitibus ſextae legionis via, quae Sueſſulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtitit e regione

gione

gione Vulturni amnis. Proelium non ſolito modo clamore ac tumultu eſt coeptum, ſed, ad alium virorum, equorum, armorumque ſonum, diſpoſita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae ſilenti nocte cieri ſolet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Poeni, urgebant. legio ibi ſexta loco ceſſit: qua pulſa, cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervaſit: ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti ſpe ac periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an intercluderetur a ſuis. Quem pavorem legionis periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant. in ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, et minore conatu, quam condenſam aciem irrupiſſent, in caſtra irrupturos; aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, et ab ſuis interclUſos; et quae, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, ſi ſe utrinque in hoſtem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi haec imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati ſignum ademtum ſignifero in hoſtes infert; jacturum in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites, et partem capeſſant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honeſtabant; et ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſtesque. ceterum, poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulae conjectae, et prope tota in unum acies verſa: ſed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coëgit. Et, qui caſtris praeerant, L. Porcius Licinus et T. Popilius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipſo vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta eſſet foſſa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hoſtibus dedit.

 Ibi

Ibi per ſtragem jacentium elephantorum atrox edita caedes. Altera in parte caſtrorum jam impulſi erant Campani Punicumque praeſidium, et ſub ipſa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta, balliſtis ſcorpionibusque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat. et ſuppreſſit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii: cui, ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub laevo humero ſummum pectus gaeſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt caeſa: ceteri trepidi in urbem compulſi. Et Hannibal, poſtquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi, omiſſa oppugnatione, recipere ſigna, et convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui cani juſſit; ſatis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praeſidii eſſet, et ipſe Hannibal ſentiret. Caeſa eo die, qui hujus pugnae auctores ſunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: ſignaque Carthaginienſibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque pavoris, quam certaminis, fuiſſe: cum inopinato in caſtra Romana Numidae Hiſpanique cum elephantis irrupiſſent; elephanti, per media caſtra vadentes, ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent; fraudem quoque ſuper tumultum adjectam, immiſſis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae juberent conſulum verbis, quoniam amiſſa caſtra eſſent, pro ſe quemque militum in proximos montes fugere: ſed eam celeriter cognitam fraudem, oppreſſamque magna caede hoſtium: elephantos igni e caſtris exactos. Hoc ultimum (utcunque initum finitumque eſt) ante deditionem Capuae proelium fuit. Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campanos eſt, eo anno Seppius Leſius erat, loco obſcuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare oſtentum, cum reſpondiſſet haruſpex, ſummum quod eſſet im-

imperium Capuae, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam ſpem agnoſcentem, dixiſſe ferunt, *Nae tu perditas res Campanorum narras, ubi ſummus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, et ipſa in verum vertit. nam cum fame ferroque urgerentur, nec ſpes ulla ſupereſſet, iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detrectantibus; Leſius, querendo deſertam ac proditam a primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hoſtes elici amplius ad pugnam vidit, nec per caſtra eorum perrumpi ad Capuam poſſe, ne ſuos quoque commeatus intercluderent novi conſules, abscedere irrito incepto, et movere a Capua ſtatuit caſtra. Multa ſecum, quonam inde ire pergeret, volventi ſubiit animum impetus, caput ipſum belli Romam petendi: cujus rei ſemper cupitae praetermiſſam occaſionem poſt Cannenſem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipſe non diſſimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non eſſe deſperandum, aliquam partem urbis occupari poſſe: et, ſi Roma in discrimine eſſet, Capuam extemplo omiſſuros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, ſi diviſiſſent copias, utrumque infirmiorem factum aut ſibi, aut Campanis, bene gerendae rei fortunam daturos eſſe.* Una ea cura angebat, ne, ubi abſceſſiſſet, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, ſpecie transfugae caſtra Romana ingreſſus, altera parte Capuam clam pervadat. Literae autem erant adhortatione plenae. *Profectionem ſuam, quae ſalutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne deſponderent animos: tolerando paucos dies, totam ſoluturos obſidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehenſas ſubigi ad id, quod jam ante praeſidii cauſa fecerat, caſtellum juſſit. Quarum ubi tantam copiam eſſe, ut una nocte trajici poſſet exercitus, allatum eſt, cibariis decem dierum praeparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad urbis praesidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundae urbis cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, foederum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Falerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *Quid ad urbem praesidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendum opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere aegro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia, quaeque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, praesidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die praeter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus per Suessulam Allifanumque et Casina-

finatem agrum via Latina ducit. fub Calinum biduo ftativa habita et paffim populationes factae. Inde, praeter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi intercifum pontem a Fregellanis morandi itineris caufa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incenfis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiae, aegre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, fed circa viam, expofitis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuofius, quam allatum erat, curfus hominum, affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis folum domibus exaudiebatur; fed undique matronae, in publicum effufae, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus paffis aras verrentes, nixae genibus, fupinas manus ad coelum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hoftium eriperent: matresque Romanas et liberos parvos inviolatos fervarent. Senatus magiftratibus in foro praefto eft, fi quid confulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad fuas quisque officiorum partes: alii offerunt fe, fi quo ufus operae fit. praefidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem in monte etiam Albano atque arce Aefulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconfulem profectum cum exercitu a Capua affertur; cui ne minueretur imperium, fi in urbem veniffet, decernit fenatus, ut Q. Fulvio par cum confulibus imperium effet. Hannibal, infeftius perpopulato agro Fregellano propter intercifos pontes, per Frufinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tufculum petiit: nec receptus moenibus, infra Tufculum dextrorfus Gabios defcendit. inde in Pupiniam exercitu demiffo, octo millia paffuum ab Roma pofuit caftra. Quo propius hoftis accedebat, eo major caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque aetatum capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas Esquilias contendit. inde egreſſus, inter Esquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Conſules ſenatusque in caſtra venerunt. ibi de ſumma republica conſultatum. Placuit, conſules circa portas Collinam Esquilinamque ponere caſtra: C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeeſſe: et ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto opus eſſet. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia paſſuum ab urbe, caſtra admovit. ibi ſtativis poſitis, ipſe cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum eſt progreſſus; atque, unde proxime poterat, moenia ſitumque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otioſe facere, Flacco indignum viſum eſt. itaque immiſit equites, ſubmoverique atque in caſtra redigi hoſtium equitatum juſſit. Cum commiſſum proelium eſſet, conſules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media urbe transire Esquilias juſſerunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et ſepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidiſſent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, niſi caſtra Punica extra urbem fuiſſent, effuſura ſe omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant, vagosque in viis ſuos pro hoſtibus lapidibus telisque inceſſebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agreſtium turba pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat. Equeſtre proelium ſecundum fuit, ſummotique hoſtes ſunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, conſules, cenſoresve fuiſſent, cum imperio eſſe, donec receſſiſſet a muris hoſtis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte inſequenti, multi temere excitati tumultus ſunt, compreſſique.

XI.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus et aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romae emtorem, ut, extemplo vocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates aliqui accolae ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius, Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, et ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; praeterque oppidum Sulmonem in Marrucines transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. Tan-

Tantum id intereſt, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihilo ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit: et admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos ſe deſertosque, et ſpem Capuae retinendae deploratam apud Poenos eſſe. Acceſſit edictum proconſulis ex ſenatusconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transiſſet, ſine fraude eſſet.* Nec ulla facta eſt transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Ceterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem transibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas rempublicam deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterant. in magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, demſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus incluſi patriae occaſum cum ſuo exitio in dies exſpectabant. ſumma curae omnis in Boſtarem Hannonemque praefectos praeſidii Punici verſa erat, ſuo, non ſociorum, periculo ſollicitos. Hi, conſcriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus, *non Capuam ſolam traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoque et praeſidium in omnes cruciatus proditos,* incuſabant: *abiiſſe eum in Bruttios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanae abſtrahi ab Capua obſidenda potuiſſe. tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum eſſe. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et ſe et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Taren-*

Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam literae conscriptae Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre. id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse: literaeque prolatae; et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati virgis, manibusque praecisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui praebuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctór fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid vos*, inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quem-*

quemadmodum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite; ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ad gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. Sed omitto haec. vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud irae atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad moenia ipsa et ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, caeco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, Deûm delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt. tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, cum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium,

victoria

victoria insolenti submissos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanae subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus vestrûm ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulae instructae parataeque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima injiciant. Haec una via et honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo: et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrimantes suum patriaeque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletae cibis vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem cum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portae, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quae adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa

legio

legio una et duae alae, cum C. Fulvio legato. Is, cum omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad ſe conferenda curaſſet, cuſtodiis ad omnes portas diſpoſitis, ne quis exire aut emitti poſſet, praeſidium Punicum comprehendit, ſenatum Campanum ire in caſtra ad imperatores Romanos juſſit. quo cum veniſſent, extemplo his omnibus catenae injectae, juſſique ad quaeſtores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo ſeptuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. ſenatores quinque et viginti Cales in cuſtodiam, duodetriginta Teanum miſſi: quorum de ſententia maxime deſcitum ab Romanis conſtabat.

XV. De ſupplicio Campani ſenatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percontandi etiam aequum eſſe poteſtatem fieri Patribus, num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis municipiorum: et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum eſſe*, Fulvius dicere, *ut ſollicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi: et ſubjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam unquam penſi fuiſſet. itaque ſe eam quaeſtionem oppreſſurum exſtincturumque.* Ab hoc ſermone cum digreſſi eſſent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas ſuper tanta re ab Roma exſpectaturum; Fulvius, ne id ipſum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis ſocium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam praeſto eſſent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari juſſit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in cuſtodia haberet. Producti omnes, virgisque caeſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi cum in tribunali conſediſſet, productique Campani deligarentur

tur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et senatusconsultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis. et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, cum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literae lectae senatusque consultum, serum ad impediendam rem actam; quae summa ope appropetata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: et, cum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi*, *ut gloriari possis*, *multo fortiorem*, *quam ipse es*, *virum abs te occisum esse*. Cum Flaccus negaret, *profecto satis compotem mentis esse*: modo, *prohiberi etiam se*, *si id vellet*, *senatusconsulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria*, *propinquis amicisque amissis*, *cum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim*, *ne quid indigni paterentur*, *mihi ne mortis quidem copia eadem est*, *quae his civibus meis; petatur a virtute invisae hujus vitae vindicta*. atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, et quod ad supplicium attinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae, quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi*. Sub haec dicta, jussu proconsulis praeconem ita pronuntiasse: *Lictor*, *viro forti adde virgas*, *et in eum primum lege age*. Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. sed, quia adscriptum in

 sena-

ſenatusconſulto fuerit, *ſi ei videretur*, *integram rem ad ſenatum rejiceret*, interpretatum eſſe, quid magis e republica duceret, aeſtimationem ſibi permiſſam. Capuam a Calibus reditum eſt, Atellaque et Calatia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadverſum. Ita ad ſeptuaginta principes ſenatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per ſociorum Latini nomines urbes in cuſtodias dati, variis caſibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua conſultatio fuit, quibusdam delendam cenſentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. Ceterum praeſens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae ſatis conſtabat primum in Italia eſſe, urbs ſervata eſt, ut eſſet aliqua aratorum ſedes. urbi frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et inſtitorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe. ſine conſilio publico, ſine imperio multitudinem, nullius rei inter ſe ſociam, ad conſenſum inhabilem fore. praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis miſſuros. Ita ad Capuam res compoſitae, conſilio ab omni parte laudabili. ſevere et celeriter in maxime noxios animadverſum: multitudo civium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſaevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quaeſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies, incolumitate urbis nobiliſſimae opulentiſſimaeque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuiſſent: confeſſio expreſſa hoſti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus ſociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos eſſet.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, ſex millia peditum, et trecentos equites, quos ipſe legiſſet, et ſociûm Latini nominis

minis peditum numerum parem, et octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impolitum Nero in Hispaniam transportavit. Cum Tarraconem navibus venisset, expolitisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendae causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo et L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, cum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quae in rem essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumtae: et, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu: cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriae esse. Ne tum quidem suspecta fraus. cum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu ele-

 phan-

phantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romae senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiae jam major, quam Hispaniae, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet; diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Moesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Cum subito P. Cornelius, Publii, qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriae modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent, num

num favor plus valuiſſet, quam ratio; aetatis maxime poenitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex funeſtis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter ſepulcra patris patruique res gerendae eſſent, proficiſcentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta ſollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de aetate ſua imperioque mandato, et bello, quod gerundum eſſet, magno elatoque animo disſeruit, ut ardorem eum, qui reſederat, excitaret rurſus novaretque: et impleret homines certioris ſpei, quam quantam fides promiſſi humani, aut ratio ex fiducia rerum ſubjicere ſolet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, ſed arte quoque quadam ab juventa in oſtentationem earum compoſitus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas viſa ſpecies, aut velut divinitus mente monita, agens: ſive et ipſe capti quadam ſuperſtitione animi, ſive ut imperia conſiliaque, velut ſorte oraculi miſſa, ſine cunctatione exſequerentur. Ad hoc jam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem ſumſit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingreſſusque aedem conſideret, et plerumque ſolus in ſecreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam ſervabatur, ſeu conſulto, ſeu temere, vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit, ſtirpis eum divinae virum eſſe; retulitque famam, in Alexandro magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus perſaepe viſam prodigii ejus ſpeciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapſam. His miraculis nunquam ab ipſo eluſa fides eſt: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia aſſimulata, admirationis humanae in eo juvene exceſſerant modum: quibus freta tunc civitas, aetati haudquaquam maturae tantam molem rerum, tantumque imperium permiſit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quaeque a Puteolis cum C. Nerone

rone trajectae erant, decem millia militum et mille equites adduntur. et M. Junius Silanus propraetor adjutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum triginta navium claſſe (omnes autem quinqueremes erant) oſtiis Tiberinis profectus praeter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum, et deinde Pyrenei circumvectus promontorium, Emporiis urbe Graeca (oriundi et ipſi a Phocaea ſunt) copias expoſuit: inde ſequi navibus juſſis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium ſociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni ſe provincia effuderant) habuit. naves ibi ſubduci juſſit, remiſſis quatuor triremibus Maſſilienſium, quae officii cauſa ab domo proſecutae fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate tot caſuum dare coepit; ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingensque omnibus quae diceret, cum majeſtas ineſſet, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitatem ſociorum et hiberna exercitus adiit: collaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuiſſent: nec fructum ſecundarum rerum ſentire hoſtes paſſi, omni cis Iberum agro eos arcuiſſent, ſociosque cum fide tutati eſſent. Marcium ſecum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obſtaret gloriae ſuae. Succeſſit inde Neroni Silanus, et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem conceſſit. Nihilo minor fama apud hoſtes Scipionis erat, quam apud cives ſociosque, et divinatio quaedam futuri; quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diverſi conceſſerant: Hasdrubal Gisgonis usque ad Oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime ſupra Caſtulonenſem ſaltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Aeſtatis ejus extremo, quo capta eſt Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica claſſis, ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus praeſidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauſerat quidem omnes

ad

ad arcem a mari aditus; ſed aſſidendo diutius arctiorem annonam ſociis, quam hoſti, faciebat. non enim tantum ſubvehi oppidanis per pacta litora apertosque portus praeſidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti claſſis ipſa turba navali mixta ex omni genere hominum abſumebat: ut arcis praeſidium etiam ſine invecto (quia pauci erant) ex ante praeparato ſustentari poſſet; Tarentinis claſſique ne invectum quidem ſufficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, claſſis dimiſſa eſt. annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo praeſidio, ſubvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem aeſtatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem veniſſet, a C. Calpurnio praetore ſenatus ei ad aedem Bellonae datus eſt. ibi cum de rebus a ſe geſtis diſſeruiſſet, queſtus leniter non ſuam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuiſſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Cum multis verbis actum eſſet, utrum minus conveniret, cujus nomine abſentis, ob res proſpere ductu ejus geſtas, ſupplicatio decreta foret, et Diis immortalibus habitus honos, ei praeſenti negare triumphum: an, quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, (quod, niſi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quaſi debellato triumphare, cum exercitus, teſtis meriti atque immeriti triumphi, abeſſet; medium viſum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium eſſet. Pridie, quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam prae ſe praedam in urbem intulit. Cum ſimulacro captarum Syracuſarum, catapultae balliſtaeque, et alia omnia inſtrumenta belli lata, et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aeriſque fabrefacti vis, alia ſupellex, pretioſaque veſtis, et multa nobilia ſigna, quibus inter primas Graeciae urbes Syracuſae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit ſpectaculum cum coronis aureis praecedentes Soſis Syracuſanus, et Mericus Hiſpanus: quorum altero duce nocturno Syra-

cuſas introitum erat; alter Naſum, quodque ibi praeſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, et quingena jugera agri. Sosidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet, et aedes Syracuſis, cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinae deſciverunt terrae. ſecutae defectionem earum Hybla et Macella ſunt, et ignobiliores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, vagi per totam Siciliam, ſociorum populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magisque eis auctor ad ſeditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos, nunc conſolando, nunc caſtigando, ſedavit, et civitates omnes, quae defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex ſenatusconſulto attribuit.

XXII. Conſules, cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Poenis et Hannibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino ſucceſſit. Fulvius, Romam comitiorum cauſa arceſſitus, cum comitia conſulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui praeſens erat, gratulandi cauſa cum turba coiret, nec dubius eſſet conſenſus populi, magna circumfuſus turba ad tribunal conſulis venit, petitque, ut pauca ſua verba audiret, centuriamque, quae tuliſſet ſuffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exſpectatione, quidnam poſtulaturus eſſet, oculorum valetudinem excuſavit.

Impu-

Impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet; et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicae. Vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope moenia Romana. Post haec cum centuria frequens succlamasset, *nihil se mutare sententiae, eosdemque consules dicturos esse;* tum Torquatus, *Neque ego vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia, et hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu colloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiae senioribus, datum secreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Valerium Laevinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domitâ, et M. Valerium absentes consules dixerunt. auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Laetorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comi-

comitiis perfectis nuntiaretur; T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. in aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nuntiatum est, murum portasque de coelo tactas: et in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum Manii Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus: in locum Manii Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. Ubi cum Syracusas Capuamque captam, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adjecissetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Aetolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves accolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant.*

beant. Et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum. Haec, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorymachus, princeps Aetolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. Igitur conscriptae conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiae Elei, Lacedaemoniique, et Attalus, et Pleuratus, et Scerdilaedus essent.* (Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque, et muri cum agris, Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent; foederi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item si populus Romanus foedere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset.* Haec convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Morae causa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum (parva insula est propinqua Aetoliae: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam praeter arcem vi cepit) et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti allata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in

in Graeciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum, et Bottiaeam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine praesidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Maedicae, oppugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Adversus quod Acarnanum gens et viribus impar, et jam Oeniadas Nasumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM AETOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT. Per haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere

Philip-

Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicae: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde; cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Laevinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata promontorio, cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari coepta est. Gravior a mari oppugnatio erat; quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit. Literae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum, diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, cum Idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo causa, habuit: professus, *nihil se, absente collega, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romae crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent. eundem literis falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit;

ac

ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et prope quotannis exercitus caesos* querebantur; *et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae appellantur, arsere. Comprehensa postea privata aedificia; neque enim tum basilicae erant: comprehensae lautumiae, forumque piscatorium, et atrium regium. Aedes Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos et quinque praeterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, et viginti millia aeris. Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua mise-

miſericordia tandem flecti poſſent, ne ſe ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri ſinerent. Flaccus, *ſibi privatam ſimultatem cum Campanis*, negare, *ullam eſſe: publicas inimicitias et hoſtiles eſſe, et futuras, quoad eo animo eſſe erga populum Romanum ſciret. nullam enim in terris gentem eſſe, nullum infeſtiorem populum nomini Romano. Ideo ſe moenibus incluſos tenere eos: quia, ſi qui evaſiſſent aliqua, velut feras beſtias per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcunque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugiſſe, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in ſemiuſto foro conſulem veſtigia ſceleris Campanorum. Veſtae aedem petitam, et aeternos ignes, et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime cenſere tutum eſſe, Campanis poteſtatem intrandi Romana moenia fieri.* Laevinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab ſenatu reſponſum accepiſſent, Capuam redituros, ſequi ſe Romam juſſit. Hac circumfuſus multitudine, ſimul Siculis obviam egreſſis Aetolisque Romam praeivit, clariſſimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accuſatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo conſules ad ſenatum retulere.

XXVIII. Ibi Laevinus, quo ſtatu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique eſſent, quasque ibi res ipſe egiſſet terra marique, expoſuit. *Philippum, inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab ſe compulſum, ad intima penitus regni abiſſe, legionemque inde deduci poſſe. claſſem ſatis eſſe ad arcendum Italia regem.* Haec de ſe deque provincia, cui praefuerat. Conſulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri conſulum Italia bellumque cum Hannibale provincia eſſet: alter claſſem, cui T. Otacilius praefuiſſet, Siciliamque provinciam cum L. Cincio praetore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque eſſent. eae quatuor erant legiones. urbanae duae ſuperioris anni in Etruriam: duae, quibus Sulpicius conſul praefuiſſet, in Galliam mitterentur. Galliae et

et legionibus praeesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, praefecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post praeturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum. tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus, omnem exercitum, praeter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno praefuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanae legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Laevino evenit. Quae sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam velut*

dedi

dedi noxae inimico. Hae Siculorum querelae, domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque ſermonibus, quos partim miſericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in ſenatum etiam pervenerunt. Poſtulatum a conſulibus eſt, ut de permutandis provinciis ſenatum conſulerent. Marcellus, *ſi jam auditi ab ſenatu Siculi eſſent, aliam forſitan futuram fuiſſe ſententiam ſuam*, dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere poſſet, quo minus de eo libere querantur, in cujus poteſtate mox futuri ſint; ſi collegae nihil interſit, mutare ſe provinciam paratum eſſe. deprecari ſenatus praejudicium. nam, cum extra ſortem collegae optionem dari provinciae iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam eſſe, ſortem ſuam ad eum transferri?* Ita ſenatus, cum, quid placeret, magis oſtendiſſet, quam decreſſet, dimittitur. inter ipſos conſules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta eſt: ut, ex quo primus adverſae pugnae gloriam ceperat, in ejus laudem poſtremus Romanorum imperatorum, proſperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in ſenatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac poſtea Hippocratem et Epicyden tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, inviſos fuiſſe ſibi. ob eam cauſam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico conſilio interfectum; et in Epicydis Hippocratisque caedem ſeptuaginta nobiliſſimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora deſtitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracuſas non admoviſſet, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitaſſe, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire, pollicerique, ſe urbem, cum vellet, ei tradituros. ſed eum primo vi capere maluiſſe. dein, cum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum aera-*

rium Sosim, et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse: quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus; si portas Marcello Syracusani publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent; si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe praeter moenia et tecta exhausta urbis, et refracta ac spoliata Deûm delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quae compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos cum excedere ex templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Laevinus jussisset, *Maneant immo*, inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duae captae hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant.*

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeo majestatis*, inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Graecis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se*

mihi

mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicae nostrae velit, aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: et, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quae captis acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victosque justius, quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quae autem singulis victor aut ademi, aut dedi; cum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, nae magis reipublicae interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi cum diu de sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe ejus sententiae T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse,* censerent, *hostibus et Syracusanorum et populi Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri; non fessam miseranda servitute bello affligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis, multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta or-*

 nata-

nataque respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam, in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? Haec taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli: *Quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in reliquum curae senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Laevino, quod sine jactura reipublicae fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* post haec consul clementer appellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum poenarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos.* Submotis deinde e templo, paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; inter-

interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, cum quaereretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitantem, et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae dicendae jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in haec verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quaeque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit: *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui assidetis, id volumus jubemusque.*

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, *Oppiae Cluviaeque primum bona ac libertatem restituit. si qua alia praemia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quae non operae pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campano-

panorum ſummam etiam cenſus diſtinxerunt, publicanda necne bona eſſent; *pecua captiva, praeter equos, et mancipia, praeter puberes virilis ſexus, et omnia, quae ſolo non continerentur, reſtituenda*, cenſuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipſi aut parentes eorum, apud hoſtes eſſent, liberos eſſe*, juſſerunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis eſſet: neve quis eorum, qui Capuae fuiſſent, dum portae clauſae eſſent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam verſus; qui ad Romanos transiſſent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos*, cenſuerunt. *ne quis eorum propius mare quindecim millibus paſſuum agrum aedificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti eſſent, ne ipſi poſterive eorum uspiam pararent haberentve, niſi in Vejente, aut Sutrino, Nepeſinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus eſſet. Senatorum omnium, quique magiſtratus Capuae, Atellae, Calatiae geſſiſſent, bona venire Capuae*, juſſerunt; *libera corpora, quae venundari placuerat, Romam mitti, ac Romae venire. Signa, ſtatuas aeneas, quae capta de hoſtibus dicerentur, quae eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob haec decreta moeſtiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiſerunt. nec jam Q. Fulvii ſaevitiam in ſeſe, ſed iniquitatem Deûm atque exſecrabilem fortunam ſuam incuſabant.

XXXV. Dimiſſis Siculis Campaniſque, delectus habitus. ſcripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi coeptum. in quam rem cum neque hominum ſatis, nec, ex qua pararentur, ſtipendiumque acciperent, pecuniae quidquam ea tempeſtate in publico eſſet, edixerunt conſules, ut privati ex cenſu ordinibusque, ſicut antea, remiges darent cum ſtipendio cibariiſque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum,

tanta indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse. per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, praeter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quae reliqua essent, saevirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam superesse.* Haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi cum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu aequum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiae litora esse?*

XXXVI. Cum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Laevinus consul, *Magistratus senatui, et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa gravis est, cum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, aes signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, et conjugi, et libe-*

ris, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve ſunt, ſingulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut ſalinum patellamque Deorum cauſa habere poſſint. ceteri ſenatores libram argenti tantum, aeris ſignati quina millia in ſingulos patres familiae relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, aes ſignatum, ad triumviros menſarios extemplo deferamus, nullo ante ſenatusconſulto facto: ut voluntaria collatio, et certamen adjuvandae reipublicae excitet ad aemulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam viam, multa inter nos collocuti, conſules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis et privatas res facile ſalvas praeſtat. publica prodendo, tua nequidquam ſerves. In haec tanto animo conſenſum eſt, ut gratiae ultro conſulibus agerentur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quisque aurum, argentum et aes in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe; ut nec triumviri accipiundo, nec ſcribae referundo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus: equeſtris ordinis, plebes. Ita ſine edicto, ſine coërcitione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, conſules in provincias profecti ſunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romanique pariter variis caſibus immixtis magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adverſae res, hinc proſperae in Sicilia, luctum et laetitiam miſcuerant: et in Italia, cum Tarentum amiſſum damno et dolori, tum arx cum praeſidio retenta praeter ſpem gaudio fuit: et terrorem ſubitum pavoremque urbis Romae obſeſſae et oppugnatae Capua poſt dies paucos capta in laetitiam vertit. Transmarinae quoque res quadam vice penſatae. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus; Aetoli novi adſciti ſocii, Attalusque Aſiae rex, jam velut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam et Tarentum captum

ptum aequabant: et, ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti: pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque caesis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis praebebant. Ita aequante fortuna, suspensa omnia utrinque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiae populorum animos averterat: quos neque omnes tenere praesidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec, deductis praesidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id foedum consilium, cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius et Blattius: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal cum pro tribunali quaedam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator et reus; Blattius de proditione Dasium appellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifesta re, exclamat, *sub ocu-*

lis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *aemulationem profecto atque odium esse: et id crimen afferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit.* Ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quingenti autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat; tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde unquam Poenus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium, quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto praetervehererentur oram Italiae, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Praeerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem impigre saepe gerenti tres additae quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Velia, et a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub

idem

idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hoſtes in conſpectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen ſatis temporis eſſet. Raro alias tantis animis juſtae concurrerunt claſſes: quippe cum in majoris discrimen rei, quam ipſae erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis poſt centeſimum prope annum, arcem etiam liberarent; ſpe commeatus quoque hoſtibus, ſi navali proelio poſſeſſionem maris ademiſſent, interclufuros: Romani, ut, retenta poſſeſſione arcis, oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto, Tarentum amiſſum. Itaque ex utraque parte ſigno dato cum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conſerebant ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantum, ſed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Prorae inter ſe junctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto ſtipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedeſtris acies urgebant: perviaeque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit: ille atque praeceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem impigre transgreſſus, cum ſummoviſſet hoſtes, et pora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hoſtium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut praetoriam navem captam videre: fugientesque paſſim, aliae in alto merſae, aliae in terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quae cum commeatu ſequebantur, perpaucae in poteſtatem hoſtium venere: aliae, ad incertos ventos hinc atque

que illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae ſunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res geſta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa, cum in agris paſſim vagarentur; Livius, qui arci praeſidioque Romano praeerat, intentus in omnes occaſiones gerendae rei, C. Perſium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. qui, vage effuſos per agros palatosque adortus, cum diu paſſim cecidiſſet, paucos ex multis, trepida fuga incidentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti ſpes, quae in oculis fuerat, utrosque fruſtrata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus conſul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, veteribus novisque ſociis exſpectatus, cum veniſſet, primum ac potiſſimum omnium ratus, Syracuſis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginienſium valido praeſidio) duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginienſium, ſed omnem in Mutine Numidisque ſpem repoſitam habebant. Per totam Siciliam vagus praedas agebat ex ſociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Haec ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famae officiebat, poſtremo in invidiam vertit; ut ne bene geſtae quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis laetae eſſent. propter quae poſtremo praefecturam ejus filio ſuo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriae tulit, confeſtimque ad Laevinum occultos nuntios miſit de tradendo Agrigento. Per quos ut eſt facta fides, compoſitusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae cum occupaſſent, pulſis inde cuſtodibus, aut caeſis, Romanos ad id ipſum miſſos in urbem acceperunt. Et cum agmine jam in media urbis

bis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac fecessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam; per aversam portam emissus, assumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tanto quidem certamine, cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit: ceteros praedamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatum principibus cum pro cujusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique; et cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire cum jussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo cum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciae possessionem, integram et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed cum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitu hostes, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrûm majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea, videatur. Adversae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiae, Siciliae majoris partis, Sardiniae. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et moenia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In*

hac

hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. et hae secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliae super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (aequentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii immortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque foeda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos afflixit. nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stir-

ſtirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis ſaepe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noſcitatis in me patris patruique ſimilitudinem oris vultusque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum expreſſam ad effigiem vobis reddam, ut revixiſſe, aut renatum ſibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione accenſis militum animis, relicto ad praeſidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam ſuadentibus, ut, quoniam in tres tam diverſas regiones diſceſſiſſent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum eſſe ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par eſſet unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare ſtatuit, urbem cum ipſam opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obſides erant) ſitam praeterea cum opportune ad trajiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplum quantaevis claſſi, et neſcio an unum in Hispaniae ora, qua noſtro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, ſciebat; praeter C. Laelium. Is, claſſe circumiſſus, ita moderari curſum navium juſſus erat, ut eodem tempore exercitus oſtenderetur, et claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum eſt ſimul terra marique. caſtra ab regione urbis, qua in ſeptentrionem verſa eſt, poſita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum ſita Carthago ſic eſt: Sinus eſt maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppoſitus, et quingentos paſſus introrſus retractus, paululo plus paſſuum in latitudinem patens. hujus in oſtio ſinus parva inſula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, praeterquam Africo, tutum facit. ab intimo ſinu peninſula excurrit, tumulus is ipſe, in quo condita urbs eſt, ab ortu ſolis et a meridie cincta mari: ab occaſu ſtagnum claudit, paulum et ad ſeptentrio-

trionem fusum, incertae altitudinis, utcunque exaestuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quae munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, cum monuisset praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari: regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundae cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: *Ad urbem unam oppugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis apparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hin rectus in Africam cursus est: haec una inter Pyrenaeum et Gades statio: hinc omni Hispaniae imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus.* Cumque omnes una

 voce,

voce, *hoc faciendum*, ſucclamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contra Mago Poenorum dux, cum terra marique inſtrui oppugnationem videret, et ipſe copias ita diſponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua caſtra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem inſedit: quingentos tumulo urbis in orientem verſo imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo ſubita vocaſſet res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani, duce ipſo praecipiente, parumper ceſſere, ut propiores ſubſidiis in certamine ipſo ſubmittendis eſſent. Et primo haud impari ſtetere acie: ſubſidia deinde, identidem ſubmiſſa e caſtris, non averterunt ſolum in fugam hoſtes, ſed adeo effuſis inſtiterunt, ut, niſi receptui ceciniſſet, permixti fugientibus irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio major, quam tota urbe fuit. multae ſtationes pavore atque fuga deſertae ſunt, relictique muri; cum, qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi egreſſus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defenſoribus moenia eſſe; omnes e caſtris excitos ire ad oppugnandam urbem, et ferre ſcalas jubet. ipſe, trium prae ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem ſuccedit, hortatur, imperat, quae in rem ſunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviae cujusque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari alluitur, pars urbis oppugnari coepta eſt. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. dum applicant, dum partim exponunt ſcalas militesque, dum, qua cuique proximum eſt, in terram evadere properant, ipſa feſtinatione et certamine alii alios impediunt.

XLV.

XLV. Inter haec repleverat jam Poenus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud aeque, quam moenia ipsa sese, defendebant. rarae enim scalae altitudini aequari poterant: et, quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam, stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse. opera et difficilia esse, et tempus datura ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, aestum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eae siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo aestus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, et stagno auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad moenia.

XLVI. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum moenium impediebantur, sed quod euntes ad ancipites utrinque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum ascensus inde fuit.

fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni praeſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio aut cuſtodia oppoſita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuere, ſed etiam oculi auresque pugnantium ſpectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, et utrinque ancipitem hoſtem habebant. tunc, turbatis deſenſoribus metu, et moenia capta, et porta intus foriſque pariter refringi coepta: et mox caedendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo et muros transſcendebat; ſed hi paſſim ad caedem oppidanorum verſi. illa, quae portam ingreſſa erat, juſta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum proceſſit. Inde cum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum praeſidio, alios in arcem, in quam et ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipſe ad arcem ducit. et tumulus primo impetu eſt captus, et Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe, ſe arcemque et praeſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, caedes tota urbe paſſim factae; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, ſigno dato, caedibus finis factus. ad praedam victores verſi, quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile ſecus ad decem millia capta. inde, qui cives Novae Carthaginis erant, dimiſit: urbemque et ſua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi Romani edixit, cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli eniſe operam navaſſent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum re-

remigum dedit. et auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem Hiſpanorum obſides erant: quorum perinde, ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli; catapultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta et una: balliſtae majores viginti tres, minores quinquaginta duae: ſcorpionum majorum minorumque, et armorum telorumque, ingens numerus: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae ſeptuaginta ſex, libras ferme omnes pondo: argenti facti ſignatique decem et octo millia et trecenta pondo: vaſorum argenteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaeſtori appenſa annumerataque ſunt. tritici quadraginta millia modiûm, hordei ducenta ſeptuaginta. Naves onerariae ſexaginta tres in portu expugnatae captaeque: quaedam cum ſuis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, et linteis, et ſparto, et navali alia materia ad claſſem aedificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipſa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit: feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicaſſent, et capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die, militibus navalibusque ſociis convocatis, primum Diis immortalibus laudesque et grates egit, qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimae omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis paene Africae atque Hiſpaniae opes: ut neque hoſtibus quidquam relinqueretur, et ſibi ac ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hoſtium, non altitudo moenium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus transſcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus ejus eſſe, qui primus mu-

murum aſcendiſſet; profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono. Duo profeſſi ſunt: Q. Trebellius centurio legionis quartae, et Sex. Digitius ſocius navalis. nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. Sociis C. Laelius praefectus claſſis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope ſeditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum ſe daturum pronuntiaſſet, qui cognita cauſa teſtibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transſcendiſſet; C. Laelio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores conſidere, et cauſam cognoſcere juſſit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam advocati, quam moderatores ſtudiorum fuerant; C. Laelius, relicto conſilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem ſine modo ac modeſtia agi: ac prope eſſe, ut manus inter ſe conferant. Ceterum, etiamſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quae velint, quam quae ſciant, vera eſſe, et obſtringere perjurio non ſe ſolum ſuumque caput, ſed ſigna militaria, et aquilas, ſacramentique religionem. Haec ſe ad eum de ſententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, collaudato Laelio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, *Se ſatis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum eſcendiſſe: ſeque eos ambos, virtutis cauſa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit. ante omnes C. Laelium praefectum claſſis et omni genere laudis ſibimet ipſe aequavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obſides civitatum Hiſpaniae vocari juſſit: quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere, quippe cum alibi trecentos ferme, alibi ſeptingentos viginti quinque fuiſſe inveniam. Aeque et alia inter auctores diſcrepant. Praeſidium Punicum alius decem, alius ſeptem, alius haud plus quam duûm millium fuiſſe

fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium praefuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactae pecuniae, convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cujusque populi essent: et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. cum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret: tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit. *quid enim huic fortunae non satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriae muliebris sum) stimulat.* Aetate et forma florentes circa erant Indibilis filiae, aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meae populique Romani disciplinae causa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis.* Spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus vere-

recunde, ac modeſte, quam hoſpitum conjuges ac matres, juſſit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percontatus patriam parentesque, inter cetera accepit, deſponſam eam principi Celtiberorum adoleſcenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus ſponſoque ab domo accitis, cum interim audiret, deperire eum ſponſae amore, ubi primum venit, accuratiore eum ſermone, quam parentes, alloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem appello, quo minor ſit inter nos hujus ſermonis verecundia. Ego, cum ſponſa tua capta a militibus noſtris ad me ducta eſſet, audiremque, eam tibi cordi eſſe, et forma faceret fidem, quia ipſe, ſi frui liceret ludo aetatis, (praeſertim recto et legitimo amore) et non reſpublica animum noſtrum occupaſſet, veniam mihi dari ſponſam impenſius amanti vellem: tuo, cujus poſſum, amori faveo. Fuit ſponſa tua apud me eadem, qua apud ſoceros tuos parentesque ſuos, verecundia: ſervata tibi eſt, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum poſſet. Hanc mercedem unam pro eo munere paciſcor: amicus populo Romano ſis. et, ſi me virum bonum credis eſſe, quales patrem patruumque meum jam ante hae gentes norant, ſcias multos noſtri ſimiles in civitate Romana eſſe; nec ullum in terris populum hodie dici poſſe, quem minus tibi hoſtem tuisque eſſe velis, aut amicum malis.* Adoleſcens, ſimul pudore et gaudio perfuſus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro ſe referendam, quoniam ſibi nequaquam ſatis facultatis, pro ſuo animo atque illius erga ſe merito, eſſet. Parentes inde cognatique virginis appellati. qui, quoniam gratis ſibi redderetur virgo, ad quam redimendam ſatis magnum attuliſſent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab ſe donum acciperet, coeperunt: haud minorem ejus rei apud ſe gratiam futuram eſſe, affirmantes, quam redditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum ſe pollicitus, poni ante pedes juſſit: vocatoque ad ſe Allucio, *Super dotem*, inquit,

quit, *quam accepturus a ſocero es, haec tibi a me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac ſibi habere juſſit. His laetus donis honoribusque dimiſſus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: *Veniſſe Diis ſimillimum juvenem, vincentem omnia, cum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum ſecum Laelium, dum captivos obſidesque et praedam ex conſilio ejus disponeret, ſatis omnibus compoſitis, data quinquereme, captivisque, Magone et quindecim fere ſenatoribus, qui ſimul cum eo capti erant, in navem impoſitis, nuntium victoriae Romam mittit. ipſe paucos dies, quibus morari Carthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribusque copiis abſumſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt: ſecundo die arma curare et tergere ante tentoria juſſit: tertio die rudibus inter ſe in modum juſtae pugnae concurrerunt, praepilatisque miſſilibus jaculati ſunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decurſum eſt. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati ſunt, ſervarunt. Remigium claſſicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnae experiebantur. Haec extra urbem terra marique corpora ſimul animosque ad bellum acuebant. urbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis. dux cuncta pari cura obibat. nunc in claſſe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adſpiciendis tempus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, qua quaſſi erant, muris, dispoſitisque praeſidiis ad cuſtodiam urbis, Tarraconem eſt profectus, a multis legationibus protinus in via aditus; quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque ſociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciae

convenerunt. Carthaginienſium duces primo ex induſtria famam captae Carthaginis compreſſerunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hiſpaniae interceptam. cujus rei tam parvae praemio elatum inſolentem juvenem, immodico gaudio ſpeciem magnae victoriae impoſuiſſe. At, ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet; occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam.* Haec in vulgus jactabant, haudquaquam ipſi ignari, quantum ſibi ad omnia virium, Carthagine amiſſa, deceſſiſſet.

EPITOME LIBRI XXVII.

Cn. Fulvius proconſul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caeſus eſt. Meliore eventu a Claudio Marcello conſule adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt. inde Hannibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt, et ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret. priore pugna Hannibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater conſul Tarentinos per proditionem recepit. In Hiſpania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Maſiniſſam cum donis dimiſit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Criſpinus conſules, ſpeculandi cauſa progreſſi e caſtris, inſidiis ab Hannibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore adverſus Philippum et Achaeos geſtas continet. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum et octo, ex quo numero apparuit, quantum hominum tot procliorum adverſa fortuna populo Romano abſtuliſſet. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transſcenderat Alpes, ut ſe Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta

ſex

fex caefus eſt, M. Livii conſulis ductu, ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis, qui, cum Hannibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

LIBER XXVII.

Hic ſtatus rerum Hiſpaniae erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praeſidii cauſa relicta erant, oppreſſa. Praeda (et aliquantum ejus fuit) militi conceſſa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiendae Herdoneae, quae poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec praeſidiis firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labâre iis adverſus Poenum fidem ſenſerat, poſtquam, Salapia amiſſa, exceſſiſſe his locis in Bruttios Hannibalem auditum eſt. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, ſimul curam ſociae retinendae urbis, et ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hoſti objiceret, acie inſtructa acceſſit. Par audacia Romanus, conſilio et viribus impar, copiis raptim eductis, conflixit. quinta legio et ſiniſtra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, ſigno equitibus dato, ut, cum pedeſtres acies occupaſſent praeſenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars caſtra hoſtium, pars terga trepidantium invaderent, ipſe in Fulvii ſimilitudinem nominis, quod Cn. Fulvium praetorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, ſimilem eventum pugnae ſore affirmabat. Neque ea ſpes vana fuit. nam, cum cominus acie et peditum certamine multi cecidiſſent Romanorum, ſtarent tamen ordines

nes ſignaque, equeſtris a tergo tumultus, ſimul a caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem, quae, in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt: quintam deinde atque eos, qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio caeſi: ubi et ipſe Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum ſociorumque quot caeſa in proelio millia ſint, quis pro certo affirmet? cum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam ſeptem, inveniam. Caſtris praedaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt. Romani, qui ex tanta clade evaſerant, diverſis itineribus ſemermes ad Marcellum conſulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad ſenatum de duce et exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. *ceterum, eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudiſſet, ire adverſus eum, brevem illi laetitiam, qua exſultet, facturum.* Et Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito, tum timor in futurum erat. Conſul, ex Samnio in Lucanos transgreſſus, ad Numiſtronem in conſpectu Hannibalis loco plano, cum Poenus collem teneret, poſuit caſtra. Addidit et aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſaeque pugnando primae acies eſſent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hiſpani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commiſſo jam certamine in proelium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primae legioni tertia, dexterae alae ſiniſtra ſubiit, et apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox proelium ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibusque: ſed nox incerta victoria diremit pugnan-

pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in multum diei ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per otium legere, et congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Hannibal ſilentio movit caſtra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hoſtium aperuit, ſauciis cum praeſidio modico Numiſtrone relictis, praepoſitoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, veſtigiis inſtitit ſequi. Ad Venuſiam adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot cúm ab ſtationibus procurſaretur, mixta equitum peditumque tumultuoſa magis proelia, quam magna, et ferme omnia Romanis ſecunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus ſine ullo memorando certamine; cum Hannibal nocte ſigna moveret, locum inſidiis quaerens; Marcellus, niſi certa luce, et explorato ante, non ſequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deeſſet materia in Campanos ſaeviendi, novum in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus. Milites aedificiis emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, ſimul metuens, ne ſuum quoque exercitum, ſicut Hannibalis, nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque ſibimet ipſos tecta militariter coëgerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, ſtramento intecta omnia, velut de induſtria, alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, centum ſeptuaginta Campani, principibus fratribus Bloſiis, conjuraverunt. indicio ejus rei ex familia Bloſiorum facto, portis repente juſſu proconſulis clauſis, cum ad arma ſigno dato milites concurriſſent; comprehenſi omnes, qui in noxa erant, et, quaeſtione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, et aeris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non eſſe, Acerris ex parte incenſis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad ſenatum miſit. Acerranis permiſſum, ut aedificarent, quae incenſa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare juſſis) traducti. Inter mul-

multas magnasque res, quae nunc secundae, nunc adversae, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in praesidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam aestas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed literae Marcelli, negantis e republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literae jussu senatus ab L. Manlio praetore urbis missae, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quae causa Patribus eum potius, quam collegam revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano*, affirmabant, *esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. Dona tulere, togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus et alios Africae regulos jussi adire, iis quoque quae darentur, portata, togae praetextae, et terna pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea: reginae, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt

ſunt prodigia; Tuſculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis aedis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniae terram ante portam ictam, diem ac noctem ſine ullo ignis alimento arſiſſe: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianae nidos in arboribus reliquiſſe: Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitudinis mirae, laſcivientium piſcium modo exſultaſſe: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniae, quatuor ſigna ſanguine multo diem ac noctem ſudaſſe. Haec prodigia hoſtiis majoribus procurata decreto pontificum: et ſupplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum in Capenate agro, ad Feroniae lucum, indicta.

V. M. Valerius conſul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Meſſalla praefecto claſſis cum parte navium in Africam praedatum ſimul ſpeculatumque, quae populus Carthaginienſis ageret pararetque, miſſo, ipſe decem navibus Romam profectus cum proſpere perveniſſet, ſenatum extemplo habuit. ibi de ſuis rebus geſtis commemoravit. *Cum annos prope ſexaginta in Sicilia terra marique ſaepe magnis cladibus bellatum eſſet, ſe eam provinciam confeciſſe. neminem Carthaginienſem in Sicilia eſſe: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non eſſe: omnes in urbes, in agros ſuos reductos, arare, ſerere: deſertam recoli tandem terram, frugiferam ipſis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidiſſimum annonae ſubſidium.* Exin Mutine, et ſi quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in ſenatum introductis, honores omnibus, ad exſolvendam fidem a conſule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Meſſalla quinquaginta navibus cum ante lucem ad Africam acceſſiſſet, improviſo in agrum Uticenſem exſcenſionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam tranſmiſit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lily-

baeum revectus. Ex captivis, quaeſtione habita, haec comperta, conſulique Laevino omnia ordine perſcripta, ut ſciret, quo in ſtatu res Africae eſſent. *Quinque millia Numidarum cum Maſiniſſa, Galae filio, acerrimo juvene, Carthagine eſſe; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hiſpaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgreſſus, conjungeret ſe Hannibali. in eo poſitam victoriam credere Carthaginienſes. Claſſem praeterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque ſe credere brevi trajecturam.* Haec recitata a conſule ita movere ſenatum, ut non exſpectanda comitia conſuli cenſerent, ſed dictatorem comitiorum habendorum cauſa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod conſul in Sicilia ſe M. Valerium Meſallam, qui tum claſſi praeeſſet, dictatorem dicturum eſſe ajebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici poſſe. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re conſuleret, ita decrevit ſenatus, *Ut conſul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus juſſiſſet, diceret dictatorem. Si conſul noluiſſet, praetor populum rogaret: ſi ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Cum conſul ſe populum rogaturum negaſſet, quod ſuae poteſtatis eſſet, praetoremque vetuiſſet rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque ſcivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. ſed, quo die id plebis concilium futurum erat, conſul clam nocte in Siciliam abiit; deſtitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertae ab collega reipublicae ſubveniret, diceretque, quem populus juſſiſſet, dictatorem. Ita a M. Claudio conſule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiſcito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Craſſus pontifex maximus magiſter equitum dictus.

VI. Dictator poſtquam Romam venit, Cn. Sempronium Blaeſum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etru-

Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii praetoris; quem, ut Capuae exercituique suo praeesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse*, ajebant; *et multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset.* His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicae visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculejus. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo aestatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum praefecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum

praeda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot ſuffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Craſſi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Craſſi. Decemvir item ſacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi, Ti. Sempronis Ti. F. Longus ſuffectus. M. Marcius rex ſacrorum mortuus eſt, et M. Aemilius Papus maximus curio. neque in eorum locum ſacerdotes eo anno ſuffecti. Et cenſores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Craſſum, maximum pontificem. Craſſus Licinius nec conſul, nec praetor ante fuerat, quam cenſor eſt factus. ex aedilitate gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neque ſenatum legerunt, nec quidquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturii. inde et Licinius cenſura ſe abdicavit. Aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Aediles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento ſigna aenea ad Cereris dedere: et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici apparatus fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et triceſimo, quam ab Tarracone profectus erat, C. Laelius legatus Scipionis Romam venit: isque, cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die, receptasque aliquot urbes, quae defeciſſent, novasque in ſocietatem adſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quae in literis fuerant M. Valerii Meſſallae. Maxime movit Patres Hasdrubalis tranſitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis ſubſiſtentem. Productus et in concionem Laelius eadem ediſſeruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Laelium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam juſſit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud neſcius, quosdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderint: quod mihi minus ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo

in Hispania consumsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Praetores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet; Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decretae. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: cumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex praetoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugae, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculejo eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussae: cetera classe praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemilii ſacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem eſſe, quia nemo ante eum, niſi ex Patribus, id ſacerdotium habuiſſet. Tribuni appellati ad ſenatum rejecerunt. Senatus populi poteſtatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir ſacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. Cauſam inaugurari coacti flaminis libens reticuiſſem, ni ex mala fama in bonam vertiſſet. Ob adoleſcentiam negligentem luxurioſamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia inviſus. Is, ut animum ejus cura ſacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, ſuis pariter alienisque, eſſet. Hujus famae conſenſu elatus ad juſtam fiduciam ſui, rem intermiſſam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in ſenatum introiret. Ingreſſum eum curiam cum L. Licinius praetor inde eduxiſſet, tribunos plebis appellavit flamen. Vetuſtum jus ſacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta, et ſella curuli, et flaminio eſſe. Praetor, non exoletis vetuſtate annalium exemplis ſtare jus, ſed recentiſſimae cujusque conſuetudinis uſu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quenquam id jus uſurpaſſe. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipſis, non ſacerdotio, damno fuiſſe, cum aequum cenſuiſſent, ne ipſo quidem contra tendente praetore, magno aſſenſu Patrum plebisque, flaminem in ſenatum introduxerunt; omnibus ita exiſtimantibus, magis ſanctitate vitae, quam ſacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuiſſe. Conſules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones, in ſupplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, ſcripſerunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius conſul C. Fulvio Flacco legato (frater hic conſulis

ſulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quae in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius conſul reliquias exercitus Fulviani conquiſitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta ſex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconſulem juſſit, atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hae eductae ex inſula legiones minuerunt, nec viribus, nec ſpecie, ejus provinciae praeſidium. nam cum, praeter egregie ſuppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites ſcripſit. Ea externa auxilia cum ſingulis Romanis legionibus adjunxiſſet, duorum ſpeciem exercituum ſervavit: altero L. Cincium partem inſulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri juſſit; altero ipſe ceteram inſulam tuebatur, diviſam quondam Romani Punicique imperii finibus; claſſe quoque navium ſeptuaginta partita, ut omni ambitu litorum praeſidia orae maritimae eſſent. Ipſe cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viſeret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret caſtigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aeſtiva acturus eſſet, poſſet praeberi.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis ſociorumque) prope magni motus cauſa fuere: adeo ex parvis ſaepe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos ſociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, ſtipendiis exhauſtos eſſe. quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis perire ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quam qui a Poeno captus. quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exſilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum ante, quam Italia hoſtis (quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non red-*

 eant

eant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Haec acta in conciliis. Triginta tum coloniae populi Romani erant. ex iis duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeji, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, ajebant, *quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam numerum militiae, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tanquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae causa missos: quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali victoriae esse.* Cum alternis haec consules diu jactassent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renuntiarent, habere*, dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quae daretur in stipendium, esset.* Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt; ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio*, diceret. *idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quo-*

quoque ipsas, quae officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis cum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quaesiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, praefati, pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia praeclara, quae ipsis majoribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini, et Venusini, et Hadriani, et Firmani, et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Paestani, et Cosani: et mediterranei, Beneventani, et Aesernini, et Spoletini, et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiae et in senatu, et ad populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt ad vesti-

vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de coelo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, et Ostiae lacus, et Capuae murus, Fortunaeque aedes, et Sinuessae murus portaque. Haec de coelo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidem auctores erant. Et Romae intus cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone) appellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata et supplicatio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum*, ajebat, *ut*, *qui primus censor ex iis, qui viverent*, *fuisset*, *eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent*, *ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse*, *vel Hannibale judice*, *victurus esset.* Cum diu certatum verbis esset, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannen-

nensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius praegressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe ademta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec, quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum assuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Cannusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. ceterum, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca

 saltuo-

ſaltuoſa cedere inde coepit. Marcellus veſtigiis inſtabat, caſtraque caſtris conferebat; et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina ſerens, caſum univerſae pugnae non neceſſarium ducebat. tractus eſt tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte praegreſſum aſſequitur locis planis ac patentibus Marcellus. caſtra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita ſigna collata, pugnatumque totis copiis: et, cum jam nox inſtaret, Marte aequo diſceſſum eſt. caſtra, exiguo diſtantia ſpatio, raptim ante noctem permunita. Poſtero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *Ut; memores Traſimeni Cannarumque, contunderent ferociam hoſtis. urgere atque inſtare eum. non iter quietos facere, non caſtra ponere pati, non reſpirare aut circumſpicere. quotidie ſimul orientem ſolem et Romanam aciem in campis videndam eſſe. Si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, ſimulque taedio ferociae hoſtium quotidie inſtantium laceſſentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis eſt. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere. Quod ubi Marcellus vidit, duodeviceſimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii ſegniter ſubeunt, turbata tota acies eſt, dein prorſus fuſa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et ſeptingenti civium ſociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quae fugit; duo de legione, quae cedentibus ſociis ſucceſſerat, amiſſa.

XIII. Marcellus, poſtquam in caſtra reditum eſt, concionem adeo ſaevam atque acerbam apud milites habuit, ut proelio, per diem totum infeliciter tolerato, triſtior iis irati ducis oratio eſſet. *Diis immortalibus, ut in tali re, laudes grateſque*, inquit, *ago*, *quod victor hoſtis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum por-*

portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus proeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac poenitere vos oportet, referam. nempe, aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid haec nox, quid hic dies attulit? vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria, esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronuntiatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: et annitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae victoriae, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV.

XIV. Quod ubi Hannibali nuntiatum eſt: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoſte res eſt, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam poteſt. Seu vicit, ferociter inſtat victis: ſeu victus eſt, inſtaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere juſſit, copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quam pridie, acrius eſt: Poenis ad obtinendum heſternum decus annitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Siniſtra ala ab Romanis et cohortes, quae amiſerant ſigna, in prima acie pugnabant, et legio viceſima ab dextro cornu inſtructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant, Marcellus mediam aciem, hortator teſtisque praeſens, firmabat. Ab Hannibale Hiſpani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna eſſet, Hannibal elephantos in primam aciem induci juſſit: ſi quem injicere ea res tumultum ac pavorem poſſet. Et primo turbarunt ſigna ordinesque, et partim occulcatis, partim disſipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem: latiusque fuga manaſſet, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, ſigno arrepto primi haſtati, manipulum ejus ſigni ſe ſequi juſſiſſet. duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluae faciebant, pilaque in eas conjici juſſit. Haeſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba. ſed ut non omnes vulnerati ſunt; ita, in quorum tergis infixa ſtetere pila, (ut eſt genus anceps) in fugam verſi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, ſed pro ſe quisque miles, qui modo aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in ſuos belluae; tantoque majorem ſtragem edere, quam inter hoſtes ediderant, quanto acrius pavor conſternatam agit, quam inſidentis magiſtri imperio regitur. In perturbatam transcurſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: et haud magno certamine diſſipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis ſequendi eſt factus, quam in caſtra paventes compulſi ſunt. Nam ſuper alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipſa porta corruerant, coactique erant milites per foſſam vallum-

lumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes, traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese; clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniae facta est: cum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quae data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, et ceterae praedae aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit; onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent moenium propugnatores. Eae naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructae parataeque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a praesenti impetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus praesidii praefectus deperibat amore mulierculae, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenae,

locupletis, atque inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe, quid ſperaret, ad conſulem detulit. quae cum haud vana cogitatio viſa eſſet, pro perfuga juſſus Tarentum transire, ac per ſororem praefecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, ſatis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiae loci, cui praepoſitus erat. Ubi et ratio agendae rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur, convenerat, ad conſulem refert. Fabius vigilia prima, dato ſigno iis, qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubae ſimul ab arce, ſimul a portu et ab navibus, quae ab aperto mari appulſae erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui praefectus antea claſſis fuerat, forte illo loco praepoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ſignaque inferret, praeſidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius, cum et ex temporis ſpatio et ex ſilentio ipſo (quod, ubi paulo ante ſtrepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet; ferri ſcalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praeſidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, jubet. Ea primum eſt captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis: et transſcenſum in urbem eſt. inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine ſigna inferrentur. Tum, clamore ſublato, ſub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in ſe converterunt.

XVI. Proelium in aditu fori majore impetu, quam perſeverantia, commiſſum eſt. non animo, non armis, non

non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex proelio avectus esset; vagus paulo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autem, praefectum praesidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab caede ad diripiendam urbem discursum. millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria millia pondo: signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequaverint. Sed majore animo generis ejus praeda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri signis vellet, ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, cum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Pu-

Punico prodidiſſent. Fabius, vera, quae afferrent, eſſe ratus, diem, qua acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit: literasque ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae ſunt. Enimvero laetus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus fuiſſet, haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non addixerunt. hoſtia quoque caeſa conſulenti Deos haruſpex, cavendum a fraude hoſtili et ab inſidiis, praedixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehenſi, metu gravioris quaeſtionis, detegunt inſidias.

XVII. Aeſtatis ejus principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hiſpania cum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque, abſumſiſſet; Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. ſed praeter eam cauſam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hiſpaniae principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Hasdrubal, cum hoſtium res tantis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, qua coepiſſent, fluerent, dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum a ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat, tum quod prius, quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam ſimul cum univerſis, malebat. Ceterum, etiam, ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret, nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniae ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. et armorum affatim erat captorum Carthagine, et quae poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio, veris

prin-

principio ab Tarracone egreſſus, (jam enim et Laelius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, proſequentibus excipientibusque ſociis, Indibilis et Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate, propiorque excuſanti transitionem ut neceſſariam, quam glorianti eam velut primam occaſionem raptam. *Scire enim ſe, transfugae nomen exſecrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odium cauſa, non nomen, faciat.* Merita inde ſua in duces Carthaginienſes commemoravit, avaritiam contra eorum, ſuperbiamque, et omnis generis injurias in ſe atque populares. *Itaque corpus dumtaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jam pridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum pretium faceret.* Ita prorſus reſpondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani ſanctum eſſet. Productae deinde in conſpectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur; atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die foedere accepta fides; dimiſſique ad copias adducendas. Iisdem deinde caſtris tendebant, donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

XVIII. Proximus Carthaginienſium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro caſtris equitum ſtationes habebat. In eas velites anteſignanique, et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam caſtris locum caperent, adeo contemtim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepida fuga compulſi equites ſunt: ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, caſtra

Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa praeceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, et Afros dimisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu. sed altiora moenia habuisse Carthaginem, quae transscendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterum, quanquam ascensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Laelio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet. ipse ab laeva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit.

In-

Inde primo turbata acies eſt, dum ad circumſonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Laelius ſubiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus eſt; qui per tam iniquum locum, ſtantibus integris ordinibus, elephantisque ante ſigna locatis, nunquam evaſiſſent. Cum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hoſtium latera pugnabat. Et jam ne fugae quidem patebat locus. nam et ſtationes utrinque Romanae dextra laevaque inſederant vias: et portam caſtrorum ducis principumque fuga clauſerat; addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hoſtes timebant. Caeſa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta elephantisque praemiſſis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio, caſtris hoſtium potitus, cum praeter libera capita omnem praedam militibus conceſſiſſet, in recenſendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hiſpanos ſine pretio omnes domum dimiſit: Afros vendere quaeſtorem juſſit. Circumfuſa inde multitudo Hiſpanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem eum ingenti conſenſu appellavit. Tum Scipio, ſilentio per praeconem facto, *ſibi maximum nomen imperatoris eſſe*, dixit, *quo ſe milites ſui appellaſſent*, *regium nomen alibi magnum*, *Romae intolerabile eſſe. Regalem animum in ſe eſſe*, *ſi id in hominis ingenio ampliſſimum ducerent*, *tacite judicarent; vocis uſurpatione abſtinerent.* Senſere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales ſtuperent, id ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibusque Hiſpanorum diviſa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Cum Afros venderet juſſu imperatoris quaeſtor, puerum adultum inter eos forma inſigni, cum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit. quem cum percontaretur Scipio, *quis*, *et cujas*,

et cur id aetatis in castris fuisset? Numidam esse, ait, *Massivam populares vocare. orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, educatum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter aetatem a Masinissa, nunquam ante proelium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in praeceps, captum ab Romanis esse.* Scipio, cum asservari Numidam jussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit. inde, cum se in praetorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Cum, effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. et, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumsit. Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, cum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset: Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in* *Ita-*

Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso proelio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis, ad exsequenda, quae statuerant, duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta. Romae fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriae tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quae adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat: cum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiae legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quae inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum ejus aestiva Venusiae sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Mar-

 cel-

cellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de imperio ejus abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriae omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Criſpinus, qui tum praetor erat. Poſtero die praetores creati P. Licinius Craſſus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Caeſar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſollicita civitas de Etruriae defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius ſcripſerat, qui eam provinciam pro praetore obtinebat. Itaque confeſtim eo miſſus Marcellus, conſul deſignatus, qui rem inſpiceret, ac, ſi digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compreſſi Etruſci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus ſuis reſponſum ab ſenatu eſt, ut redirent, cum Fabius conſul Romam veniſſet. Ludi et Romani et plebeji eo anno in ſingulos dies inſtaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeji C. Servilius et Q. Caecilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuiſſe, aut aedilem eſſe; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occiſum a Bojis circa Mutinam eſſe opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hoſtium poteſtate eſſe, ſatis conſtabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli conſulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur conſulatus, quem vitio creatus non geſſit) et T. Quinctius Criſpinus. Utrisque conſulibus Italia decreta provincia eſt, et duo conſulares prioris anni exercitus: tertius tum erat Venuſiae, cui M. Marcellus praefuerat: ita, ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia eveniſſet. Ceterae provinciae ita diviſae praetoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Craſſo pontifici maximo peregrina, et quo ſenatus cenſuiſſet: Sex Julio Caeſari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum eſt Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae

T. Quin-

T. Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculejo decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, et M. Silano suae Hispaniae, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae, Siciliaeque, ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Laevinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset. Idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant: Capuae duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulchra aliquot de coelo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in aede Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiae murum portamque de coelo tactam. Caere vulturium volasse in aedem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae majores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax Deûm. In capita consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla praetore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps praetores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque: quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, praesidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. inde portas custodire jussi tribuni militum, praefectique sociûm, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum. septem principes senatus, priusquam custodiae in portis loca-

locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur: Tarentinique omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Livio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus praefectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret: mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. cujus sententiae et Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus.

Marcellum aliae atque aliae objectae animo religiones tenebant. in quibus, quod, cum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari: quia, si de coelo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis aedes approperato opere: neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: et naves indidem accitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quaerebat. Levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus cum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali cum esset, mittit

ad

ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum caesa, et mille ducenti ferme vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra; ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quae vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, et castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegae, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul et duo praefecti sociûm, L. Arennius, et M'. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriae prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia caesa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quae assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane haruspici placuisse, quod, secundum trunca et turpia exta, nimis laeta apparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos, possent excipere, signum

ſignum dat, ut pariter ab ſuis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipſo conſurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore ſublato impetum fecere. Cum in ea valle conſules eſſent, ut neque evadere poſſent in jugum occupatum ab hoſte, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuiſſet, ni coepta ab Etruſcis fuga pavorem ceteris injeciſſet. Non tamen omiſere pugnam deſerti ab Etruſcis Fregellani, donec integri conſules hortando, ipſique ex parte pugnando rem ſuſtinebant. Sed, poſtquam vulneratos ambo conſules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipſi (perpauci autem ſupererant) cum Criſpino conſule duobus jaculis icto, et Marcello adoleſcente, ſaucio et ipſo, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis ſociûm M'. Aulius occiſus, L. Arennius captus. et lictores conſulum quinque vivi in hoſtium poteſtatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum conſule effugerunt. equites tres et quadraginta, aut in proelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in caſtris fuerat, ut conſulibus irent ſubſidio; cum conſulem et filium alterius conſulis ſaucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad caſtra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miſerabilis fuit, tum quod nec pro aetate, (major jam enim ſexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide ſe, collegamque, et prope totam rempublicam, in praeceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, ſi, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exſequi velim. Ut omittam alios, L. Coelius triplicem rei geſtae ordinem edit: unam traditam fama; alteram ſcriptam laudatione filii, qui rei geſtae interfuerit; tertiam, quam ipſe pro inquiſita ac ſibi comperta affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci ſpeculandi cauſa caſtris egreſſum; omnes inſidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hoſtibus, morte conſulis unius, vulnere alterius, injectum eſſe

ratus,

ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegae, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus signi errore ne cui dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, cum literae ab Hannibale allatae sunt, Marcelli nomine compositae: *se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem: et ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites, quae vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta dejecta clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam: et cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portae murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde

Han-

Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli, affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega praefuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegae scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viae laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus, quae vellet, de republica loqueretur.* Hae literae recitatae magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt; et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam trans-

transmisit: et, ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda, Lilybaeum rediit. Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis auxilium tulit. quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat; et Aetoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolae vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli, duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum: et mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Graecorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Graeciae immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. interim triginta dierum induciae impetratae. Profectus inde rex per Thessaliam Boeotiamque, Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem

classe Euboeam petiturum audierat, portubus et litorum appulsu arceret. Inde, praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturae, Argos venit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt. Heraeis peractis, ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Graeciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardyaei. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quaesisse.* ita infecta pace concilium dimisit; quatuor millibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, et quinque longis navibus acceptis. quas si adjecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quae celebrari volebat praesentia sua.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gra-

gravesque praeda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam laeta praeda, Naupactum rediit. Philippus quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantaecunque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat; laetitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni, purpuraque, atque alio regio habitu, aequaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Praebuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies-noctesque: et, submittendo in privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas, (penes eum summa imperii erat) Achaeique ad Dymas regi occurrere: et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equitibus; qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne con-

conſpici agmen poſſet, intraſſe Elim. Itaque improviſa res ingentem injecit terrorem, poſtquam inter Aetolos Eleosque Romana ſigna atque arma cognovere. Et primo recipere ſuos voluerat rex: dein, contracto jam inter Aetolos et Trallos (Illyriorum id eſt genus) certamine, cum urgeri videret ſuos, et ipſe rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapſum per caput regem effudiſſet, atrox pugna utrinque accenſa eſt, et ab Romanis impetu in regem facto, et protegentibus regiis. Inſignis et ipſius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus eſſet proelium inire. dein, cum jam impar certamen eſſet, caderentque circa eum multi, et vulnerarentur, raptus ab ſuis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die caſtra quinque millia paſſuum ab urbe Eleorum poſuit. poſtero die ad caſtellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agreſtium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulſam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo ſtatim terrore adveniens cepit: compenſaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Dividenti praedam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis praeſidiique praefecto, Lychnidum cepiſſe: tenere et Daſſaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. Omiſſo igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad praeſidium ſociorum, profectus ab Dymis, per Achajam Boeotiamque et Euboeam, decimis caſtris Demetriadem in Theſſaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuntii occurrunt: Dardanos, in Macedoniam effuſos, Oreſtidem jam tenere, ac deſcendiſſe in Argeſtaeum campum: famamque inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit. id inventum ab Aetolo quodam, perlatumque in

Aeto-

Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaja regis, Sulpicius, Aeginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando proelio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum aedilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Aemilius praetor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una praecipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset; *cum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum Deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.*

XXXIV. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quaerebatur. et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni coetu careret homi-

num. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, praeferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum fama ejus ageretur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset.* C. *Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laevinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate, is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores poenasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?* Haec taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, *et M. Furium*, memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum saevitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse.* annisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum

eum exercitum iret, quem T. Quinctius conſul habuerat; et L. Manlius trans mare legatus iret, viſeretque quae res ibi gererentur: ſimul, quod Olympiae ludicrum ea aeſtate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, ſi tuto per hoſtem poſſet, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale eſſent, domos redirent, ſcirentque, ſua omnia, quae ante bellum habuiſſent, reddere populum Romanum. Quia periculoſiſſimus annus imminere videbatur, neque conſules in republica erant, in conſules deſignatos omnes verſi, quam primum eos ſortiri provincias, et praeſciſcere, quam quisque eorum provinciam, quem hoſtem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in ſenatu actum eſt, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indigniores que Livio ſua calamitas fecerat, quod ſpretum ſe in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: et, *nihil opus eſſe reconciliatione*, ajebat. *acrius et intentius omnia geſturos, timentes ne creſcendi ex ſe inimico collegae poteſtas fieret.* Vicit tamen auctoritas ſenatus, ut, poſitis ſimultatibus, communi animo conſilioque adminiſtrarent rempublicam. Provinciae iis non permixtae regionibus, ſicut ſuperioribus annis, ſed diverſae extremis Italiae finibus, alteri adverſus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adverſus Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria eſſent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam eſſet ſortitus. Cui Bruttii provincia eveniſſet, novis legionibus urbanis ſcriptis, utrius mallet conſulum prioris anni, exercitum ſumeret. Relictum a conſule exercitum Q. Fulvius proconſul acciperet; eique in annum imperium eſſet. et C. Hoſtilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies creſcebat. Maſſilienſium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgreſſum: erectosque adventu

ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque: et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis. et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binae consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae urbanae ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Vejis de coelo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nuntiata;

tiata; Minturnis aedem Jovis et lucum Maricae; item Atellae murum et portam de coelo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. et Capuae lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Haec procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria acciti, foedum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae, per urbem euntes, carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris aede discerent, conditum ab Livio poëta carmen, tacta de coelo aedes in Aventino Junonis Reginae. prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices cum respondissent, donoque Divam placandam esse; aedilium curulium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divae ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmentali in urbem ductae. post eas duo signa cupressea Junonis Reginae portabantur. tum septem et viginti virgines, longam indutae vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, praetextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque aedem

Junonis Reginae porrectum. ibi duae hostiae ab decemviris immolatae, et simulacra cupressea in aedem illata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Cum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret: et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium

has copias navibus addûxisse: et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum literae ex Gallia allatae ab L. Porcio praetore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, et jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hae literae consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coëgerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes; sed etiam secutae sunt ad bellum. et cum per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque praedam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas praevalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. hae causae aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: et nobilitas

litos coloniae induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit: sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat: quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiae clades; simul, cum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasimenum et Cannas praecipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea, quam in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc irae in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Cum quaereretur, quae causa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expe-

expeditis cohortibus adortus C. Hoſtilius Tubulus, incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hoſtis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret, Hannibal nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hoſtilius, Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus conſul adverſus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in praeſidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defeciſſent. eodem a Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti moenibus prope injunctum videbatur Poenorum vallum. quingenti paſſus intererant. Caſtra Punica ac Romana inter jacebat campus; colles imminebant nudi ſiniſtro lateri Carthaginienſium, dextro Romanorum, neutris ſuſpecti, quod nihil ſilvae neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ab ſtationibus procurſantes certamina, haud ſatis digna dictu, ſerebant. Id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hoſtem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum conſul, ingenio hoſtis uſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiae poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum ſuperare, et in averſis vallibus conſidere jubet. tempus exſurgendi ex inſidiis, et aggrediendi hoſtem, Ti. Claudium Aſellum tribunum militum et P. Claudium praefectum ſociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipſe luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo poſt et ab Hannibale ſignum pugnae propoſitum eſt: clamorque in caſtris ad arma diſcur-

currentium est sublatus. inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror. peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibant. incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhaerebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem ademta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Poenus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies. et Numidae ex composito paulisper in portis

se

se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim praesidio ejus loci praefuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidae, cum literis ad Hannibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitium praesidii causa missae. qui ubi ad consulem pervenerunt, literaeque lectae per interpretem sunt, et ex captivis percontatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret:

reret: audendum aliquid improvifum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives, quam hoftes, terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad fenatum miffis, fimul et ipfe Patres confcriptos, quid pararet, edocet, ut, cum in Umbria fe occurfurum Hasdrubal fratri fcribat, legionem a Capua Romam arceffant; delectum Romae habeant; exercitum urbanum ad Narniam hofti opponant. Haec fenatui fcripta. Praemiffi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vefcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feffis copia effet. Ipfe de toto exercitu civium fociorumque, quod roboris erat, delegit, fex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare fe in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praefidium velle; ut ad iter parati omnes effent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et conful quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui caftris praeeffet.

XLIV. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum caftra Punica objecta Romanis moenibus portisque fuerant. neque fatis conftabat animis, tam audax iter confulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius eft) ex eventu famam habiturum. *Caftra prope Hannibalem hoftem relicta fine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et confulem in Lucanos oftendiffe iter, cum Picenum et Galliam peteret, caftra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hoftis, qui ducem inde atque exercitus partem abeffe ignoraret. Quid futurum, fi id palam fiat? et aut infequi Neronem, cum fex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut caftra invadere, praedae relicta, fine viribus, fine imperio, fine aufpicio?* Veteres ejus belli clades, duo confules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidiffe, cum unus imperator, unus exercitus hoftium in Italia effet: nunc duo bella Punica facta,*

duos

duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, aeque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sunt, amisisset. Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniae, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriae quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant: illos praesidia reipublicae, vindices urbis Romae imperiique appellabant:

bant: in illorum armis dextrisque ſuam liberûmque ſuorum ſalutem ac libertatem repoſitam eſſe. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis fauſtum iter, felixque pugna, matura ex hoſtibus victoria eſſet: damnarenturque ipſi votorum, quae pro iis ſuscepiſſent: ut, quemadmodum nunc ſolliciti proſequerentur eos, ita paucos poſt dies laeti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro ſe quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quae ipſis jumentisque uſui eſſent, ab ſe potiſſimum ſumerent. benigne omnia cumulata dare. Modeſtia certare milites, ne quid ultra uſum neceſſarium ſumerent: nihil morari, nec ab ſignis abſiſtere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod ſatis ad naturale deſiderium corporum eſſet, quieti dare. Et ad collegam praemiſſi erant, qui nuntiarent adventum, percontarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire ſeſe vellet, iisdem an aliis conſidere caſtris. Nocte clam ingredi melius viſum eſt.

XLVI. Teſſera per caſtra ab Livio conſule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari caſtra opus eſſe, ne hoſtis adventum alterius conſulis ſentiret: et coarctatio plurium in anguſto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, ſecum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipſo itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus ſeſe ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, ſi quorum corporis ſpecies roburque virium aptum militiae videbatur, conſcripſerat. Ad Senam caſtra alterius conſulis erant: et quingentos inde ferme paſſus Hasdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus ſubſtitit Nero, ne ante noctem caſtra ingrederetur. Silentio ingreſſi, ab ſui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum ſumma omnium laetitia hoſpitaliter excipiuntur. Poſtero die conſilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor affuit. Caſtra juncta conſulum caſtris habebat: et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, cum modo inſideret anguſtos

gustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium praesentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse.* Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant: moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos. multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent: simul circumvehi procul castra jubet speculari-que, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules

esse, et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quae in Hispania, esset. interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente asservati, alter in destinatis jam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet: et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. sed cum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conferendum extemplo proelium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies praetori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat. circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum

ab

ab hoſte timeri eos credebat. ipſe dextrum cornu adverſus M. Livium ſibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite ſpem habebat) ſumſit. Ligures in medio poſt elephantos poſiti; ſed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra proelium eminens ceſſabat. collis oppoſitus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem verſi elephanti, qui primo impetu turbaverant anteſignanos, et jam ſigna moverant loco: deinde creſcente certamine et clamore, impotentius jam regi, et inter duas acies verſari, velut incerti quorum eſſent: haud diſſimiliter navibus ſine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo praecipiti curſu tam longum iter emenſi ſumus?* clamitans militibus, cum in adverſum collem fruſtra ſigna erigere conatus eſſet, poſtquam ea regione penetrari ad hoſtem non videbat poſſe; cohortes aliquot ſubductas e dextro cornu, ubi ſtationem magis ſegnem, quam pugnam, futuram cernebat, poſt aciem circumducit. et, non hoſtibus modo, ſed etiam ſuis inopinantibus, in ſiniſtrum hoſtium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, cum oſtendiſſent ſe ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: et ad Gallos jam caedes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam et pars magna ab ſignis aberant, nocte dilapſi, ſtratique ſomno paſſim per agros: et, qui aderant, itinere ac vigiliis feſſi, intolerantiſſima laboris corpora, vix arma humeris geſtabant. Et jam diei medium erat, ſitisque et calor hiantes caedendos capiendosque affatim praebebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipſis rectoribus, quam ab hoſte, interfecti. fabrile ſcalprum cum malleo habebant: id, ubi ſaevire belluae ac ruere in ſuos coeperant,

magiſter inter aures poſitum, ipſo in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantae molis bellua inventa erat, ubi regendi ſpem viciſſent. primusque id Hasdrubal inſtituerat, dux cum ſaepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, ſustinuit: ille feſſos abnuentesque taedio et labore, nunc precando, nunc caſtigando, accendit: ille fugientes revocavit, omiſſamque pugnam aliquot locis reſtituit. poſtremo, cum haud dubie fortuna hoſtium eſſet, ne ſupereſſet tanto exercitui ſuum nomen ſecuto, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hoſtium interfectum eſt, redditaque aequa Cannenſi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta ſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia et quadringenti: praeda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hoſtes erant, ſupra quatuor millia capitum recepta. id ſolatii fuit pro amiſſis eo proelio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum ſociorumque occiſa. Adeoque etiam victores ſanguinis caedisque ceperat ſatietas, ut poſtero die, cum eſſet nuntiatum Livio conſuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non affuiſſent, aut inter caedem effugiſſent, uno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine ullo, aut imperio; poſſe, ſi una equitum ala mittatur, omnes deleri: *Superſint*, inquit, *aliqui nuntii, et hoſtium cladis, et noſtrae virtutis.*

L. Nero ea nocte, quae ſecuta eſt pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua, atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo praeceſſerat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romae neuter animi habitus ſatis dici enarrarique poteſt; nec quo incerta exſpectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam accepit.

Nun-

Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciis votisque fatigare Deos. tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio, nuntiantes caesos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eae literae, per forum ad tribunal praetoris latae, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literae recitarentur. tandem submoti et coërciti a magistratibus: dispensarique laetitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literae recitatae sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. tum enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; cum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percontarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Cum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius submota turba, ne Patribus misceretur, literae in senatu recitatae sunt. inde producti in concionem legati.

gati. L. Veturius, literis recitatis, ipſe planius omnia, quae acta erant, expoſuit cum ingenti aſſenſu, poſtremo etiam clamore univerſae concionis, cum vix gaudium animis caperent. Discurſum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius conſules, incolumi exercitu, ducem hoſtium legionesque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. eam ſupplicationem C. Hoſtilius praetor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque eſt. Omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere: cum matronae ampliſſima veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutae metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud ſecus quam in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo, auderent. C. Claudius conſul cum in caſtra rediſſet, caput Hasdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis ſolutos ire ad Hannibalem, et expromere, quae acta eſſent, juſſit. Hannibal, tanto ſimul publico familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis*, fertur dixiſſe: caſtrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffuſa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, et Lucanorum qui ſuae ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestae a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum, pro Aetolis, referuntur. Cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in aede Vestae negligentia virginis, quae non custodierat, exstinctus est: virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, foedus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini novae edidit; non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coëgit in deditionem venire; et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

LIBER XXVIII.

Cum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique: Hasdrubal, Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in Orientem vergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset: Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem et asperitates viarum, et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. haec stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad laevam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, cum haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca et obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, et cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille pas-

passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Cum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, et gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis; nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut vinctos, praebebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito proelio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato proelio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat, secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque, collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus, cum castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset

 exer-

exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille equitum, ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanae gentis. ager frugifer. argentum etiam incolae fodiunt. ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat. et jam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse, et jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta urbem est aggressus. Quae res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent: et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur. itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas osten-

ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: neo secus, quam adversa acies, caesi. Eademque porta signa infesta in urbem illata: et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praesidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suae redditae res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo milliia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus oppugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum prae se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Oringin aequasset; quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) occurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt, quatuor in alto mersae. cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V.

V. Principio aeſtatis ejus, qua haec ſunt geſta, P. Sulpicius proconſul et Attalus rex cum Aeginae (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent, Lemnum inde, claſſe juncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiſerunt. Et Philippus, ut, ſeu terra, ſeu mari obviam eundum hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab ſociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Suſtulerant enim animos Aetoli, cum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Boeotique, et qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: ſed Achaei quoque, quos ſuper Aetolicum bellum Machanidas etiam, Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argivorum fine poſitis caſtris, terrebat. hi omnes ſuis quisque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillae nuntiabantur res. et Scerdilaedum Pleuratumque motos eſſe, et Thracum maxime Maedos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniae incurſuros. Boeoti quidem et interiores Graeciae populi, Thermopylarum ſaltum, ubi anguſtae fauces coarctant iter, foſſa valloque intercludi ab Aetolis, nuntiabant, ne transitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res ſe daret, omnibus laturum ſe auxilium. in praeſentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praeſidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno claſſe transmiſſa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta cetrae haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes inſulae partes tueri poſſent. ipſe Scotuſſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nuntiatum eſt, concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſumma belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito ad-

adventu, magnis itineribus Heracleam duxit, et concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in ſinu Aenianum vaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in Phocidem, atque Euboeam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipſe in Tiſaeo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam trajecerunt. inde claſſem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt: quae ab Demetriaco ſinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent.

VI. Quatriduo poſt, quam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepoſitus urbi erat, colloquiis abſumtum eſt. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media eſt. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſſimum contractum eſt certamen, et turre inſtructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expoſitis. Cum omnium animos oculosque id certamen avertiſſet, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata eſt. Oppidani, pulſi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi poſiti erant, qui fores portae objicerent. ita excluſi in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praeſidium conglobatum ſub arcis muro ſtetit; nec fuga effuſe petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves impoſitos ad Demetrium Phthiotidis expoſuit: ipſe ad Attalum ſe recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum ſucceſſu elatus, Chalcidem inde protinus victrici claſſe petit. ubi haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Ex patenti utrin-

utrinque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, praesidioque valido firmatum, et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum, mille passuum a mari sitae) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. nam et ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulae urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto praesidio, fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romana milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Cum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus, adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam,

dam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit; et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde, cum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Aetolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, cum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis vastatae ac desertae priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuntius affertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Praevertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque causam ejus belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta conditione liceat) paci facturum*, cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, cum Heraeam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit; simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Poeni: inde

inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eae sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

VIII. Philippus moerebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos.* Laeti regem socii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci jussit. ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem

per-

pervenit. inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos: hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreae deinde centum navium longarum carinis positis; contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aestatis ejus, qua haec in Graecia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis postulassent, *ut pro republica fortiter feliciterque administrata, et Diis immortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem*

inire liceret; Se vero ea, quae postularent, decernere, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum;* responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit: *illum equitem,* ajebant, *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis: Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiamsi pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in aerarium tulerunt sestertiûm tricies, octoginta millia aeris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Cum

X. Cum comitiorum tempus appeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum aedilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt: M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius propraetor (eae binae legiones erant) habuisset exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. et Q. Mamilio, ut, collegae jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in

annum imperium eſt. M. Valerius proconſul, qui tuendae circa Siciliam maritimae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis, cum cetera omni claſſe redire ad urbem juſſus.

XI. In civitate tanto discrimine belli ſollicita, cum omnium ſecundorum adverſorumque cauſas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinae Jovis aedem, Satrici Matris Matutae de coelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedem Jovis foribus ipſis duo perlapſi angues. Ab Antio nuntiatum eſt, cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Caere porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duo ſoles viſos referebant: et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur: et aedes Cereris, Salutis, Quirini de coelo tactae. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, et ſupplicationem unum diem habere. Ea ex ſenatusconſulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in aede Veſtae exſtinctus. caeſaque flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen et hoſtiis majoribus procurari, et ſupplicationem ad Veſtae haberi placuit. Priusquam proficiſcerentur conſules ad bellum, moniti ab ſenatu ſunt, *ut in agros reducendae plebis curam haberent. Deûm benignitate ſubmotum bellum ab urbe Romana et Latio eſſe; et poſſe ſine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliae, quam Italiae, colendae majorem curam eſſe.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello abſumtis, et inopia ſervitiorum, et pecore direpto, villisque dirutis aut incenſis. magna tamen pars auctoritate conſulum compulſa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonenſium legati, querentes, agrum ſuum ab accolis Gallis incurſari ac vaſtari, magnamque partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe, et infrequentes ſe urbes, agrum vaſtum ac deſertum habere. Mamilio praetori man-

mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, cum agmen jam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non praeda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna, fuit: et praemissa praeda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit. quippe qui, cum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; cum et pecunia saepe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a

cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eandem, quod proelio victi Carthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, praemisso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites. inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu aggres-

aggreſſi ſunt; turbaſſentque munientes, ni abditi poſt tumulum, opportune ad id poſitum, ab Scipione equites improviſo in effuſos incurriſſent. Hi promtiſſimum quemque, et proxime vallum, atque in ipſos munitores primum invectum, vixdum proelio inito, fuderunt: cum ceteris, qui ſub ſignis atque ordine agminis inceſſerant, longior et diu ambigua pugna fuit. ſed cum ab ſtationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere juſſi plures et integri feſſis, magnumque jam agmen armatorum a caſtris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt Poeni Numidaeque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem feſtinationemve confuſis ordinibus: dein, poſtquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque ſuſtineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, paſſim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo proelio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hoſtibus animi erant; tamen nunquam aliquot inſequentes dies ab excurſionibus equitum leviſque armaturae ceſſatum eſt.

XIV. Ubi ſatis tentatae per haec levia certamina vires ſunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani proceſſere. ſed utraque acies pro vallo ſtetit inſtructa: et cum ab neutris pugna coepta eſſet, jam die ad occaſum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in caſtra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. prior ſemper Poenus copias caſtris educebat. prior feſſis ſtando ſignum receptui dabat. ab neutra parte procurſum, telumve miſſum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienſes mixti Afris, cornua ſocii tenebant: erant autem utrinque Hiſpani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti caſtellorum procul ſpeciem praebebant. Jam hoc in utriſque caſtris ſermonis erat, ita, ut inſtructi ſtetiſſent, pugnaturos. medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli cauſa eſſet, pari robore animorum armorumque concurſuros. Scipio ubi haec obſtinate credita animadvertit, omnia de induſtria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Teſſeram veſperi per caſtra dedit,

ut ante lucem viri equique curati et pranſi eſſent: armatus eques frenatos inſtratosque teneret equos. Vixdum ſatis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in ſtationes Punicas immiſit: inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem deſtimatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem ſuorum, et procul ſigna legionum fulgentia, plenosque hoſtium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit: ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur: nec ex ordine ſolito quidquam acie inſtruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipſa per ſe decerni poterat, quia pulſis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. ſed ubi jam haud plus quingentos paſſus acies inter ſeſe aberant, ſigno receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam diviſamque in partes duas, in ſubſidiis poſt cornua locat. Inde, ubi incipiendae jam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) preſſo gradu incedere jubet. ipſe e dextro cornu (ibi namque praeerat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in ſiniſtra parte, quemadmodum ſe tendentem a dextra vidiſſent: et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam conſererent cum hoſte, quam coire inter ſe mediae acies poſſent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hoſtem ducebant, ſequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia ſegnius Hispanorum ſigna incedebant. et jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hoſtium erat, Poeni veterani Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti proelio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV.

XV. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius aestus a meridiano sole, laborque standi sub armis, et simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans; tamen, vincente verecundiam metu, (cum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. inde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidii foret, de-

ſenſuri. Sed transitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum praeſidiis tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximae noctis Hasdrubal caſtra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt: profectos hoſtes, praemiſſo equitatu ſigna ferri jubet. adeoque citato agmine ducti ſunt, ut, ſi via recta veſtigia ſequentes iſſent, haud dubie aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Hasdrubal, clauſo transitu fluminis, ad Oceanum flectit. et jam inde fugientium modo effuſi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: ſed cum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, et nunc equeſtria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum proelia conſererent, ſupervenerunt legiones. Inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipſe dux fugae auctor in proximos colles cum ſex millibus ferme ſemiermium evadit. ceteri caeſi captique. caſtra tumultuaria raptim Poeni tumulo editiſſimo communierunt: atque inde, cum hoſtis nequidquam ſubire iniquo aſcenſu conatus eſſet, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. Sed obſidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hoſtem fiebant. Poſtremo dux ipſe, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum ceteris copiis, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſis regulorum civitatumque cognoſcendis, ut praemia ad veram meritorum aeſtimationem tribui poſſent, Tarraconem rediit. Poſt profectionem ejus Maſiniſſa, cum Silano clam congreſſus, ut ad nova conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam

tra-

trajecit; non tam evidenti eo tempore subitae mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimae ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissipati per proximas civitates sunt: nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Carthaginienses sunt; tertiodecimo anno post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus. et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, et in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, praemoliendas sibi ratus jam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesylorum is rex erat. Masaesyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniae, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae jam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit. firmandae ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africae erat, opulentissimus ejus terrae rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus,

ratus, quae, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur; L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praeſidium Hiſpaniae relictis, ipſe cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Hasdrubal pulſus Hispania, ſeptem triremibus portum invectus, ancoris poſitis terrae applicaret naves; cum conſpectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hoſtium eſſent, opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt. percuſſa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egreſſi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) viſum, duorum opulentiſſimorum ea tempeſtate duces populorum uno die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe. Utrumque in hoſpitium invitat; et, quoniam ſors eos ſub uno tecto eſſe, atque ad eosdem penates, voluiſſet: contrahere ad colloquium dirimendarum ſimultatum cauſa eſt conatus; Scipione abnuente, aut privatim ſibi ullum cum Poeno odium eſſe, quod colloquendo finiret, aut de republica ſe cum hoſte agere quidquam injuſſu ſenatus poſſe. Illud magno opere tendente rege, ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Coenatumque ſimul apud regem eſt; et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facunde alloquendo ſibi conciliaret, *mirabilioremque ſibi eum virum congreſſo coram viſum* prae ſe ferebat, *quam bello rebus* ge-

gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniae amissae sint, quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novae ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem inexpertam: sed potiundae Africae spem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto jactatus ventis, die quarto Novae Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpae, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. Castulo~~, cum~~ nenses prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saevitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his perfidiae et crudelitatis*

et

et sceleris poenas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriae duceret. Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam impigre urbem hortatur. et meminerant, et admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret, et affligeret victorem; an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi, exspirarent.* Igitur non militaris modo aetas, aut viri tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et foeda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus, ab unius oppidi juventute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo moenia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui praeirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, praedae memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quae incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis, cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus praeerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit

non

non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum, quive venalem ſanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitae genti virtutis oſtendendum: alii ipſi profeſſi, ſe pugnaturos in gratiam ducis: alios aemulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas diſceptando controverſias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter ſe, ut victorem res ſequeretur, ferro decreverunt. Neque obſcuri generis homines, ſed clari illuſtresque, Corbis et Orſua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro ſe certaturos profeſſi ſunt. Corbis major erat aetate. Orſuae pater princeps proxime fuerat, a fratre majore poſt mortem ejus principatu accepto. Cum verbis diſceptare Scipio vellet, ac ſedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, ſe judicem habituros eſſe. Robore major, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio ſubjiceretur, praeoptantes, cum dirimi ab tanta rabie nequirent, inſigne ſpectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales eſſet. Major uſu armorum et aſtu facile ſtolidas vires minoris ſuperavit. Huic gladiatorum ſpectaculo ludi funebres additi pro copia, et provinciali et caſtrenſi apparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, ſuperato Baete amni, quam incolae Certim appellant, duas opulentas civitates ſine certamine in deditionem accipit. Aſtapa urbs erat, Carthaginienſium ſemper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra neceſſitates belli, praecipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut ſitu aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis animos faceret: ſed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excurſiones in finitimum agrum ſociorum populi Romani facerent, impulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, poſitis inſidiis

cir-

circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere cum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus praecipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod saevire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicae ac fideles potius ea, quae peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturae. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, caede primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile sup-

peditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque haec tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur. foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui caederent, et in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein cum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis: cum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine praeda militum, ferro ignique absumta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora, et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum

sibi

ſibi Hiſpaniae, pulſis inde Carthaginienſibus, deſtinarant animis) nihil pro ſpe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excita, agrum Sueſſetanum Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; praeſidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, impoſitum. Motae autem eorum mentes ſunt non tum primum, cum de vita imperatoris dubii rumores allati ſunt; ſed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio collecta, et nonnihil, quod in hoſtico laxius rapto ſuetis vivere arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantum occulti ferebantur, *ſi bellum in provincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere? ſi debellatum jam et confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quam ex more et modeſtia militari erat; et ab cuſtodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto ac diſciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principiis ſinebant, et ſignum ab eis petebant, et in ſtationes ac vigilias in ordinem ibant: et, ut vim imperii abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium, ultro ſibi imperantes, ſervabant. Erupit deinde ſeditio, poſtquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principiis, ac poſt paulo e caſtris tribunis, ad principes ſeditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium conſenſu imperium eſt. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, inſignia etiam ſummi imperii, faſces ſecuresque, attrectare auſi: neque venit in mentem, ſuis tergis ſuisque cervicibus virgas illos ſecuresque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falſo credita occaecabat animos:

ſub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arſuram bello. in eo tumultu et ſociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes poſſe. et, turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus inſignia fore, quae ipſi feciſſent.

XXV. Cum alios ſubinde recentes nuntios, non mortis modo, ſed etiam funeris, exſpectarent, neque ſuperveniret quisquam, evaneſceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti. et, ſubtrahente ſe quoque, ut credidiſſe potius temere, quam finxiſſe, rem talem videri poſſet, deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram juſtamque mox in ſe verſuram poteſtatem horrebant. Stupente ita ſeditione, cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum ſeptem ab ipſo Scipione miſſi ſunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi; mox, ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi ſermones inter ſe ferentium circulos vidiſſent, alloquebantur, percontantes magis, quae cauſſa irae conſternationisque ſubitae foret, quam factum accuſantes. Vulgo *ſtipendium non datum ad diem* jactabatur: *et, cum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanorum exſtitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem, ſua virtute defenſum nomen Romanum ac retenta provincia eſſet: Illiturgitanos poenam noxae meritam habere; ſuis recte factis gratiam qui exſolvat, non eſſe. Talia querentes aequa orare, ſeque ea relaturos ad imperatorem*, reſpondebant: *laetari, quod nihil triſtius, nec inſanabilius eſſet: et P. Scipionem Deûm benignitate, et rempublicam, eſſe gratiae referendae.* Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo, modum excederet. in praeſentia, ut coepiſſet, leniter agi placuit, et miſſis circa ſtipendarias civitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam facere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum convenirent Carthaginem, ſeu carptim partes, ſeu uni-

universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justae irae, vel non desperandae clementiae sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulaene cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurimum supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi poena consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt; exercitumque alterum parantem omnia ad iter vi-

 derunt.

derunt. Excepti ſermonibus de induſtria compoſitis, *laetum opportunumque adventum eorum imperatori eſſe; quod ſub ipſam profectionem alterius exercitus veniſſent*, corpora curant. A tribunis ſine ullo tumultu auctores ſeditionis, per idoneos homines perducti in hoſpitia, comprehenſi ac vincti ſunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus ſimulabatur iter, proficiſci coepere. ſub lucem ſigna mota, et ad portam retentum agmen, cuſtodesque circa omnes portas miſſi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri ſucclamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal eſcendit, et reducti armati a portis inermi ſe concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, et, ut poſtea fatebantur, nihil aeque eos terruit, quam praeter ſpem robur et color imperatoris, quem affectum viſuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminiſſe. Sedit tacitus pauliſper, donec nuntiatum eſt, deductos in forum auctores ſeditionis, et parata jam omnia eſſe.

XXVII. Tum, ſilentio per praeconem facto, ita coepit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. non quo verba unquam potius, quam res, exercuerim; ſed quia prope a pueritia in caſtris habitus, aſſueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec conſilium, nec oratio ſuppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, ſcio. Cives? qui a patria veſtra deſciſtis: an milites? qui imperium auſpiciumque abnuiſtis, ſacramenti religionem rupiſtis. hoſtes? corpora, ora, veſtitum, habitum civium agnoſco: facta, dicta, conſilia, animos hoſtium video. Quid enim vos, niſi quod Ilergetes et Lacetani, aut optaſtis aliud, aut ſperaſtis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furores ſecuti ſunt: vos auſpicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detuliſtis. Negate, vos id omnes feciſſe, aut factum voluiſſe, milites: paucorum eum furorem atque amentiam eſſe, libenter credam negantibus. nec enim ea ſunt commiſſa, quae vulgata in omnem exercitum ſine piacu-*

culis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tanquam vulnera, attingo. sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meae non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi obtasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, venti et aurae cient; ita aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt: et causa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis. / Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere potius, quam avide, credideritis. denique ego sim, cujus imperii taedere exercitum minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, cum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? cum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In praetorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus praelati sunt. Lapides pluere, et fulmina jaci de coelo, et insuetos foetus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII *Atque ego (quanquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in praesidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriae meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter optimus maximus sirit, urbem, auspicato Diis auctoribus in aeternum conditam, fragili huic et mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Ro-*

mani

mani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor, tanquam sine duce Hispaniae futurae fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, et C. Laelius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Poenis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae imperare velletis? Quam ob noxam patriae?

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quae ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum? cur ad Ilergetes desciseretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines; quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcunque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? et me ea, quae fecistis, pati aequum censetis: vos ne dici quidem omnia aequo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos attinet, si erroris poenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariae seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed laetum etiam, si sana mens rediit, debet esse, de nullis enim, quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, cum ex prae-

parato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur. et simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque caesi, et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim, freto in oceanum evectus, ad Cartejam classe accessit. Urbs ea in ora oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impositis, praemissaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius, et ipse in quinqueremi e portu Cartejae, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto, in adversum aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit. jam enim

ſub ictu teli erant, et undique inſtabant hoſtes. aeſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, aeſtusque totius certaminis potens, ſuis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; et ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna haec, cum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa, cum transverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente, anceps proelium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vertices, cum facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius praelata impetu lateris alterius remos deterſit. ceteraſque, quas indepta eſſet, mulcaſſet, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmiſiſſet.

XXXI. Laelius, victor Cartejam revectus, auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem, ſpem ad irritum redactam, qua veniſſent, nuntiis ad L. Marcium miſſis, niſi ſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe, aſſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur; ſed etiam, audita rebellione Ilergetum, ſpem recuperandae Hispaniae nactus, nuntios Carthaginem ad ſenatum mittit; qui, ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti poſſet. Mandonius et Indibilis, in fines regreſſi, paulisper, dum, quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuspenſi quieverunt; ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe. poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari poena

poena aeſtimatam rati, vocatis rurſus ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis ſtativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis transſcenderunt.

XXXII. Scipio, cum fide ſolvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque ſtipendii, tum vultu ac ſermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam caſtra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo ſe ire* profeſſus eſt *ad vindicandum id ſcelus, quo civilem errorem nuper ſanaverit. Tum ſe, haud ſecus quam viſcera ſecantem ſua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiaſſe octo millium ſeu imprudentiam, ſeu noxam: nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla ſecum ſocietate junctos eſſe, eam, quae ſola fuerit, fidei atque amicitiae. ipſos per ſcelus rupiſſe. In exercitu ſuo ſe, praeterquam quod omnes cives, aut ſocios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere ſit miles, qui non aut a patruo ſuo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre conſule, aut a ſe ſit ex Italia advectus. Scipionum nomini auſpiciisque omnes aſſuetos, quos ſecum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos conſulatum petenti, velut ſi omnium communis agatur honos, affuturos ſperet. Quod ad expeditionem attineat, quae inſtet, immemorem eſſe rerum ſuarum geſtarum, qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, ſibi, qui extra orbem terrarum in circumfuſam oceano inſulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam eſſe, quam Ilergetum. quippe illic et ducem Carthaginienſem, et quantumcunque Punicum praeſidium eſſe: hic latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, et rapienda pecora aliqua vis ſit, ita in acie ac ſignis collatis nullam eſſe. magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos eſſe. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut ſemen majoris belli videat,*

deat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat. in eam vallem Scipio cum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. á quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium eum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quae irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et collato pede res coepta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt. majorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. Ira magis accensa adverso proelio barbaris est, quam imminuti animi. itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duae ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; et hosti, quem cum pe-

dite

dite eduxiſſet, inutilem fore. Itaque imperat Laelio, ut per colles quam occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque, quantum poſſit, equeſtrem a pedeſtri pugnam. Ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret ab conſpectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos ſenſere, quam tumultum equeſtris pugnae ab tergo accepere. Ita duo proelia erant: duae peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque proelium anguſtiae non patiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet, pedes fiducia equitis temere commiſſus campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim ſtratae pedeſtres copiae erant) nec ab tergo equitem ſustineret, et ipſi, cum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes caeſi ſunt: nec quisquam peditum equitumque ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quae in colle ad ſpectaculum magis tutum, quam ad partem pugnae capeſſendam, ſteterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et reguli ipſi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapſi.

XXXIV. Caſtra eodem die Hispanorum, praeter reliquam praedam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſociique ad mille ducentos eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuiſſet, ſi patentiore campo, et ad fugam capeſſendam facili, foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli conſiliis, nihil tutius in afflictis rebus experta ſide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accuſat, *cum velut contagione quadam peſtifera, non Ilergetes modo et Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem eſſe, ut aut, ſi ita videatur, reddant ſpiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut ſervati bis uni debitam vitam*

pro

pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec foedere, nec aequis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in praesentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, poenas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit, ad tempus locumque colloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet. remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam

midam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa caesaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et aetas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventae faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore,* affirmat, *eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jam pridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile praestaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse.* Laetus eum Scipio vidit audivitque: cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen animi prae se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros, Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortuna coeptum, sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum praetervcheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus,

bus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praesidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum attulerant: et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa caede persequuntur. nec, nisi naves litori appulsae trepidos accepissent, superfuisset pugnae aut fugae quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. Postero die cum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Poeni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classis juventus armaque data, quorum fiducia

Poenus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duae sunt Baliares insulae, major altera atque opulentior armis virisque: et portum habet, ubi commodo hibernaturum se (et jam extremum autumni erat) credebat. ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt, itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem jam terrae classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud aeque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. et, senatu extra urbem dato in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. *adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memo-

moriae eſt. Convenerant undique non ſuffragandi modo, ſed etiam ſpectandi cauſa P. Scipionis. concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bubus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut L. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id, quod inſtaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hiſpania omni Poenos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Praetoria inde comitia habita. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus. * Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Craſſus ut conſulatum inierunt, nominatae conſulibus provinciae ſunt, Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collega, quia ſacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Craſſo. Tum praetoriae provinciae in ſortem conjectae. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, ſenatusconſultum factum eſt, ut, quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania voviſſet, ex ea pecunia, quam ipſe in aerarium detuliſſet, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quam quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis praeſtaremus; tamen ea veſtra merita, imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non poeniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſaepe ad ultimum diſcrimen et ipſi veneritis, et populum Carthaginienſem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hoſtem haberetis, conſulem cum exercitu in Hiſpaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii noſtri, miſiſtis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore deſtiterunt, quae nobis ſecunda, quaeque adverſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis reſtituerunt: per omnem*

Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Cum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. et Cn Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriae videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant. exstingui posse. cum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui. cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob haec, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus. domitam armis habeatis: Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Jovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. Id uti permittatis, quaesumus: utique, si vobis ita videtur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servatae documentum omnibus gentibus fore.* *Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restitu-*

ſtituerint, civesque Saguntinos ſervitio exemerint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea ſenatum ita voluiſſe fieri, donum permittere, ut in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque legatis praeberi juſſa, et muneris ergo in ſingulos dari ne minus dena millia aeris. Legationes deinde ceterae in ſenatum introductae, auditaeque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto poſſent, Italiam ſpectatum irent, duces dati, literaeque per oppida miſſae, ut Hiſpanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus ſcribendis, de provinciis relatum.

XL. Cum Africam novam provinciam extra ſortem P. Scipioni deſtinari homines fama ferrent, et ipſe, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, ſed ad finiendum, diceret ſe conſulem declaratum eſſe, neque aliter id fieri poſſe, quam ſi ipſe in Africam exercitum transportaret, et, acturum ſe id per populum, aperte ferret, ſi ſenatus adverſaretur, id conſilium haudquaquam primoribus Patrum cum placeret, ceterique per metum aut ambitionem muſſarent; Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam, *Scio*, inquit, *multis veſtrûm videri, Patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, et fruſtra habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa provincia ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa conſulis viri fortis ac ſtrenui ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum provinciam eſſe, nec populus juſſit. deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re transacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet, non ſenatorem modo, qui, de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe: unius, inſitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane appellent, dum ne poeniteat, adhuc aliorum ſpecioſiora primo adſpectu conſilia ſemper viſa, mea uſu meliora: alterius, obtrectationis atque invidiae adverſus creſcentem in dies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione ſi me neque vita acta et mores*

 mei,

mei, neque dictatura cum quinque consulatibus; tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? Me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. Rebus, quam verbis, assequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque aemulationes cum adolescente florentissimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam. quanquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri posset. Cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, poenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam haec, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Poenos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius, quam*

quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut, cum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit: et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem expugna. si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior cum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest; praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est; quid? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus, sed, quae acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi, P. Corneli,*

cum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Quid enim simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, cum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Carthaginienses, malunt potentes in Africa esse: Carthaginienses, quam quenquam alium. Nunc illos aemulatio inter sese et omnes causae certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa Deûm, aras et focos, defendent: cum euntes in proelium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi occursabunt. Quid porro? Si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Mago-

Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa, jam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in Italiam transscendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicae solum, causa, iter datum victo in Italiam esse. / Patere, nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio assignare; adversa casibus incertis belli et fortunae delegare. Quo melior fortiorque es. eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui prae te feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegaeque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? / Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot proeliis et tam diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit? (Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse: sicut cum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti.) Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicae nobisque, non sibi ipsi privatim crea-

creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiae fama, magnam partem senatus, et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent: Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiae crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur: et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, et me infra aetatem filii etiam sui posuit; tanquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aevi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicae, et paene omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicae et exercitus, vicem videretur sollicitus. Unde haec repente cura de me exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, cum amissae Hispaniae, cum quatuor exercitus Poenorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, cum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset,*

esset, cum mihi quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An aetas mea nunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc, retinendi mei causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini, quam me patriae meae sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refert?

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus praesentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quidquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una et trajecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Carthaginem. laetiores et frequentiores ex Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quae nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Carthago praemium victoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et paene fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum praestare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam*

modo

modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; et priore Punico bello, tum cum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam; nunc, cum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quae ad rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: et, si ulla alia re, modestia certe et temperando linguae adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Cum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe cum prae te feras, tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, cum consul negaret, aequum esse tribunos inter-

intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset; permissumque, ut in Africam, si id e republica esse censeret, trajiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Caecilius. hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset: et ceteris, praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentûm pondo, et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, cum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia impensae negaverat reipublicae futuram classem, ut, quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriae primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gaesa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modiûm, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos:

turos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, et frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriae populi, et praeter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, cum essent politae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis cum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praeesset, (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et praetores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Graeca ad mare versam, vendere quaestores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio praetori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; (animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.) Eadem aestate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis praesidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Poenus, Savone oppido Alpino praeda deposita, et decem longis navibus in statio-

tione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Poenorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captas, Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque literis insculpto.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus. Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico praesidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem matrem Deûm incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum jubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecraretur que. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipse junxerat, renuntiavit. Masinissa rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est:*

et cum ducentis equitibus exſul Scipioni ſe junxit: et cum eo primo ſtatim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obſidione Uticae depulſus, hiberna communivit. Sempronius conſul in agro Crotonienſi proſpere adverſus Hannibalem pugnavit. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter cenſores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis diſcordia fuit. nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exilium fuerat: et Livius Claudio, quod falſum in ſe teſtimonium dixiſſet, et quod non bona fide ſecum in gratiam rediſſet. Idem omnes tribus extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem ſe damnaſſent, et poſtea conſulem cenſoremque feciſſent.

LIBER XXIX.

I. Scipio, poſtquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa ſe habebat, ignorantes, quem ad uſum, neque centuriati, neque armati, ſervarentur. Tum ex totius Siciliae juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipſos modo, ſed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque oſtenderunt. tum Scipio, *renuntiari ſibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tanquam gravem et duram horrere eam militiam. Si qui ita animati eſſent, malle eos ſibi jam tum fateri, quam poſtmodo querentes, ſegnes atque inutiles milites reipublicae eſſe. Expromerent, quid ſentirent: cum bona venia ſe auditurum.* Ubi ex his unus auſus eſt dicere, *ſe prorſus, ſi ſibi, utrum*

utrum velit, liberum esset, nolle militare; tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit: maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt. Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,* rebatur: *eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse:*

buisse: et, postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. nunquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec invicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut disccderetur ab armis. dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equiti fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere

equos

equos jubeat: ipſe, coepta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adverſus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamentum ducit; poſtquam aequata ibi pugna eſt, ad L. Manlium, inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia, quibus res poſtulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab laevo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Cornelium Servium procella equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix haec dicta dederat, cum Romani equites, in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. Itaque, omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani deſcenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt ſigna, hortantur, orant milites, *ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur.* non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis cum equitibus ad pedes degreſſis ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquamdiu atrox pugna ſtetit. tandem, poſtquam ii, qui circa regem, ſeminecem reſtantem, deinde pilo terrae affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga paſſim coepta, pluresque caeſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, et quia perculſis acriter inſtiterunt Romani. nec ante abſceſſum eſt, quam caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum caeſa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum ſociorumque paulo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani, aut qui ex proelio effugerant, ſparſi primo per agros, deinde in ſuas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam cenſuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: *In deditionem ita*

 accipi

accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos. Haec dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat, jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein moestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africae populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem praebuisse; majorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem imbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus.*

IV. In haec deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quo-

quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam haec agentibus nuntius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. Ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum haerere: si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat

 classem:

classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *et missum se ad eos vindicandos in libertatem,* ait, *et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia; sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse,* dicere: *sed, cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adjutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. illos armare juventutem, et capessere pro parte bellum, aequum esse.* Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem affectandae ejus rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non socie-

tate

tate magis Punica, quam fuopte ingenio, congruentibus in eum morem. Poftremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excurfiones in hoftium agros facere. Ab iis egreffi quidam urbem Locrenfes circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, affueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrenfium principibus, qui pulfi ab adverfa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium fe contulerant, cum cetera percontantibus, (ut mos eft, qui diu abfunt) quae domi agerentur, expofuiffent, fpem fecerunt, fi redemti ac remiffi forent, arcem fe iis tradituros. ibi fe habitare, fidemque fibi rerum omnium inter Carthaginienfes effe. Itaque, ut qui fimul defiderio patriae angerentur, fimul cupiditate inimicos ulcifcendi arderent, redemtis extemplo iis remiffisque, cum ordinem agendae rei compofuiffent, fignaque, quae procul edita obfervarent, ipfi ad Scipionem Syracufas profecti, apud quem pars exfulum erat, referentes ibi promiffa captivorum: cum fpem ab effectu haud abhorrentem confuli feciffent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus miffi, juffique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et Q. Pleminio propraetori fcriptum, ut rei agendae adeffet. Profecti ab Rhegio, fcalas ad éditam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, fignum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, et ipfi fcalas ad id ipfum factas cum demififfent, pluribusque fimul locis fcandentes accepiffent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, fopitos impetus eft factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde fubita confternatio ex fomno et tumultus cum caufa ignoraretur; poftremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque *ad arma* pro fe quisque vocabat: *hoftes in arce effe, et caedi vigiles.* oppreffique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, fublatus, incertum, unde accidiffet, (omnia vana augente noctúrno tumultu) feciffet. Itaque velut plena jam hoftium arce territi Poeni, omiffo

certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal, nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne praesidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum inpediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte aggrederetur. progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros: cum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos, cum invasissent, occidunt. ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit:

pit: nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem assecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit, de auctoribus supplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit, *Romam mitterent legatos: quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti possent. verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandae contumeliae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam Deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX.

IX. Summae rei Pleminius praeerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio abduxerat, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. cui cum juſſu tribunorum ademtum poculum eſſet, jurgium inde et clamor, pugna poſtremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut ſuis quisque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites cum ad Pleminium, cruorem ac vulnera oſtentantes, non ſine vociferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes; accenſus ira domo ſeſe proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum ſpoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adverſus hoſtes ad arma conclamatum eſſet, concurrerunt. et, cum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum vero in multo impotentiorem ſubito rabiem accenſi, ſine reſpectu, non majeſtatis modo, ſed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipſum, ab ſuis interceptum et ſecluſum, hoſtiliter lacerant, et prope exſanguem, naſo auribusque mutilatis, relinquunt. His Meſſanam nuntiatis, Scipio, poſt paucos dies Locros hexeri advectus, cum cauſam Pleminii et tribunorum audiſſet, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci praeſidio, tribunis ſontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas rediit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam ſuam injuriam ratus, nec quenquam aeſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet, tribunos attrahi ad ſe juſſit; laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum poteſt, ſuppliciis interfecit: nec ſatiatus vivorum poena, inſepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrenſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda exempla in ſocios ediderat,

tunc

tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, cum P. Licinii consulis literae Romam allatae, *se exercitumque suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset; si ita Patribus videretur, se Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum ejus ullum in praesentia esse, cum Hannibal jam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* ea consuli a Patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de coelo lapidatum inspectis. *Quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut praesagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio transportandae Romam Deae esset.

XI. Nullasdum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, Aesculapium quoque ex Graecia quondam, haud dum ullo foedere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum, quae posset, populi Romani causa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat, ac res in Graecia gesserat,

ferat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilitium, duos quaeftorios, Cn. Tremellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majeftas nomini Romano effet, decernunt. Legati Afiam petentes protinus Delphos cum efcendiffent, oraculum adierunt, confulentes, ad quod negotium domo miffi effent, perficiendi ejus, quam fibi fpem populoque Romano portenderet. Refponfum effe ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. cum Romam Deam devexiffent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae effet, hofpitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peffinuntem in Phrygiam deduxit: facrumque iis lapidem, quam matrem Deûm effe incolae dicebant, tradidit, ac deportare Romam juffit. Praemiffus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, Deam apportari. quaerendum virum optimum in civitate effe, qui eam rite hofpitio exciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab confule in Bruttiis comitiorum caufa dictus, exercitusque ejus dimiffus: magifter equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Confules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus abfens, cum provinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator fefe magiftratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji fepties inftaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: abfens creatus, abfens eum honorem geffit. Ti. Claudius Afellus et M. Junius Pennus plebeji aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, feptimodecimo anno poftquam a patre ejus primo confulatu vota in Gallia ad Claftidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno eft mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. itaque Philippus Aetolos, defertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad peten-

tendam et pacifcendam fubegit pacem. quod nifi omni vi perficere maturaffet, bellantem eum cum Aetolis L. Sempronius proconful, fucceffor imperii miffus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque roftratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam fociis) oppreffiffet. Vixdum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium veniffe: Parthinosque et propinquas alias gentes motas effe ad fpem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eo fe verterant Romani ab Aetolorum, quo miffi erant, auxilio, irati, quod fine auctoritate fua adverfus foedus cum rege pacem feciffent. Ea cum audiffet Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius fe receperat, miffo Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, et ad vifendas res, pacemque, fi poffet, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vaftavit, et, ad urbem admotis copiis, poteftatem pugnae Romano fecit. quem poftquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec fatis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, ficut cum Aetolis, cupiens pacem, fi poffet, fin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum fe recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum mifere; fatis confidere, conventuram eam, affirmantes, fi ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano veniffet. Facile impetratum, (neque enim ne ipfius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs eft Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aeropo, et Darda, et Philippo Epirotarum praetoribus, poftea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio et Amynander Athamanum rex, et magiftratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit, et petiit fimul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum effent. Atintania, fi, miffis Romam legatis,

tis, ab ſenatu impetraſſet, Macedoni accederet. In eas conditiones cum pax conveniret, ab rege foederi adſcripti, Pruſia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Theſſali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienſes, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Meſſenii, Athenienſes. Haec conſcripta conſignataque ſunt, et in duos menſes induciae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. juſſeruntque omnes tribus: quia, verſo in Africam bello, omnibus aliis in praeſentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad conſulatum Romam deceſſit.

XIII. * P. Sempronio, M. Cornelio conſulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas ſcriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea claſſe, quam habebat, porogatum in annum imperium eſt. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari conſuli e republica viſum eſſet. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adverſus Magonem Galliae praeſidio fuiſſent, prorogatum imperium eſt. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidiſſet, ipſe navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus ſenatus cenſuiſſet, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannenſis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hoſtilius Tubulus Capuam, propraetores, ſicut priore anno, cum vetere uterque praeſidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconſules mitti placeret, latum ad populum eſt. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconſules, ſicut priore anno tenuiſſent, obtinere eas provincias juſſerunt. Conſules delectum habere inſtituerunt, et ad novas ſcribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim juſſi ab ſenatu erant) exercituum ſupplementum.

XIV.

XIV. Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne praescifcerent Carthaginienfes) tamen in eam fpem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adeffe. Impleverat ea res fuperftitionum animos, pronique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos foles vifos: et nocte interluxiffe: et facem Setiae ab ortu folis ad occidentem porrigi vifam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Junonis Sofpitae Lanuvii cum horrendo fragore ftrepitum editum.* Eorum procurandorum caufa diem unum fupplicatio fuit: et novendiale facrum, quod de coelo lapidatum effet, factum. Eo acceffit confultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegreffus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinae jam effe. Haud parvae rei judicium fenatum tenebat, qui vir optimus in civitate effet. Veram certe victoriam ejus rei fibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, fuffragio feu Patrum, feu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolefcentem nondum quaeftorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum effe. id quibus virtutibus inducti ita judicarint, ficut proditum a proximis memoriae temporum illorum fcriptoribus libens pofteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetuftate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Oftiam ire juffus obviam Deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Poftquam navis ad oftium amnis Tiberini acceffit, ficut erat juffus, in falum nave evectus, ab facerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae infigne eft nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad pofteros tam religiofo minifterio pudicitiam fecit. Eae per manus, fuccedentes deinceps aliae aliis, omni effufa civitate obviam, turibulis ante januas pofitis, qua praeferebatur, atque accenfo ture, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae,

quae est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deae in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subjectum est, *quae dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati* Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et beneficii caussa, habere: cum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratae, quam ira irritata est. itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circejis, Narnia, Interamna*, (eae namque coloniae in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summae numerum peditum daret, et equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniae magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium praeterea iis coloniis in millia aeris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, con-

consules cum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romae jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse* dixit. *nec mirari quenquam debere, in publicâ obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, ut*

sibi Patres adeundi, deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem vestram. quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra: magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia; unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescunque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna, et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quae hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes terrarum videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit: nemo non illos sibi, quam vos, dominos praeoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Cum a Carthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquen-*

loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter habitum, vestitumque, et sonum Latinae linguae: pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus, et cum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et conjuges, edidit.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos per-*

venisse Pyrrhi bello: qui cum, ex Sicilia rediens, Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri jussit. nec tamen illi unquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. — Haec cum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesentis Deae numine saepe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. — Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deae. Aliquoties jam inter se signis collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt. praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deae numen apparuit? Immo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit

bant sepeliri. His Dea poenas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia, cum subito collapsa ruina sunt. Sed et nunc, et saepe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; et ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

XIX. Haec cum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse; sed eum belli apparatu occupatum esse: et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: cum, inter eum et tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit; legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. externo et regio more et indulgere licentiae militum, et saevire in eos.* Sententiam deinde aeque trucem orationi adjecit. *Pleminium lega-*

 tum

tum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset injussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere, Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos appellari: liberos, conjuges, quaeque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quae piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare: aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

XX. Haec quanquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia revocari? cum*

ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei, atque aedilem. cum eo consilio praetorem cognoscere. si ea, quae Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur; tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti,

primam, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim ſacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquiſitam, cum ea quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites praetor ſigna extra urbem efferre jubet, caſtraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet, quod ſuum non eſſet: Locrenſibus ſe permittere, ut, quod ſui quisque cognoſſet, prehenderet. ſi quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere ſine mora Locrenſibus reſtitui. non levi defuncturum poena, qui non reſtituiſſet.* Locrenſium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque ſuas populum Romanum ſenatumque reſtituere,* dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accuſare vellet, Rhegium ſe ſequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quae Locris nefarie in Deos hominesque facta eſſent, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam; ibi ſe cum conſilio cogniturum.* Locrenſes praetori legatisque, et ſenatui ac populo Romano gratias egere: *ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis ſuae doluerit, eum eſſe virum, quem amicum ſibi, quam inimicum, malint eſſe. pro certo ſe habere, neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commiſſa: aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. Natura inſitum quibusdam eſſe, ut magis peccari nolint, quam ſatis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et praetori et conſilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miſerunt: ipſi ad Scipionem profecti ſunt, ut ea quoque, quae vulgata ſermonibus erant de cultu ac deſidia imperatoris ſolutaque militiae diſciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracuſas, Scipio res, non verba, ad purgandum ſeſe paravit. Exercitum omnem eo convenire, claſſem expediri juſſit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo

Quo die venerunt, hoſpitio comiter acceptis poſtero die terreſtrem navalemque exercitus, non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu, ſimulacrum et ipſam edentem navalis pugnae, oſtendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli apparatum viſendum praetor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe: juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et ſpei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nuntiaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praeoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiae locum habuerunt. poſtea, cum saepius producerentur, jam ſeneſcente invidia, molliebantur irae: et ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem. pateſacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex ſenatusconſulto. De Scipione nusquam, niſi in ſenatu, actum. ubi omnes legatique et tribuni, claſſem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia eſſent, ipſe legeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciae relinqueret praeſidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque, cum, ſpeculis per promontoria omnia

omnia positis, percontantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendae Africae momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis; ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (jam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias, et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initae regi societatis, quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam foedere cum populo Carthaginiensi junctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria conjugis suae, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum

magna-

magnaque ſpe deſtitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remiſſis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hoſpitii ſecum, neu cum populo Romano initae ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, Deos teſtes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obverſatique praetorio erant) et, ſi ſileretur, quid petentes veniſſent, periculum erat, ne vera eo ipſo, quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne ſimul cum rege et Carthaginienſibus foret bellandum, avertit a vero falſis praeoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra eſſe cunctandum*, ait. *Inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Laelium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae ſit cauſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut et ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere. Itaque, paratis jam omnibus inſtructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybaeum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybaeum veniret, ut communiter conſulerent, quas potiſſimum legiones, et quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariae comprehenſae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybaeum conveniſſent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriae praemia. praecipue, qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opéra, finire ſe militiam ignominioſam poſſe. Et Scipio minime id genus militum aſpernabatur: ut qui

neque

neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites; alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. quidam non adjecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit. nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum,

vum, totidem roſtratas, et C. Laelium praefectum claſſis cum M. Porcio Catone (quaeſtor is tum erat) onerariis futurum praeſidio. Lumina in navibus ſingula roſtratae, bina onerariae haberent: in praetoria nave inſigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertiliſſimus ager, eoque abundans omnium copia rerum eſt regio, et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari ſunt: priusque, quam Carthagine ſubveniretur, opprimi videbantur poſſe. Iis editis imperiis, redire ad naves juſſi: et poſtero die, Deis bene juvantibus, ſigno dato ſolvere naves.

XXVI. Multae claſſes Romanae e Sicilia atque ipſo illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello ſolum, (nec id mirum; praedatum enim tantummodo pleraeque claſſes ierant) ſed ne priore quidem, ulla profectio tanti ſpectaculi fuit. quanquam ſi magnitudine claſſis aeſtimaretur, et bini conſules cum binis exercitibus ante trajecerant; et prope totidem roſtratae in illis claſſibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, praeter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, ſecundum priore, ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes ſtrages tot exercituum, ſimul caeſis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim ſuapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: ſimul et mens ipſa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, ſe transire vulgaverat. Concurrerat ad ſpectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, ſed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad proſequendum Scipionem officii cauſa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium ſecutae fuerant. ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad proſequendos commilitones proceſſerant: nec claſſis modo proſpectantibus e terra, ſed terra etiam omnis circa referta turba ſpectaculo navigantibus erat.

XXVII.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave, ſilentio per praeconem facto, *Divi Divaeque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quaeſoque, uti, quae in meo imperio geſta ſunt, geruntur, poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium, auſpiciumque terra, mari, amnibusque ſequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: ſalvos incolumesque, victis perduellibus victores, ſpoliis decoratos, praeda onuſtos triumphantesque, mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum hoſtiumque ulciſcendorum copiam faxitis: quaeque populus Carthagnienſis in civitatem noſtram facere molitus eſt, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginienſium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces cruda exta victimae, uti mos eſt, in mare porricit, tubaque ſignum dedit proficiſcendi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter e conſpectu terrae ablati ſunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concurſus navium inter ſe vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem inſequentem eadem caligo obtinuit: ſole orto eſt discuſſa, et addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe: Mercurii promontorium ſe cernere. ſi jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem claſſem.* Scipio, ut in conſpectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicae ſuoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus acceſſum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conſpectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter ſe concurrerent naves, aut terrae inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod eſſet proximum promontorium, percontatus, cum Pulchri promontorium id vocari audiſſet, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eo claſſis decurrit: copiae omnes in terram expoſitae ſunt. Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Graecis Latinisque auctoribus credi-

credidi: Coelius unus, praeterquam quod non merſas fluctibus naves, ceteros omnes coeleſtes maritimosque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad Inſulam Aegimurum, inde aegre correctum curſum, exponit: et, prope obrutis navibus, injuſſu imperatoris, ſcaphis, haud ſecus quam naufragos, milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.

XXVIII. Expoſitis copiis, Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, ſed in ipſas urbes. neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes paſſim compleverat vias, ſed pecora quoque prae ſe agreſtes agebant; ut relinqui ſubito Africam diceres. Urbibus vero ipſis majorem, quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. praecipue Carthaginis prope ut captae tumultus fuit. Nam poſt M. Atilium Regulum et L. Manlium conſules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, praeter praedatorias claſſes, quibus exſcenſiones in agros maritimos factae erant: raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recurſum ſemper ad naves, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquot proeliis fuſum pulſumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe. Itaque, velut ſi urbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita ad arma eſt conclamatum: portaeque raptim clauſae, et armati in muris, vigiliaeque et ſtationes diſpoſitae, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die quingenti equites, ſpeculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, claſſe Uticam miſſa, ipſe haud ita multum progreſſus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in ſtationibus locis idoneis poſuerat, et per agros miſerat praedatum.

XXIX. Ii cum Carthaginienſi equitatu proelium cum commiſiſſent, paucos in ipſo certamine, plerosque fugientes perſecuti (in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias impoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum ſervorumque capitum ſunt capta. Laetiſſimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Maſiniſſae, quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu, tradunt veniſſe. Ceterum cum longe maximus omnium aetatis ſuae regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operae pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginienſibus in Hiſpania pater ei moritur, Galae nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oeſalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas eſt) pervenit. haud multo poſt, Oeſalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum cum magis jure gentis, quam auctoritate inter ſuos aut viribus, obtineret regnum; exſtitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus ſanguine regibus, familiae ſemper inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnae auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo proelio Capuſa cum multis principum cecidit, gens Maſſylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli conceſſit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiae ſupererat, regem appellat. Carthaginienſem nobilem feminam, ſororis filiam Hannibalis, quae proxime Oeſalci regi nupta fuerat, matrimonio ſibi jungit, ſpe Carthaginienſium ſocietatis; et cum Syphace hoſpitium vetuſtum legatis miſſis renovat, omnia ea auxilia praeparans adverſus Maſiniſſam.

XXX.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispània in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, praemisso nuntio ad paternos suosque amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen cum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicae rei, in principio rerum prospere actae, convertit ad Masinissam Numidas. affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masaesylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia,

ne id fieret, Carthaginienſibus de induſtria agentibus) ad ſeſe perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum haec gerebantur, apud Syphacem erat: qui Numidae, haud ſane multum ad ſe pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Maſiniſſam, regnum Maſſylorum eſſet, *falli eum magnopere*, ait, *ſi Maſiniſſam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Oeſalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique eſſe, quam in ullo gentis ejus unquam fuiſſet. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis ſpecimen dediſſe ſociis pariter hoſtibusque: et Syphacem, et Carthaginienſes, niſi orientem illum ignem oppreſſiſſent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre poſſent, arſuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires eſſe, vixdum coaleſcens foventis regnum.* Inſtando, ſtimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maſſylorum admoveat, atque in agro, de quo ſaepe cum Gala non verbis modo disceptatum, ſed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris ſui, caſtra locet. *Si quis arceat, id quod maxime opus ſit, acie dimicaturum: ſin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut ſine certamine conceſſuros in ditionem ejus Maſſylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Maſiniſſae bellum infert, et primo certamine Maſſylos fundit fugatque. Maſiniſſa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque ſuis (ea pecunia illis eſt) perſecuti ſunt regem: cetera Maſſylorum multitudo in ditionem Syphacis conceſſit. Quem ceperant exſules montem, herbidus aquoſusque eſt; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne, ac lacte veſcentium, abunde ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio, infeſta omnia circa eſſe: maxime uri Carthaginienſis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipſum; pluresque, quam ju-

justo saepe in bello, Carthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque, et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regiis vir acer et impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum; praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id vero inaestimabile gaudium fore) cepisset. palatos incuriofeque agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degressum jugis Masinissam persecutus, in valle arcta, faucibus utrinque obsessis, inclusit. ibi ingens caedes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) rapique gurgite, et in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. ad duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumti Masinissae ad regem rediit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama

mortis Masinissae repleta varie animos affecit. Masinissa in spelunca occulta, cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, cum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, imperat, ut circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco praedicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela ho-

hostium evasit. duae turmae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens taedio et desperatione tandem sessum, absistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Laelii classisque Romanae adventum in Africam, consumsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praesidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equitatus!* (inquit) *sint vel plures; dum talem ducem habeant.* eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore

pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, variеque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. et, firmo praesidio Salerae imposito, ipse cum

cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacunque incedebat, populatis, ſed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuſo terrore belli, ſeptimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in caſtra redit; gravesque iterum hoſtilibus ſpoliis naves dimittit. Inde, omiſſis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, ſi cepiſſet, ſedem ad cetera exſequenda habiturus. Simul et a claſſe navales ſocii, qua ex parte urbs mari allaitur, ſimul et terreſtris exercitus ab imminente prope ipſis moenibus tumulo eſt admotus. Tormenta machinasque et advexerat ſecum, et ex Sicilia miſſa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de induſtria incluſis, fiebant. Uticenſibus tanta undique mole circumſeſſis in Carthaginienſi populo, Carthaginienſibus in Hasdrubale ita, ſi is moviſſet Syphacem, ſpes omnis erat. ſed deſiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentiſſima conquiſitione cum ad triginta millia peditum, tria equitum confeciſſet, non tamen ante adventum Syphacis caſtra propius hoſtem movere eſt auſus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confeſtimque motis ab Carthagine caſtris, haud procul Utica munitionibusque Romanis conſedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obſediſſet Uticam, abscederet inde irrito incepto. et (jam enim hiems inſtabat) caſtra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhaerens in aliquantum maris ſpatium extenditur, communit: uno vallo et navalia caſtra amplectitur. jugo medio legionum caſtris impoſitis, litus ad ſeptemtrionem verſum ſubductae naves navalesque ſocii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum autumni geſta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab

Ti. Claudio praetore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quae jam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: cum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armatorum caesa: paulo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pignoranda poenae praebebant.

XXXVII.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium:* et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. item M. Livius, cum ad tribum Arniensem et nomen collegae ventum est, vendere equum Claudium jussit, duarum rerum causa; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam rediisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius, cum suae famae damno, factum est. Exitu censurae cum in leges jurasset C. Claudius, et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat,

bat, dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, aerarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque infitiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore. quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores; castigatio inconstantiae populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules C. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Qinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, cum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti: T. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Aemilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque; et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeji ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum causa.

EPI-

EPITOME LIBRI XXX.

In Africa Scipio Carthaginienſes et eundem Syphacem, Numidarum regem, Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adjuvante Maſiniſſa, binaque hoſtium caſtra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique conſumta ſunt. Syphacem per C. Laelium et Maſiniſſam cepit. Maſiniſſa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam ſtatim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit: caſtigatus a Scipione venenum ei miſit: quo hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes, in deſperationem acti, in auxilium publicae ſalutis Hannibalem ex Italia revocarent, isque, anno decimoſexto Italia decedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, cum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem disſuadentem, manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus eſt. Maſiniſſae regnum reſtitutum eſt. Reverſus in urbem Scipio ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victae a ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

LIBER XXX.

Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus conſules, (ſextus decimus is annus belli Punici erat) cum de republica belloque et provinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, ut conſules inter ſe compararent, ſorti-

ſortirenturve, uter Bruttios adverſus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii eveniſſent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempeſtate inſtructior civis habebatur, congeſtis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundiſſimus habebatur, ſeu cauſa oranda, ſeu in ſenatu ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet: juris pontificii peritiſſimus. Super haec bellicae quoque laudis conſulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus: ipſe, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in ſortem conjectae. Jurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, ſed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt: decretumque, ut ſupplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo Romano ipſique duci atque exercitui eſſet.

II. In Siciliam tria millia militum ſunt ſcripta. et, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus cuſtodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic claſſi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sar-

Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripsērunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non laceraffe tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnèm agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae sparsi primum ignes in coelo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput jecinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque et Hispània vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa

multa ſimul undique eum circumſtabant. Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Hasdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miſerat: ſi forte jam ſatias amoris in uxore ex multa copia cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Haec per nuntios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores ſunt) quam ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea, ut cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere, ac ſpem facere, ſaepius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arundine textis, ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines ſpectatae virtutis atque prudentiae ſervili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra, alius alia, aditus exitusque omnes, ſitum formamque et univerſorum caſtrorum, et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidianti eſſent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Cum ſaepius agitata res certiorem ſpem pacis in dies et Syphaci et Carthaginienſibus per eum faceret; legati Romani *vetitos ſe reverti ad imperatorem* ajunt, *niſi certum reſponſum detur. Proinde, ſeu ipſi ſtaret jam ſententia, ſeu conſulendus Hasdrubal et Carthaginienſes*

tienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quae peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam praebuere. ac nuntio regis, cum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

V. His praeparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quae comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio, Masinissamque ac Numidas, attribuit: et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque*

castra aggressurum. Ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam, ut proximis casis injectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt; capta supra quinque millia; multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti,

ele-

elephanti ſex capti: octo flamma ferroque abſumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano ſacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui ſupererant, veſtigia ducis ſequentes, ſe contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe exceſſit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hoſtile, quia voluntate conceſſerant in ditionem, factum. Duae ſubinde urbes captae direptaeque. ea praeda, et quae caſtris ex incenſis et igne rapta erat, militi conceſſa eſt. Syphax octo millium ferme inde ſpatio loco communito conſedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius conſuleretur. quo tantus primo terror eſt allatus, ut, omiſſa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obſeſſurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut conſulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili belſo patriam revocabat: tertia Romanae in adverſis rebus conſtantiae erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello abſiſteret, cenſebat) haec ſententia, quia Hasdrubal praeſens Barcinaeque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati miſſi, ſumma ope et ipſum reparantem bellum: cum uxor non jam, ut ante, blanditiis, ſatis potentibus ad animum amantis, ſed precibus et miſericordia valuiſſet, plena lacrimarum obteſtans, ne patrem ſuum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagraſſent, abſumi ſineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquiſitoribus ſuis conducta in Hispania, egregiae juventutis, ſibi occurriſſe: et Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis reſpondit, ſed oſtendit etiam multitudinem agreſtium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dediſſet, et omnem juventutem affirmat

exciturum ex regno. *Scire incendio, non proelio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Haec legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnandae intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus proeliis, diem absumsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque oppofuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses pulsi. nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberûm acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem, mittit. ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quae omnes Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. pars maxima classem, quae ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam, incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi praesidio, oppressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua levari Uticae obsidionem; Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium quam Hannibalis, superesse. Deductae ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur; et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta: abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum locus, cum operibus, tum suapte natura tutus, et qui et ab Carthagine conspici, et praebere ipse prospectum, cum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, cum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta: ne naves, in terram et obsidionem versae, ac minime navali proelio aptae, opprimerentur. Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et ar-

matae classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerarium usum versae, aut ita appulsae ad muros, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum proelium navale, et tanquam exituris contra Romanis. Cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariae superabant: ex rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommoda erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco praefixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus

bus injici in Romanas coepti. Quos cum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transsiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: major quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, cum Laelius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissae, laeti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant aegrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut subjectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat; ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis submoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, et, cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso, omnem utrinque postremo equitatum certaminis studium effudit. ac, dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesylorum, ingentia agmina Syphace

emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, absterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem, primo barbari ſegnius permittere equos; deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnae; poſtremo, non pediti ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere, peditis praeſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant. tum vero Maſaeſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum, tulerunt: tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu praeſens terror, valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis, ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet, equo graviter icto, effuſus opprimitur capiturque, et vivus, laetum ante omnes Maſiniſſae praebiturus ſpectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo ſe ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equeſtri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt, impetu in caſtra facto, quo perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſiniſſa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil eſſe in praeſentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto poſt intervallo, patrium inviſere regnum: ſed tam ſecundis, quam adverſis rebus non dari ſpatium ad ceſſandum. Si ſe Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere ſinat, trepida omnia metu ſe oppreſſurum: Laelium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe.* Aſſentiente Laelio, praegreſſus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtenſium jubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque quae acta eſſent promendo, nec minis, nec ſuadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam foedum comploratio orta: et partim pavore moenia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. Et Maſiniſſa, praeſidio circa portas opportunaque moenium dimiſſo, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti veſtibulum in ipſo limine Sophonisba,

uxor

uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit: et, cum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, cum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut posses in nobis, Dii dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram; precor quaesoque per majestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiae Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis et florentissima aetas. itaque cum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius: et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et

et captivis, ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, cum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem cum fortuna pristina viri praesenti fortunae collata; tum recordatio hospitii dextraeque datae, et foederis publice ac privatim juncti. Eadem haec et Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam cum Scipio, *quid sibi voluisset*, quaereret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset;* tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed (non) tum demum, cum arma adversus populum Romanum cepisset; exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tunc hospitia privata et publica foedera omnia ex animo ejecisse, cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto*

sibi

ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quod in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſiniſſam, quam Syphacem, eſſe, etiam juventa incautiorem. certe ſtultius illum atque intemperantius eam, quam ſe, duxiſſe.

XIV. Haec non hoſtili modo odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud aemulum cernens, cum dixiſſet; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae, neque conſulto, neque exſpectato Laelio, faciebant; tamque praeceps feſtinatio, ut, quo die captam hoſtem vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet, et ad penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipſum in Hiſpania juvenem nullius forma pepulerat captivae. Haec ſecum volutanti Laelius ac Maſiniſſa ſupervenerunt; quos cum pariter ambo et benigno vultu excepiſſet, et egregiis laudibus frequenti praetorio celebraſſet; abductum in ſecretum Maſiniſſam ſic alloquitur: *Aliqua te exiſtimo, Maſiniſſa, intuentem in me bona, et principio in Hiſpania ad jungendam mecum amicitiam veniſſe, et poſtea in Africa te ipſum ſpesque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego aeque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Maſiniſſa, adjeciſſe velim. non eſt, non (mihi crede) tantum ab hoſtibus armatis aetati noſtrae periculum, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. qui eas ſua temperantia frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam ſibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quae, me abſente, ſtrenue ac fortiter feciſti, libenter et commemoravi, et memini. cetera te ipſum reputare tecum, quam, me dicente, erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpiciis victus captusque eſt. Itaque ipſe, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani eſt; et regem conjugemque ejus, etiamſi non civis Carthaginienſis eſſet,*

esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse praecipitem dicatur. Vince animum, cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpa, quam causa culpae est, corrumpas.

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimae etiam obortae: et, cum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, cum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nuntiare: *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriaeque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister cum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; neque ingratum, si nihil majus vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox juvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum, eximiisque orna-

ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Laelium deinde, et ipsum collaudatum, aurea corona donat. et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque in exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana et praetorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem impotentiaeque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quae vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se,* ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. tamen, cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia*

Italia et Gallia deducant: Hiſpania abſtineant: inſulis omnibus, quae inter Italiam et Africam ſunt, decedant: naves longas, praeter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm. Pecuniae ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentûm, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis cum cenſuiſſent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

XVII. Multis ante diebus Laelius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit: quaeque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praeſens laetitia, et in futurum ſpe. Conſulti inde Patres regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Laelium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Aelius praetor, ſenatu miſſo, et concione inde advocata, cum C. Laelio in Roſtra eſcendit. Ibi vero audientes, fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam; tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo ſolet, laetitiam immodicam ſignificarent. Itaque praetor extemplo edixit, *Uti aeditui aedes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique Deos, agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſiniſſae in ſenatum introduxit. Gratulati primum ſenatui ſunt, *quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet:* deinde gratias egerunt, *quod Maſiniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt*

Sypha-

Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus: Dein, *quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit: et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis, et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere jussus. legatis in singulos dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium aeris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnarunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna: et induratus praeter spem resistendo hostium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu qua-*

quatuor legionum equites in hostem emitte. Utram vellet praetor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: jussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnae servabant; postquam femore transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Maenius: tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere: *idem et fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modò senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disjectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Bojis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque lagati ab Carthagine,

 vacan-

vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audiſſe. poſtquam edita ſunt mandata, *Jam non perplexe*, inquit, *ſed palam revocant, qui, vetando ſupplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caeſus fugatusque, ſed ſenatus Carthaginienſis obtrectatione atquè invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exſultabit atque efferet ſeſe, quam Hanno, qui domum noſtram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppreſſit.* Jam hoc ipſum praeſagiens animo, praeparaverat ante naves. itaque, inutili militum turba praeſidii ſpecie in oppida Bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimiſſa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant in Junonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipſo foede interfectis. Raro quenquam alium, patriam exilii cauſa relinquentem, magis moeſtum abiſſe ferunt, quam Hannibalem hoſtium terra excedentem: reſpexiſſe ſaepe Italiae litora, et Deos hominesque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput exſecratum, *Quod non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet. Scipionem ire ad Carthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italia Poenum non vidiſſet. ſe, centum millibus armatorum ad Traſimenum et Cannas caeſis, circa Caſilinum, Cumasque, et Nolam conſenuiſſe.* Haec accuſans querensque, ex diutina poſſeſſione Italiae eſt detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, allatum eſt. cujus duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis (cum id mandatum ab ſenatu eſſet) aut animi, aut virium habuiſſe videbantur: et quod ſolliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evaſura eſſet res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehenſos cum pecunia adducen-

centes Carthaginienſes, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajeciſſent. ducentûm et quinquaginta auri, octingentûm pondo argenti in veſtibulo curiae poſuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae: atque inſuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab ſenioribus facta eſt, *Segnius homines bona, quam mala, ſentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, ſeſe meminiſſe, quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? Viſa caſtra hoſtium e muris urbis: quae vota ſingulorum univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces, manus ad coelum porrigentium auditas, En unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? Dediſſe tandem id Deos ſextodecimo demum anno: nec eſſe, qui Diis grates agendas cenſeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae ſatis memores ſint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiae eſt, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimaeque majores immolarentur centum viginti. Jam dimiſſo Laelio legatisque Maſiniſſae, cum Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos allatum eſſet; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad aedem Bellonae datus eſt.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico conſilio in Hannibalem vertentes. *Eum injuſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque, transgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis, privato conſilio bellum intuliſſe. Senatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis vere aeſtimet, foedus ad eam diem inviolatum eſſe cum Romanis. Itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe, uti peterent, quam ut in ea pace, quae poſtremo cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Cum, more

tradito, Patribus poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatos, praetor feciſſet; ſenioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminiſſe per aetatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae eſt, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.*

XXIII. Emotis deinde curia legatis, ſententiae interrogari coeptae. M. Livius C. *Servilium conſulem, qui propior eſſet, arceſſendum, ut coram eo de pace ageretur.* cenſebat. *cum de re majore, quam quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet, non videri ſibi, abſente conſulum altero, ambobusve, eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe.* Q. Metellus, qui triennio ante conſul dictatorque fuerat, *Cum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent: et nemo omnium verius exiſtimare poſſet, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius conſilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem eſſe.* M. Valerius Laevinus, qui bis conſul fuerat, *Speculatores, non legatos, veniſſe*, arguebat: *jubendosque Italia excedere, et cuſtodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique ſcribendum, ne bellum remitteret.* Laelius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo poſitam habuiſſe ſpem pacis, ſi Hannibal et Mago ex Italia non revocarentur. Omnia ſimulaturos Carthaginienſes, duces eos exercitusque exſpectantes. deinde, quamvis recentium foederum et Deorum omnium oblitos, bellum geſturos.* Eo magis in Laevini ſententiam diſceſſum. Legati pace infecta, ac prope ſine reſponſo, dimiſſi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius conſul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes ſe gloria eſſet, velut pulſum ab ſe Hannibalem perſequens, in Siciliam, inde in Africam tranſiturus, trajecit. Quod ubi Romae vulgatum eſt, primo cenſuerunt Patres, ut praetor ſcriberet conſuli, ſenatum aequum cenſere, in Italiam reverti eum:

eum: deinde, cum praetor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus: deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit. onerariae, pars maxima ad Aegimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Cum quidam pacis petitae, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto pene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum trajiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui, cum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cer-

nerent futurum, petierunt a magiſtratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae ſe proſequerentur. Datae triremes duae, cum ad Bagradam flumen perveniſſent, unde caſtra Romana conſpiciebantur, Carthaginem rediere. Claſſis Punica ad Uticam ſtationem habebat. ex ea tres quadriremes, ſeu clam miſſo a Carthagine nuntio, uti fieret, ſeu Hasdrubale, qui claſſi praeerat, ſine publica fraude auſo facinus, quinqueremem Romanam ſuperantem promontorium ex alto repente aggreſſae ſunt. ſed neque roſtro ferire celeritate ſubterlabentem poterant, neque tranſilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela ſuppeditarunt. quîs deficientibus, cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae, multitudoque a caſtris in litus effuſa, tueri potuiſſet; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immiſiſſent, navis tantum jactura facta, incolumes ipſi evaſerunt. Ita alio ſuper aliud ſcelere cum haud dubie induciae ruptae eſſent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginienſibus ſupervenerunt. quibus Scipio, ***Etſi non induciarum modo fides a Carthaginienſibus, ſed jus etiam gentium in legatis violatum eſſet; tamen ſe nihil, nec inſtitutis populi Romani, nec ſuis moribus indignum, in iis facturum eſſe***, cum dixiſſet, legatis dimiſſis, bellum parabat. Hannibali jam terrae appropinquanti juſſus e nauticis unus eſcendere in malum, ut ſpecularetur, quam tenerent regionem, cum dixiſſet, ſepulcrum dirutum proram ſpectare, abominatus, praetervehi juſſo gubernatore, ad Leptim appulit claſſem, atque ibi copias expoſuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magiſter equitum erat, et Ti. Claudius Nero conſules facti ſunt. Ceterum exitu ſuperioris anni cum legati ſociarum urbium ex Graecia queſti eſſent, vaſtatos agros ab regiis praeſidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admiſſos ad Philippum regem: ſimul nuntiaſſent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut eſſent

Carthaginienſibus praeſidio, et pecuniae aliquantum una miſſum; legatos ad regem, qui haec adverſus foedus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos cenſuit ſenatus. Miſſi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datae. Annus inſignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad ſolum exuſtus eſt, et aquarum magnitudine: ſed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hiſpania miſſam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo deſcripſerunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; ſiquidem verum eſt, augurem duos et ſexaginta annos fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel ſi novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos aequavit. Pluribus victoriis et majoribus proeliis avus inſignis Rullus; ſed omnia aequare unus hoſtis Hannibal poteſt. Cautior tamen, quam promtior, hic habitus fuit: et, ſicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: ſic nihil certius eſt, quam unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe, ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeji ter toti inſtaurati ab aedilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius conſul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quaeſtiones ex ſenatusconſulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, diverſi auctores faciunt.

XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius et Ti. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum, Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut, ſi iis

ſi iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. Nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Servilius Etruriam ſortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem manere ad urbem ſenatui placuiſſet. Praetores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tapulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius propraetor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit. ceteris, ita ut quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio conſulibus, T. Manlius dictator, quasque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos ludos conſules, priusquam ad bellum proficiſcerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hoſtiaeque, quibus votae erant Diis, caeſae.

XXVIII. Inter haec ſimul ſpes, ſimul cura in dies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animum poterat, utrum gaudio dignum eſſet, Hannibalem, poſt ſextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam poſſeſſionem ejus reliquiſſe populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam tranſiſſet. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantae dimicationis vatem, qui nuper deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum, graviorem in ſua terra futurum hoſtem Hannibalem, quam in aliena fuiſſet.*

nec

nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis; sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset: ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano, exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, cum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat. quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, poenitebat: modo, cum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab

Carthagine abest. inde praemissi speculatores cum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit: percontatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferebant) laeto animo audiit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. Itaque, quanquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem foederum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem: laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter mul-*

multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxima interest pacem esse, et qui quodcunque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam aetas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundae, jam adversae res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti: amissas Hispanias reciperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me

sex-

sextumdecimum jam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest victoriam, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, quam utiles. et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem ad moenia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante moenia prope obsessa patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximae cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax; nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. haec in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem, propone animo. Utrinque ferrum, corpora humana erunt. nunquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si proelio vincas, gloriae adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africae litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim,

rim, propter non nimis ſincere petitam aut exſpectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. multum, per quos petita ſit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Veſtri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, niſi utilem crederem: et propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et, quemadmodum, quia a me bellum coeptum eſt, ne quem ejus poeniteret, quoad ipſi invidere Dei, praeſtiti; ita annitar, ne quem pacis per me partae poeniteat.

XXXI. Adverſus haec imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui ſpe Carthaginienſes et praeſentem induciarum fidem, et ſpem pacis turbaſſe. neque tu id ſane diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, praeter ea, quae jam pridem in noſtra poteſtate ſunt. Ceterum, ſicut tibi curae eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne, quae tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum ſociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, et tu ipſe fateris, et Dei teſtes ſunt: qui et illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et omnia, quaecunque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Ceterum, quemadmodum ſuperbe et violenter me faterer facere, ſi prius, quam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia, et, impoſito in naves exercitu, ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer; ſic nunc, cum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur, (quae ſint, noſti) mulctae navium cum commeatu per inducias ex-*

ex-

expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, eſt, quod referam ad conſilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace, ex colloquio ad ſuos cum ſe recepiſſent, fruſtra verba jactata renuntiant. armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam, quam Dii dediſſent.

XXXII. In caſtra ut eſt ventum, pronuntiant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, victores. Roma, an Carthago, jura gentibus darent, ante craſtinam noctem ſcituros. neque enim Africam, aut Italiam, ſed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adverſae pugnae fortuna fuiſſet.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Carthagini, ſupremo auxilio effuſo, adeſſe videbatur praeſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longe clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut everſuri. Anceps igitur ſpes et metus miſcebant animos: contemplantibusque modo ſuam, modo hoſtium aciem, cum oculis magis, quam ratione, penſarent vires, ſimul laeta, ſimul triſtia obverſabantur. Quae ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt. Poenus ſedecim annorum in terra Italia res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos, et ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnae memoria militem venerat, referebat. Scipio Hiſpanias, et recentia in Africa proelia, et confeſſionem hoſtium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae inſita animis perfidia potuiſſent. ad hoc, colloquium Hannibalis in ſecreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe Deos. *Adeſſe finem belli ac laboris. In manibus eſſe praedam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos,*

conjuges, Penatesque Deos. Celſus haec corpore, vultuque ita laeto, ut viciſſe jam crederes, dicebat. Inſtruit deinde primos haſtatos, poſt eos principes: triariis poſtremam aciem clauſit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante ſua quamque ſigna inſtruebat, ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpatium, quo elephanti hoſtium accepti nihil ordines turbarent. Laelium (cujus ante legati, eo anno quaeſtoris extra ſortem ex ſenatusconſulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſiniſſam Numidasque ab dextro oppoſuit. vias patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto, ut, ad impetum elephantorum, aut poſt rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) inſtruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis: in ſecunda acie Carthaginienſes Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neceſſitate plures, quam ſua voluntate, decedentem ex Italia ſecuti) inſtruxit. Equitatum etiam ipſum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienſes, ſiniſtrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non veſtitus habitusque, non cauſa militandi eadem eſſet. Auxiliaribus et praeſens, et multiplicata merces ex praeda oſtentatur. Galli proprio atque inſito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex aſperrimis montibus, in ſpem victoriae oſtentantur. Mauros Numidasque Maſiniſſae impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliae ſpes ac metus jactantur. Carthaginienſibus moenia patriae, Dii Penates, ſepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidae, aut excidium ſervitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in ſpem medium

dium oſtentatur. Cum maxime haec imperator apud Carthaginienſes, duces ſuarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in ſuos, ſiniſtro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Maſiniſſa perculſis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equeſtri auxilio. Paucae tamen beſtiarum, intrepidae in hoſtem actae, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. reſilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, feciſſent; in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant haſtas; nec pila ab anteſignanis ceſſabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

XXXIV. Utrinque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior; diſſonae iliis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. pugna Romana ſtabilis, et ſuo et armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio et velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani. ala deinde et umbonibus pulſantes, in ſubmotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere; urgentibus et noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere: quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes, auxiliares cedentes ſecunda acies, Afri et Carthaginienſes, adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos caedendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paulo ante non adjuti, et tunc excluſi. Et prope duo jam permixta proelia erant, cum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur con-

conferere manus. non tamen ita perculfos iratosque in aciem accepere; fed, denfatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium egecere, ne pavidos fuga, vulneribusque milites in certam et integram aciem mifcerent. Ceterum tanta ftrages hominum armorumque locum, in quo fteterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior tranfitus effet, quam per confertos hoftes fuerat. Itaque, qui primi erant, haftati, per cumulos corporum armorumque et tabem fanguinis, qua quisque poterat, fequentes hoftem, et figna et ordines confuderunt. principum quoque figna fluctuari coeperant, vagam ante fe cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haftatis juffit: et, fauciis in poftremam aciem fubductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media haftatorum acies effet. Ita novum de integro proelium ortum eft: quippe ad veros hoftes perventum erat, et armorum genere, et ufu militiae, et fama rerum geftarum, et magnitudine vel fpei vel periculi pares. Sed et numero Romanus fuperior erat, et animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam, prima acie pulfa, in fecundam pugnabat.

XXXV. In tempore Laelius ac Mafiniffa, pulfos per aliquantum fpatii fecuti equites, revertentes in averfam hoftium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hoftem. multi circumventi in acie caefi: multi per patentem circa campum fuga fparfi, tenente omnia equitatu, paffim interierunt. Carthaginienfium fociorumque caefa eo die fupra millia viginti: par ferme numerus captus eft, cum fignis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapfus, Adrumetum perfugit: omnia et in proelio, et ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus; et confeffione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiae, illam laudem adeptus, fingulari arte aciem eo die inftruxiffe. Elephantos in prima fronte; quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, figna fequi, et fervare ordines, (in quo plurimum fpei ponerent) Ro-

manos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginienſium aciem, ne homines mixti et colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, ſed merces, liberum receptum fugae haberent: ſimul primum ardorem atque impetum hoſtium excipientes fatigarent; ac, ſi nihil aliud, vulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent. Tum, ubi omnis ſpes eſſet, milites Carthaginienſes Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum feſſis ac ſauciis pugnarent, ſuperiores eſſent; Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos, ſocii an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſubmotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, cum Adrumetum refugiſſet, accitusque inde Carthaginem ſexto ac triceſimo poſt anno, quam puer inde profectus erat, rediſſet, faſſus in curia eſt, non proelio modo ſe, ſed bello victum, nec ſpem ſalutis alibi, quam in pace impetranda, eſſe.

XXXVI. Scipio, confeſtim a proelio expugnatis hoſtium caſtris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta roſtratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſae Carthagini ratus, miſſo Laelio Romam cum victoriae nuntio, C. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipſe, ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleae Carthaginienſium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale miſſi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem et miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent: eo ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis, non tam noſcendi in praeſentia, quam deprimendi hoſtis cauſa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Sa-

turnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quanquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, cum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictae: *ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissae res redderent, foedusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. Decem millia talentûm argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati cum domum referre jussi in concione ede-

 rent,

rent, et Gisgo ad disſuadendam pacem proceſſiſſet, audiretur que a multitudine, inquieta eadem et imbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu ſua ex ſuperiore loco detraxit. Quae inſueta liberae civitati ſpecies cum fremitum populi moviſſet, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus*, *poſt ſextum et triceſimum annum redii. Militares artes*, *quas me a puero fortuna nunc privata*, *nunc publica docuit*, *probe videor ſcire. Urbis ac fori jura*, *leges*, *mores*, *vos me oportet doceatis.* Excuſata imprudentia, de pace multis verbis diſſeruit, quam nec iniqua, et neceſſaria eſſet. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, praeter ipſas comparebat naves; neque inquiſitio erat facilis, adverſantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quae abeſſent, aeſtimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienſes. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare perveniſſe, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poſtulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal ſibi traderetur, reſponſum eſſe, Hannibalem in Africa non eſſe.

XXXVIII. Poſtquam redierunt ad Scipionem legati; quae publica in navibus fuerant, ex publicis deſcripta rationibus quaeſtores, quae privata, profiteri domini juſſi; pro ea ſumma pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praeſentia exacta: induciaeque Carthaginienſibus datae in tres menſes. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicunque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quae petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuntium primum re-

rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat; juſſusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere, et alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe ab Ti. Claudio conſule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quam conſulis, cenſuerant. Prodigia quoque, nuntiata ſub ipſam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cum et ſolis orbis minui viſus, et pluit lapideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboresque in profundum hauſtae. Ariciae forum, et circa tabernae, Fruſinone murus aliquot locis, et porta, de coelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali ſacro, cetera hoſtiis majoribus expiata. inter quae etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati ſint. Ceterum ludorum ipſo die, ſubita ſerenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt, cum deceſſiſſe inde aquam nuntiatum eſſet. laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſollemni ſpectaculo reddita.

XXXIX. Claudium conſulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Coſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum perveniſſet, ſtetiſſetque ibi, dum reliquum tempeſtatis exſaeviret, Ilvam inſulam, et ab Ilva Corſicam, a Corſica in Sardiniam trajecit. Ibi ſuperantem Inſanos montes, multo et ſaevior et infeſtioribus locis tempeſtas adorta, disjecit claſſem. Multae quaſſatae armamentisque ſpoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit. ubi, dum ſubductae reficiuntur naves, hiems oppreſſit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius claſſem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum cauſa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam eſt profectus.

fectus. Dictator magiſtrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. itaque, cum pridie Idus Martias veteres magiſtratu abiſſent, novi ſuffecti non eſſent, respublica ſine curulibus magiſtratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex aerario ſcribae viatoresque aedilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, cum ludos ludorumque cauſa epulum Jovi feciſſent, et ſigna tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia ludos dictator et magiſter equitum ex ſenatusconſulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſesque cum veniſſent Romam, ſenatus ad aedem Bellonae habitus eſt. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum ingenti laetitia Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene geſtae rei acceſſio erat, devictum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, ſupplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginienſium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. † Comitia inde habita. creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: praetores, M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cupiditate flagrabat provinciae Africae; ſeu bellum foret, facilem victoriam, ſeu jam

jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae ejus certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule*, *Cn. Cornelium tentare* ajebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui Classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a. M. Sextio praetore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in

in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset. quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet; reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra foedus, et saepe cum praefectis suis signis collatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transscenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse, Hannibali Carthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, cum perplexe responderent ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quaerere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupli-*

pliciter ab eo foedus violatum: et quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit: et quod hostes auxiliis et pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. et M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure foederis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum aetatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. qui cum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: *Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit. et, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus paene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus Romanus velit.* Cum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos*

Deos

Deos foedus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem, inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, cum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere: et, cum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent; nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Feciales cum in Africam ad foedus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in haec verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, cum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt:

qua-

quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitùm est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini cum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cujus cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrimarum caussa esset: *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit, *sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. Tunc flesse decuit, cum ademta nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut praevalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. Itaque, cum spolia victae Carthagini detrahebantur, cum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. Quàm vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!* Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, con-

concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta; exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybaeum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an; sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeji patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

aliquid imminuere auf etwas treiben. einen Zweifel über
speciem facere alicujus rei den Schein von etwas hervorbringen.
non vulnus super vulnus accipiamus nicht Wunde über Wunde
[illegible] [illegible] non ulla gens jede Nation.
variante fortuna. i.e. inter variam fortunam (bei abwechselndem Glück) nescio an ich weiß nicht, ob nicht
unbestimmt (praefecto) nomen divinum facere i.e. seine
Sache machen. habitare Unterhaltung halten.
urbem oppugnare die Stadt belagern, occupare einnehmen
urbem occidere die Stadt einschließen
cilati [illegible] accire herbeirufen.
diem traducere einen Tag verweilen. cadere insidiis
[illegible] in Nachstellungen in Acht nehmen.
urbem expugnare mit Gewalt die Stadt erobern.
fieri copiam eine Gelegenheit darbieten.
rem gerere seine Tätigkeiten anfangen.
stragem facere eine Niederlage anrichten.
deficere abschlachten. Commeatus Urlaub.
offerre alicui aliquare aufgeben pretium convenit man bestimmt
den Preis. auctorem alicui rei esse anrathen. priori = prae
num. mensarius Wechsler. respicere Rücksicht nehmen
ad hoc i.e. praeterea L. 23 C. 22. | referre de aliqua re
[illegible] in senatum aliquem movere einen
[illegible]. vertere gloriae aliquem einem
den Ruhm zu schreiben. esse alicui potestate alicujus in jemandes Gewalt
stehen. differre aliquid etwas aufschieben. classem instruere
eine Flotte [illegible]. res movere Krieg anfangen
Campesii [illegible] Schiffsteller [illegible].
tripudians im Kriegstanz, ui-ire, [illegible].
signis collatis Schaaren gegen Schaaren.
commodare alicui aliquid jemandem etwas leihen.
Lib 24
conducere [illegible] plurimam praedandam Geld empfangen um

fors erit mihi auf das fallaufsein. porrecta ...
die Weiber, die zugesprochen... caterva ...
i.e. jure vacatae. 24, 9. par [illegible]
ipse habente [illegible] constructi ...
ipso habenti. acquiro [illegible]
fidem exsolvere Versprechen erfüllen. face...
facere i.e. ferire aufsammeln. stat ...
[illegible] causam dicere ...
sellae aedes ein Gebäude [illegible]
curules equi Rittpferde. manu cruistere, ...
perscribere [illegible]
esse ab aliquo [illegible]
concio [illegible]. cernere [illegible]
quid quod [illegible] XXXV, 26. [illegible]
incendium [illegible] 29. sentina [illegible] 29. [illegible]
[illegible] 29.
Lib: 29. publicanus [illegible]
cap: 3. suffragium ferre [illegible]. cavere [illegible]
queun [illegible]
aliquid [illegible] cap 4. iona venire [illegible]
[illegible]. esse alicui pro aliquo [illegible]
[illegible] cap. 7. Reate [illegible] expedite ali...
[illegible] C. [illegible] facere fidem [illegible]
ex praeparato [illegible] cap: 9 in tempore,
[illegible] ad conditiones [illegible] aeque ...
cap: 12. [illegible] Trajicere [illegible] ...
[illegible] in campo Diomedei manus conserere
Sidneq [illegible] mihi, [illegible] sanguis
[illegible] nullo [illegible] tua [illegible]
[illegible] in pontum magnum ex [illegible] fugisse
[illegible] avibus, ferisque, quae [illegible]
[illegible] carnes tua, [illegible] Jupiter [illegible]
$\bar{u}\,!\,\bar{u}-\bar{u}-u\,|\,\underline{uu}\,u\,\underline{uu}\,u-\overset{uu}{u}$
velle alicui [illegible] [illegible]

